

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МАРУНИЧ ГАННА ІГОРІВНА

УДК 347.9

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАТЯГУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: СУТНІСТЬ, ПРАВОВІ
НАСЛІДКИ ТА СПОСОБИ ЗАПОБІГАННЯ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Г. І. Маруніч**

Науковий керівник: **Бичкова Світлана Сергіївна,**
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Марунич Г. І. Затягування цивільного процесу: сутність, правові наслідки та способи запобігання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018.

Дисертація є комплексним дослідженням поняття затягування цивільного процесу, його правових наслідків та способів запобігання.

Досліджено теоретико–правові та методологічні засади затягування цивільного процесу, його правових наслідків та способів запобігання. У відповідному контексті простежена еволюція правового регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу, досліджено зарубіжний досвід запобігання затягуванню цивільного процесу.

Встановлено, що правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу, пройшло певні етапи, які збігаються з етапами розвитку української державності, а саме: 1) зародження правового регулювання питань запобігання затягуванню судового процесу, яке мало загальний характер (кінець IX ст. – перша половина XIV ст.); 2) становлення правового регулювання питань запобігання затягуванню судового процесу, яке характеризувалося пріоритетом цивільної процесуальної форми над змістом позову та встановленням юридичної відповідальності учасників судового процесу за його затягування (друга половина XIV ст. – перша половина XVII ст.); 3) правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу в період з другої половини XVII ст. до початку XX ст., головними рисами якого були здійснення кодифікації цивільного процесуального законодавства, виокремлення цивільного процесу, як самостійного виду процесу та запровадження спеціальних механізмів для забезпечення швидкого розгляду справ; 4) правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу нормами радянського цивільного

процесуального законодавства, особливістю якого був вплив соціалістичної правосвідомості на строки здійснення судочинства (1917 – 1991 рр.); 5) правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу нормами цивільного процесуального законодавства незалежної України, особливістю якого є поєднання історичної спадкоємності та можливості використання досягнень науково-технічного розвитку для забезпечення своєчасного розгляду цивільних справ (1991 р. до сьогодні).

На основі аналізу міжнародних нормативно-правових актів та положень національного законодавства зарубіжних країн обґрунтовано, що на сьогодні правове регулювання запобігання затягуванню цивільного процесу здійснюється на двох рівнях: міжнародному та національному, кожен з яких включає нормативний та юрисдикційний елементи.

Сформульовано поняття затягування цивільного процесу, під яким запропоновано розуміти діяння суду або учасників судового процесу, що призводять до невиправданого зволікання у вчиненні окремої процесуальної дії і, як наслідок, до відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

Виокремлено ознаки затягування цивільного процесу, до яких належать 1) негативний вплив на динаміку цивільного процесу у вигляді невиправданого зволікання; 2) до кола суб'єктів затягування цивільного процесу входять ті суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, дії яких впливають на динаміку цивільного процесу; 3) затягування цивільного процесу може здійснюватись як умисно, так і з необережності; 4) затягування цивільного процесу можливе з моменту звернення особи із заявою до суду до ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

На підставі аналізу положень цивільного процесуального законодавства встановлено, що суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин мають можливість затягувати цивільний процес. Така можливість, а також форми та види затягування цивільного процесу його суб'єктами обумовлюється їхнім правовим статусом, зокрема обсягом та характером тих прав і обов'язків, які

надаються їм законодавцем. До суб'єктів затягування цивільного процесу належать суд та всі учасники судового процесу, окрім судового розпорядника.

Дістало подальшого розвитку положення про центральну роль суду в запобіганні затягуванню цивільного процесу, оскільки суд має здійснювати належний контроль за реалізацією прав та обов'язків учасниками судового процесу з метою запобігання затягуванню ними цивільного процесу, а також належно виконувати надані йому повноваження з метою недопущення затягування цивільного процесу власними діями.

Встановлено, що правовими наслідками затягування цивільного процесу можуть бути несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, припинення провадження у справі, завдання немайнової шкоди учасникам справи та зниження авторитету і довіри до судової влади та до держави в цілому.

Доведено, що затягування цивільного процесу призводить до зниження ефективності судового захисту чи до неефективного судового захисту взагалі, що є порушенням права на ефективний судовий захист і завдає немайнової шкоди учаснику справи.

Дістав подальшого розвитку науковий погляд, згідно з яким затягування цивільного процесу впливає на зниження довіри до судової влади та негативно позначається на оцінці її легітимності суспільством.

Визначено поняття способів запобігання затягуванню цивільного процесу, їхні ознаки, а також встановлені конкретні способи запобігання затягуванню цивільного процесу, передбачені чинним законодавством України. Встановлені недоліки чинного цивільного процесуального законодавства України в аспекті раціональної процесуальної форми, а також її зв'язок зі способами запобігання затягуванню цивільного процесу.

Ключові слова: цивільний процес, ефективний захист, своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, динаміка цивільного процесу, невиправдане зволікання, затягування цивільного процесу, запобігання затягуванню цивільного процесу.

SUMMARY

Marunych H.I. Undue delay in Civil Proceeding: Nature, Legal Consequences, and Prevention. – Qualifying scientific work as a manuscript.

The thesis for the degree of candidate of law (PhD), majoring in 12.00.03 Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law. –National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2018.

The thesis is a comprehensive research of delay in civil proceeding, its legal consequences and methods of prevention.

There were studied theoretical and methodological basis of delay in civil proceeding, its legal consequences and prevention methods. In certain context, the author follows up the evolution of legal regulation of proceeding delay prevention rules, investigated the best international practices of civil proceeding delay prevention.

It was found out that the legal regulation of rules established to prevent legal proceeding delays developed in several steps, the most prominent of which are: 1) the onset of the legal regulation of the rules established to prevent the justice delays, which was quite general (late 9th, the first half of the 14th century). 2) the formation of legal regulation of the rules established to prevent delays in the trial, characterized by the priority of the civil procedural form over the content of the claim and the establishment of legal liability of the participants in the trial for delaying the civil process (the second half of the 14th – the first half of the 17th century); 3) the legal regulation of the rules established to prevent the delay of the civil process in the second half of the 17th century to the beginning of the 20th century, the main feature of which is the codification of civil procedural law, the separation of the civil process, which is an independent form of the process and the introduction of special mechanisms to ensure a speedy review of cases; 4) the legal regulation of the rules established to prevent the delay of the civil process by the provisions of the Soviet civil procedural law, the peculiarity of which is the influence of socialist justice on the terms of the execution of legal proceedings (1917–1991); 5) the legal regulation of rules established to prevent the delay of the civil process by the rules of civil procedural law of independent Ukraine, the peculiarity of

which is the combination of historical continuity and the possibility of using the achievements of scientific and technological development to ensure timely consideration of civil cases (1991 to these days).

Based on the analysis of international regulations and national provisions of other countries, the author substantiated that the modern developments in civil proceeding delay prevention rules provide for two-level regulation: international and national.

The concept of delaying the civil process is formulated, which suggests to understand the actions of participants in the civil process, including the court, which leads to an unjustified delay in the commission of a separate procedural act, and as a consequence, until the decision of the court to adjourn the trial, which ends the consideration of the case.

Civil proceeding delay features include: 1) the impact on the dynamics of the civil process, which arises during its delay, in the context of enforcement is unjustified delay; 2) subjects of delaying the civil process are those whose actions influence the dynamics of the civil process, and their range is not limited to the parties to the case; 3) delaying the civil process can be done intentionally and with negligence; 4) delaying of the civil process can be made from the moment of application of the person with the application to court until the court adopts the decision, which ends the consideration of the case.

Based on the civil procedure law analysis, it was found out that civil proceeding participants are enabled to delay civil proceeding. They can do that because of their legal status, in particular, the scope and nature of their rights and obligations established on the law-making level. The subjects of civil proceeding delays are all civil procedure participants, except for a court registrar.

The concept of the court's core role in justice system in the context of proceeding delays is still developing, the court must duly control the implementation of rights and obligations of the other civil proceeding participants to prevent any delays caused by them, and to duly perform the court's own powers to prevent civil proceeding delays by its own actions.

It has been established that the legal consequences of delaying the civil process may include untimely consideration and resolution of civil cases, termination of proceedings, non-pecuniary damage to participants in the case, and the reduction of authority and trust in the judiciary and the state as a whole.

It has been proved that undue delay of civil procedure results in reducing of the efficiency of judicial protection or ineffective judicial protection as a whole, that violates the right to effective judicial protection and cause non-pecuniary damages to participants in the case.

A further scientific evolution developed, according to which delaying of the civil process affects the reduction of trust in the judiciary and negatively affects the assessment of its legitimacy by the society.

The conception of means of prevention of undue delay of civil procedure as well as its features are identified. The specific means of prevention of undue delay of civil procedure, foreseen in the current civil procedural legislation of Ukraine are envisaged. The defects of current civil procedural legislation of Ukraine in terms of rational procedural form as well as its connection with the means of prevention of undue delay of civil procedure are established.

Key words: civil procedure, effective protection, timely consideration and resolution of civil cases, the dynamics of the civil procedure, unjustified delay, undue delay of civil procedure, prevention of undue delay of civil procedure.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Марунич Г. І. «Затягування цивільного процесу» та «зловживання цивільними процесуальними правами»: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право* : наук.-практ. господарсько-правовий журн. 2016. № 9 (247). С. 13 – 19.
2. Марунич Г. І. Відкладення розгляду справи судом у контексті вирішення проблеми затягування цивільного процесу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 2, т. 2. С. 40 – 46.
3. Марунич Г. І. Призначення та проведення експертизи у цивільній справі у контексті проблем затягування цивільного процесу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 5 (20). С. 73 – 79.
4. Марунич А. Способы предотвращения затягивания гражданского процесса: понятие, признаки, виды. *Leges si viata*. 2018. № 10/2. С. 58 – 64.
5. Марунич Г. Порівняльно-правовий аналіз механізмів запобігання затягуванню цивільного процесу за законодавством зарубіжних країн. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2018. № 5 (33). С. 126 – 134.

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Марунич Г. І. Недотримання розумних строків як спосіб затягування цивільного процесу. *Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення*: матеріали міжнародної науково–практичної конференції (м. Запоріжжя, 4 – 5 грудня 2015 р.). Запоріжжя, 2015. С. 62 – 66.
2. Марунич Г. І. Поняття затягування цивільного процесу у контексті стабільності цивільного судочинства. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні*: матеріали міжнародної науково–практичної конференції (м. Ужгород, 19 – 20 лютого 2016 р.). м. Ужгород, 2016. С. 76 – 79.

3. Маруніч Г. І. Суд як суб'єкт затягування цивільного процесу. *Inovacia pravne veda v procese europskej integracie: medzinarodna vedecko–prakticka konferencia* (Sladkovicovo, Slovenska republika, 10 – 11 marca 2017). м. Сладковичово, 2017. С. 125 – 129.

4. Маруніч Г. І. Перспективи вдосконалення порядку розгляду і вирішення заяв про відвід судді у контексті запобігання затягуванню цивільного процесу. *Інтеграція юридичної науки і практики як основа сталого розвитку правової системи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 8 – 9 листопада 2018 р.). м. Дніпро, 2018. С. 75 –78.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	12
ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАТЯГУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	22
1.1. Стан наукової розробки та методологія дослідження проблеми затягування цивільного процесу	22
1.2. Еволюція правового регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу	33
1.3. Зарубіжний досвід запобігання затягуванню цивільного процесу	47
Висновки до розділу 1	60
РОЗДІЛ 2. СУТНІСТЬ ТА ВИДИ ЗАТЯГУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	63
2.1. Поняття, ознаки та форми затягування цивільного процесу	63
2.2. Затягування цивільного процесу, яке пов'язано з діяльністю суду під час здійснення правосуддя у цивільній справі	83
2.3. Затягування цивільного процесу як наслідок зловживання процесуальними правами та порушення процесуальних обов'язків учасниками справи та їхніми представниками	102
2.4. Затягування цивільного процесу як наслідок зловживання процесуальними правами та порушення процесуальних обов'язків іншими учасниками судового процесу	119
Висновки до розділу 2	135
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА СПОСОБИ ЗАПОБІГАННЯ ЗАТЯГУВАННЮ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	139

3.1. Несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ як правовий наслідок затягування цивільного процесу	139
3.2. Припинення провадження у справі як правовий наслідок затягування цивільного процесу	153
3.3. Інші правові наслідки затягування цивільного процесу	166
3.4. Способи запобігання затягуванню цивільного процесу	176
Висновки до розділу 3	190
ВИСНОВКИ	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	202
ДОДАТКИ	233

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВГСУ	Вищий господарський суд України
ВРП	Вища рада правосуддя
ВССУ	Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ВСУ	Верховний Суд України
ДСА	Державна судова адміністрація
ЄС	Європейський союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
Конвенція	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦК	Цивільний кодекс
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Право на судовий захист, гарантоване статтею 55 Конституції України, є невідчужуваним правом кожної особи і невід'ємною складовою функціонування правової держави. Згідно з підходом Європейського суду з прав людини воно включає не лише формальну можливість звернення до суду, а й своєчасне вирішення спору судом, що є передумовою фактичного захисту порушених прав.

Водночас судова практика, яка існує на сьогодні в Україні, свідчить про те, що цивільні справи розглядаються понад визначені законом строки. Причиною цього достатньо часто стає затягування цивільного процесу судом та учасниками судового процесу, що є можливим внаслідок не лише недобросовісної правореалізації цих суб'єктів, а й недосконалості цивільного процесуального законодавства.

Затягування цивільного процесу суперечить завданням цивільного судочинства у вигляді своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ, і як наслідок ускладнює здійснення ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, а також держави.

У цивільній процесуальній науці проблема затягування цивільного процесу досліджувалась опосередковано, в межах питання зловживання цивільними процесуальними правами учасниками справи, забезпечення доступності правосуддя у цивільних справах в аспекті розумного строку розгляду справи, принципів цивільного процесуального права, правового статусу суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Наукові дослідження з цих питань здійснювали вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: О. В. Андрійчук, С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, Є. В. Васьковський, Я. В. Грель, В. П. Грибанов, М. А. Гурвич, К. В. Гусаров, А. Г. Давтян, В. В. Комаров, О. М. Кузнець, Д. Д. Луспеник, О. В. Рожнов, Н. Ю. Сакара, А. В. Смітюх, В. В. Тихонович,

О. С. Ткачук, С. Я. Фурса, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан, К. С. Юдельсон, А. В. Юдін та ін.

Водночас поняття, сутність затягування цивільного процесу, його ознаки та правові наслідки у науковій літературі залишаються недослідженими.

З огляду на зазначене розроблення теоретичних засад проблематики затягування цивільного процесу та способів запобігання цьому правовому явищу є актуальним та перспективним напрямом наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано з урахуванням основних положень Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011 – 2015 роки, затверджених загальними зборами Національної академії правових наук 24 вересня 2010 року, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року, планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2015 – 2019 роки.

Мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження. Метою дисертаційного дослідження є встановлення поняття, ознак, суб'єктів та форм затягування цивільного процесу, а також визначення способів його запобігання з подальшим розробленням науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення національного цивільного процесуального законодавства в частині запобігання затягуванню цивільного процесу.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі *завдання*:

- визначити стан наукової розробки проблеми затягування цивільного процесу та методологію проведення дослідження;
- окреслити етапи правового регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу;
- проаналізувати зарубіжний досвід запобігання затягуванню цивільного процесу;

- сформулювати поняття та виокремити ознаки затягування цивільного процесу;
- визначити особливості затягування цивільного процесу під час здійснення судом правосуддя у цивільній справі;
- встановити особливості затягування цивільного процесу внаслідок зловживання процесуальними правами та порушення процесуальних обов'язків учасниками справи та їхніми представниками;
- охарактеризувати особливості затягування цивільного процесу внаслідок зловживання процесуальними правами та порушення процесуальних обов'язків іншими учасниками судового процесу;
- з'ясувати особливості несвоєчасного розгляду і вирішення цивільних справ та припинення провадження у справі як правових наслідків затягування цивільного процесу;
- встановити інші правові наслідки затягування цивільного процесу та охарактеризувати їхні специфічні риси;
- визначити способи запобігання затягуванню цивільного процесу та виявити недоліки чинного цивільного процесуального законодавства в частині запобігання затягуванню цивільного процесу;
- розробити пропозиції, спрямовані на вдосконалення цивільного процесуального законодавства України в частині запобігання затягуванню цивільного процесу.

Об'єктом дослідження є цивільні процесуальні правовідносини, що виникають під час розгляду і вирішення цивільних справ.

Предметом дослідження є затягування цивільного процесу, його сутність, правові наслідки та способи запобігання.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених мети і завдань основою методології дослідження стали загальні та приватнонаукові методи пізнання правових явищ. Зокрема *метод аналізу* надав можливість виділити окремі групи наукових робіт, у яких опосередковано досліджувалося поняття затягування цивільного процесу, а також форми затягування цивільного процесу окремими

суб'єктами та визначити наявні в законодавстві способи запобігання затягуванню цивільного процесу (*підрозділ 1.1, підрозділи 2.1 – 2.4, підрозділ 3.4*). Застосування *методів абстрагування та узагальнення* дозволило нам виокремити ознаки поняття затягування цивільного процесу та сформулювати його визначення (*підрозділ 2.1*). За допомогою *методів індукції та дедукції* нами було визначено суб'єктний склад затягування цивільного процесу, а також виокремлено випадки припинення провадження у справі, які за процесуальною природою є правовими наслідками затягування цивільного процесу (*підрозділи 2.1 – 2.4, підрозділ 3.2*). За допомогою *методу системного аналізу* в межах вказаного дослідження нами було встановлено зв'язки між повноваженнями суду, а також правами та обов'язками учасників судового процесу та розвитком цивільних процесуальних правовідносин, що, у свою чергу, дозволило виділити ті права і обов'язки, недобросовісна реалізація чи невиконання призводять до затягування цивільного процесу (*підрозділи 2.2 – 2.4*). *Логічний метод сходження від абстрактного до конкретного* використовувався як універсальний засіб аргументації наукових висновків та розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства України в частині запобігання затягуванню цивільного процесу (*підрозділи 2.2 – 2.4., підрозділи 3.1. – 3.4*).

У ході здійснення дослідження нами було використано приватнонаукові методи пізнання правових явищ. Використання *історико-порівняльного методу* дозволило простежити еволюцію правового регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу (*підрозділ 1.2*). Застосування *порівняльно-правового методу* дозволило визначити спільні риси та тенденції розвитку правового регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу в законодавстві зарубіжних країн (*підрозділ 1.3*). Використання *формально-юридичного методу* дозволило нам встановити конкретні різновиди затягування цивільного процесу та визначити наявні в чинному цивільному процесуальному законодавстві способи його запобігання (*підрозділ 2.2 – 2.4, підрозділ 3.4*).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням проблеми затягування цивільного процесу та способів його запобігання. У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано, а також додатково аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

– виокремлено етапи еволюції правового регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу в контексті етапів розвитку української державності, а саме: 1) зародження правового регулювання питань запобігання затягуванню судового процесу, яке мало загальний характер (кінець IX ст. – перша половина XIV ст.); 2) становлення правового регулювання питань запобігання затягуванню судового процесу, яке характеризувалося пріоритетом цивільної процесуальної форми над змістом позову та встановленням юридичної відповідальності учасників судового процесу за здійснення його затягування (друга половина XIV ст. – перша половина XVII ст.); 3) правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу з другої половини XVII ст. до початку XX ст., головними рисами якого були здійснення кодифікації цивільного процесуального законодавства, виокремлення цивільного процесу як самостійного виду процесу та запровадження спеціальних механізмів для забезпечення швидкого розгляду справ; 4) правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу нормами радянського цивільного процесуального законодавства, особливістю якого був вплив соціалістичної правосвідомості на строки здійснення судочинства (1917 – 1991 рр.); 5) правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу нормами цивільного процесуального законодавства незалежної України, особливістю якого є поєднання історичної спадкоємності та можливості використання досягнень науково-технічного розвитку для забезпечення своєчасного розгляду цивільних справ (із 1991 р. до сьогодні);

– сформульовано поняття затягування цивільного процесу, під яким запропоновано розуміти діяння суду або учасників судового процесу, що

призводять до невинновданого зволікання у вчиненні окремої процесуальної дії і, як наслідок, до відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи;

– визначено, що сутність затягування цивільного процесу полягає у здійсненні дій, які не є необхідними для ухвалення законного і обґрунтованого рішення у справі, або нездійсненні дій, які є необхідними для ухвалення такого рішення, тобто у бездіяльності;

– виокремлено ознаки затягування цивільного процесу як правового явища, до яких належать: 1) негативний вплив на динаміку цивільного процесу у вигляді невинновданого зволікання; 2) до кола суб'єктів затягування цивільного процесу входять ті суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, дії яких впливають на динаміку цивільного процесу; 3) затягування цивільного процесу може здійснюватися як умисно, так і з необережності; 4) затягування цивільного процесу може здійснюватися з моменту звернення особи із заявою до суду до ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи;

– визначено, що за характером діяння затягування цивільного процесу може здійснюватися у формі дій чи бездіяльності, а за правовою природою – у формі порушення процесуальних обов'язків або зловживання процесуальними правами;

– обґрунтовано, що діяння суду та інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які призводять до затягування цивільного процесу, не є однорідними і можуть бути поділені на певні групи залежно від прав та обов'язків, при здійсненні яких виникає затягування цивільного процесу. Діяння суб'єктів різних груп мають свою специфіку, що обумовлюється конкретним змістом прав та обов'язків і порядком їх реалізації. Ця специфіка має враховуватися як при кваліфікації діянь як таких, що призводять до затягування цивільного процесу, так і при обранні способів запобігання затягуванню цивільного процесу;

– аргументовано, що затягування цивільного процесу призводить до порушення права на ефективний судовий захист і завдає немайнової шкоди фізичній особі чи юридичній особі. Така немайнова шкода завдається тому

учаснику справи, якому надано захист судовим рішенням у справі, і який може мати процесуальний статус позивача, відповідача чи третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору;

удосконалено:

– розмежування між такими суміжними поняттями, як «затягування цивільного процесу» та «затягування процесу», «затягування судового процесу», «затягування судового розгляду», «затягування розгляду справи», «затягування строків розгляду справи»;

– наукове розуміння раціональної процесуальної форми, яка в аспекті способів запобігання затягування цивільного процесу об'єктивується у вимогу щодо встановлення такого порядку розгляду і вирішення цивільних справ, неухильне дотримання якого унеможливуватиме затягування цивільного процесу чи максимально мінімізуватиме його шкідливі наслідки, тим самим створюючи можливості для розгляду цивільної справи у розумний строк і прийняття законного і обґрунтованого рішення;

– обґрунтування наявності в Україні змішаної моделі цивільного процесу, яка поєднує в собі положення ліберальної та соціальної концепцій щодо повноважень судді у ході розгляду справи;

– наукове судження про те, що заяви і клопотання сторін можуть впливати на хід судового розгляду тільки в тому разі, якщо вони погоджені судом. Встановлено, що діяння учасників справи та їхніх представників потрібно кваліфікувати як затягування цивільного процесу в разі, якщо вони призводять до невинного зволікання у вчиненні процесуальної дії та відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи, і при цьому: 1) не потребують погодження з боку суду або 2) формально відповідають вимогам, які встановлюються до вказаної процесуальної дії, а тому в суду відсутні підстави для відмови у їх погодженні. Якщо до уповільнення динаміки цивільного процесу призводять діяння учасників справи та їхніх представників, погоджені судом, які не відповідають формальним вимогам, що встановлені законом, то в такому

випадку суб'єктом, який уповільнює нормальний перебіг цивільного процесу, виступає сам суд;

дістали подальшого розвитку:

– положення про центральну роль суду в запобіганні затягуванню цивільного процесу, оскільки суд має здійснювати належний контроль за реалізацією прав та обов'язків учасниками судового процесу з метою запобігання затягування ними цивільного процесу, а також належно виконувати надані йому повноваження з метою недопущення затягування цивільного процесу власними діями;

– ідея про те, що правовий статус суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин відіграє визначальну роль у перебігу цивільного процесу і може як сприяти динаміці останнього, так і створювати перешкоди у ній, в тому числі шляхом затягування цивільного процесу;

– науковий погляд, згідно з яким затягування цивільного процесу впливає на зниження довіри до судової влади та негативно позначається на оцінці її легітимності суспільством;

– науковий погляд на те, що розвиток законодавства України в цілому, і цивільного процесуального законодавства зокрема, здійснюється з урахуванням європейських стандартів та підходів, в тому числі у сфері запобігання затягуванню цивільного процесу.

На підставі наведених положень сформульовано низку пропозицій щодо оптимізації законодавства України, зокрема: 1) пропонується викласти у новій редакції ч. 3 ст. 23 ЦК України, ч. 2 ст. 40 ЦПК України, ч. 1 ст. 185 ЦПК України, ч. 2 ст. 186 ЦПК України, ч. 1 ст. 187 ЦПК України, п. 6 ч. 7 ст. 265 ЦПК України, ч. 1 ст. 354 ЦПК України, ч. 6 ст. 357 ЦПК України, ч. 2 ст. 359 ЦПК України; 2) доповнити ч. 2 ст. 23 ЦК України, ст. 1176 ЦК України; ч. 8 ст. 128 ЦПК України, ч.1 ст. 144 ЦПК України, ч. 7 ст. 265 ЦПК України, ч. 1 ст. 270 ЦПК України, а також доповнити ЦПК України ст.148-1 щодо порядку компенсації немайнової шкоди, завданої затягуванням розгляду справи.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків у:

- *науково-дослідній роботі* – під час проведення подальших наукових досліджень у галузі цивільного процесуального права;
- *законотворчій діяльності* – у процесі вдосконалення цивільного та цивільного процесуального законодавства України;
- *правозастосовній діяльності* – під час розгляду і вирішення справ у порядку цивільного судочинства (довідка про впровадження адвокатського об'єднання «Юридичний синдикат» від 05.11.2018 р.);
- *навчально-методичній роботі* – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право та цивільний процес», «Сучасні аспекти цивільного права та процесу», а також відповідних спецкурсів; при підготовці підручників і навчальних посібників, навчально-методичних матеріалів (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 04.12.2018 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження оприлюднено на чотирьох міжнародних науково-практичних конференціях: «Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення» (м. Запоріжжя, 4 – 5 грудня 2015 року); «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (м. Ужгород, 19 – 20 лютого 2016 року); «Inovacia pravne veda v procese europskej integracie» (м. Сладковичово, 10 – 11 березня 2017 року); «Інтеграція юридичної науки і практики як основа сталого розвитку правової системи» (м. Дніпро, 8 – 9 листопада 2018 року).

Структура та обсяг дисертації зумовлена метою та задачами дослідження. Дисертація складається з анотації державною та англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою дисертації, вступу, трьох розділів, до яких входять одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (320 найменувань на 31 сторінці) та трьох додатків (на восьми сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 240 сторінок, із них основного тексту – 189 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАТЯГУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

1.1. Стан наукової розробки та методологія дослідження проблеми затягування цивільного процесу

Перш за все варто відзначити, що проблема затягування цивільного процесу в спеціальній науковій літературі, як дореволюційного часу, радянського періоду, так і за часів незалежності, не була об'єктом самостійних наукових досліджень.

Аналіз наукових робіт свідчить, що вказане питання порушувалося вченими опосередковано, через призму суміжних наукових проблем. Роботи, в яких так чи інакше висвітлювалася проблема затягування цивільного процесу, залежно від безпосереднього об'єкта дослідження, вважаємо за можливе поділити на декілька груп: 1) наукові праці, присвячені дослідженню окремих принципів цивільного процесуального права, зокрема, принципів процесуальної економії, оперативності та концентрації цивільного процесу; 2) наукові праці, присвячені проблематиці зловживання процесуальними правами учасниками справи; 3) наукові праці, присвячені проблемі розумного строку як складової права на справедливий суд; 4) наукові наукові праці, присвячені дослідженню правового статусу суду як окремого суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин та його повноважень щодо забезпечення своєчасного розгляду справи.

У межах першої групи робіт, присвячених принципам цивільного процесуального права, вчені зосереджували свою увагу на змісті відповідних принципів, їх проявах у цивільному судочинстві, а також тих заходах, які можуть забезпечити їх реалізацію.

При характеристиці робіт цієї групи перш за все вважаємо за необхідне проаналізувати позиції науковців щодо принципу процесуальної економії, до яких, зокрема, належать, праці Є. В. Васьковського [31, с. 95], М. А. Гурвича [55, с. 124], С. О. Короєда [93, с. 130], Г. Л. Осокіної [133, с. 146 –147],

В. А. Рязановського [172, с. 48], В. В. Тихоновича [203, с. 10], А. А. Ференс-Сороцького [234, с. 32], Р. В. Шакірьянова [256], В. Н. Щеглова [262, с. 41] та ін.

До головних зауважень вчених, здійснених у процесі дослідження принципу процесуальної економії щодо проблеми затягування цивільного процесу, можна віднести:

1) одним із елементів цього принципу є вимога забезпечити швидке та ефективне здійснення правосуддя, що не впливає на правильність прийнятого рішення;

2) реалізація принципу процесуальної економії можлива шляхом виконання двох вимог: удосконалення процесуальних засобів та форм на законодавчому рівні з метою забезпечення своєчасного розгляду та вирішення справи на законодавчому рівні; раціональне використання процесуальних засобів учасниками процесу на рівні правореалізації;

3) реалізація принципу процесуальної економії можлива завдяки низці заходів (як таких, що вже передбачені чинним цивільним процесуальним законодавством, так і тих, які мають бути встановлені законодавцем), до яких можна віднести: відхилення вимог учасників процесу, задоволення яких може призвести до затягування процесуальних строків; встановлення строків для здійснення процесуальних дій; встановлення заходів процесуального примусу за дії учасників справи, які порушують принцип процесуальної економії, зокрема неявку, заявлення необґрунтованих заперечень та відводів, встановлення відповідальності суддів за тяганину та затягування розгляду справи тощо.

Таким чином, аналіз точок зору вказаних авторів щодо затягування цивільного процесу в контексті дослідження принципу процесуальної економії дає підстави для здійснення таких висновків: 1) затягування цивільного процесу є негативним явищем, що суперечить швидкому та своєчасному розгляду справи, і як наслідок, реалізації принципу процесуальної економії; 2) заходи, які сприяють реалізації принципу процесуальної економії, і водночас за своєю сутністю є способами запобігання затягуванню цивільного процесу мають бути вдосконаленими, як на законодавчому, так і на правореалізаційному рівні;

3) феномен затягування цивільного процесу не був об'єктом комплексних наукових досліджень у контексті принципу процесуальної економії і не виступав центральним питанням наукових розвідок у цій сфері.

Наступним принципом, у межах дослідження якого опосередковано вивчалася проблема затягування цивільного процесу, є принцип оперативності, виокремлений, зокрема, О. В. Рожновим [169, с. 9].

Не поділяючи думку щодо наявності самостійного принципу процесуальної економії, вчений вказує на наявність принципу оперативності цивільного процесуального права, елементами якого є: а) вимога швидкого розгляду та вирішення цивільної справи, яка забезпечує наближення здійснення наступної процесуальної дії суб'єктів цивільного судочинства з уже здійсненою попередньою; б) вимога винесення правильного рішення у справі [169, с. 9].

У контексті проблематики затягування цивільного процесу варто відмітити такі наукові позиції О. В. Рожнова: 1) цивільній справі властива темпоральність, тобто рух у часі і просторі; 2) дотримання вимог про строки, в межах яких здійснюється правосуддя, є одним із критеріїв ефективності правосуддя у цивільних справах; 3) принцип оперативності являє собою правову вимогу, якою забезпечується своєчасність розгляду й вирішення цивільних справ шляхом найбільш повного й раціонального використання процесуальних засобів, спрямованих на швидке й правильне вирішення цивільних справ [169, с. 9]; 4) визначення процесуальних засобів реалізації принципу оперативності, зокрема: належної підготовки справи до судового розгляду; забезпечення участі у справі тільки дійсно заінтересованих осіб у розгляді спору; необхідності передбачити в цивільному законодавстві норму, яка встановлювала б відповідальність осіб, які беруть участь у справі, за несвоєчасно заявлені клопотання [169, с. 9] та ін.

Таким чином, визнаючи, що повільний розгляд і вирішення цивільних справ суперечить принципу оперативності, в той же час вчений окремо не виділяє проблему затягування цивільного процесу як самостійний об'єкт дослідження, не з'ясовує його зміст та юридичну природу, а зосереджує увагу на засобах реалізації принципу оперативності, окремі з яких можуть бути віднесені до способів

запобігання затягуванню цивільного процесу.

Ще одним принципом цивільного процесу, в межах дослідження якого вчені висловлюють позиції щодо вдосконалення законодавства з метою уникнення його затягування, є принцип концентрації процесу.

У зарубіжній науковій доктрині вказаний принцип розглядається як один із основоположних у частині запобігання затягуванню цивільного процесу та полягає у зобов'язанні сторін здійснити певні процесуальні дії на конкретних стадіях змагального процесу з метою пришвидшення розгляду справи і прийняття рішення судом [319, с. 60].

Серед науковців, які досліджували принцип концентрації процесу в останні роки, варто відмітити М. І. Балюка, Д. Д. Луспеника [11], А. В. Малюкіну [111] та ін.

В аспекті предмета нашого дослідження варто зазначити про такі позиції науковців з цього приводу:

1) зміст принципу концентрації процесу включає в себе концентрацію доказового матеріалу, тобто надання суду першої інстанції доказів в обсязі, необхідному для правильного і своєчасного розгляду і вирішення справи у визначений законом строк, та концентрацію процесуальних дій, що здійснюються у процесі учасниками справи добросовісно і в повній відповідності з нормами процесуального закону на певній стадії процесу та в строк, визначений законом або судом [11, с. 13];

2) принцип концентрації процесу перебуває у нерозривному взаємозв'язку з інститутом строків та тривалості судового розгляду: концентрація процесу слугує для вирішення єдиного завдання – правильного і своєчасного розгляду справи;

3) до обставин, які перешкоджають концентрації процесу і мають бути усунуті як на законодавчому, так і на правореалізаційному рівні, належать: недоліки законодавчого регулювання, організаційне забезпечення діяльності суду та поведінка учасників процесу, в тому числі зловживання учасниками процесу своїми процесуальними правами, та невиконання процесуальних

обов'язків [111, с. 73 –75].

Таким чином, науковці визнають негативний вплив затягування цивільного процесу, який проявляється у сповільненні руху останнього, на реалізацію принципу концентрації процесу, виокремлюють обставини, які перешкоджають його реалізації, та напрями їх подолання. Водночас проблема затягування цивільного процесу як така в межах дослідження принципу концентрації цивільного процесу не вивчалась, а його сутність не досліджувалася, що свідчить про неповноту наукових доробок у цій сфері.

Як зазначалося вище, ще одна група наукових праць, в яких певною мірою порушувалася проблема затягування цивільного процесу, – це роботи, пов'язані з дослідженням питання зловживання процесуальними правами учасниками справи.

Вказане питання було об'єктом наукового інтересу багатьох вчених, як дореволюційного і радянського періоду (Є. В. Васьковського, М. А. Гурвича [54, с. 100], В. П. Грибанова [51, с. 218]), так і сучасних вчених, до яких, зокрема, належать: В. О. Аболонін [1], С. С. Бичкова [16], Я. В. Грель [50], О. М. Кузнець [101], О. О. Кот [96], А. В. Лужанський [270], Д. Д. Луспенік [107], Т. А. Полянський [137], О. І. Приходько [142, с. 100], В. В. Резнікова [164 – 166], А. В. Смітюх [183 – 182], О. С. Ткачук [206], О. С. Фонова [235], Г. В. Чурпіта [16], Н. А. Шебанова [258], А. В. Юдін [267] та ін.

У дослідженнях, присвячених проблемі зловживання процесуальними правами, питання затягування цивільного процесу опосередковано стосуються деякі аспекти, що пов'язані з:

1) визначенням поняття, сутності та ознак зловживання процесуальними правами. Розуміння зловживання процесуальними правами в цілому зводиться до реалізації наданих суб'єкту процесуальних прав всупереч меті і завданням цивільного судочинства, в тому числі тих, що стосуються темпоральних його аспектів;

2) проведенням аналізу окремих форм зловживань цивільними процесуальними правами та виокремлення їх окремих видів, як-от: подання клопотань (заяв) про вчинення судом не передбачених процесуальних дій;

подання другого і наступних клопотань (заяв) з одного й того самого питання, яке вже вирішене судом; подання апеляційних і касаційних скарг на процесуальні документи, дія яких на момент подання такої скарги закінчилася (вичерпана) та ін. [107, с. 159 –162], які певною мірою можна розглядати як форми затягування цивільного процесу;

3) розробленням пропозицій щодо протидії зловживанню процесуальними правами, зокрема, шляхом запровадження заходів юридичної відповідальності та інших заходів процесуального примусу (штрафів, відшкодування збитків стороні, яка постраждала від зловживання правом, віднесення судових витрат на особу, яка зловживає процесуальними правами, відмови в учиненні дії, що містить ознаки зловживання правом та ін.), які можна розглядати як такі, що спрямовані на запобігання затягуванню цивільного процесу.

Таким чином, при дослідженні проблеми зловживання процесуальними правами, так само як і при дослідженні принципів цивільного процесуального права, проблема затягування цивільного процесу опосередковано досліджувалась, але безпосереднім об'єктом дослідження не була.

Якщо спробувати на основі аналізу праць науковців, які досліджували зловживання цивільними процесуальними правами, зробити висновки щодо затягування цивільного процесу, то їх можна звести до такого:

1) затягування цивільного процесу є негативним явищем, яке розглядається як а) мета; або б) наслідок або в) різновид зловживання процесуальними правами;

2) затягування цивільного процесу, як явище, яке пов'язано із зловживанням процесуальними правами, має зазнавати законодавчого впливу, а також впливу з боку суду під час здійснення правореалізації з метою боротьби з ним;

3) боротьба із затягуванням цивільного процесу в контексті зловживання процесуальними правами має здійснюватися шляхом удосконалення заходів юридичної відповідальності та процесуального примусу, що застосовуються до осіб, які здійснюють недобросовісну реалізацію процесуальних прав.

Як зазначалося на початку цього підрозділу, третьою групою робіт, в межах яких можна віднайти наукові позиції, які опосередковано стосуються предмета

нашого дослідження, складають праці, присвячені проблемі розумного строку як складової права на справедливий суд.

Вказаній проблематиці, зокрема, присвячували свої роботи О. В. Андрійчук [5], С. Ф. Афанасьєв [7], В. І. Бобрик [17], О. І. Карплюк [81], О. Б. Прокопенко [161], Н. Ю. Сакара [176], Т. А. Цувіна [250] та ін.

Позиції науковців щодо питання затягування цивільного процесу при дослідженні проблеми розумного строку розгляду справи можна звести до таких положень:

1) затягування цивільного процесу є однією із причин, які призводять до порушення права на розгляд справи впродовж розумного строку;

2) необхідним є вдосконалення на законодавчому рівні заходів, спрямованих на усунення затягування цивільного процесу.

Водночас, не зважаючи на негативний вплив затягування цивільного процесу на дотримання розумного строку розгляду справи, предмет нашого дослідження комплексно вченими, праці яких ми відносимо до цієї групи, не вивчався, його сутність та ознаки не з'ясовувалися, що свідчить про неповноту відповідних досліджень та необхідність їх подальшого поглиблення в цьому напрямі.

Останньою – четвертою – групою робіт, у межах яких опосередковано здійснювалося дослідження проблеми затягування цивільного процесу, і на які ми хочемо звернути увагу, є роботи, присвячені дослідженню правового становища суду як окремого самостійного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин та його повноважень щодо забезпечення своєчасного розгляду справи.

До таких робіт можна віднести праці Є. В. Васьковського [31], К. В. Гусарова [56], Т. І. Дузінкевича [60], О. Ф. Козлова [86], О. В. Колісник [87], О. С. Короєда [93], О. С. Ткачука [206], Н. Г. Яценко [271] та ін.

Узагальнюючи положення робіт цієї групи, які стосуються проблеми затягування цивільного процесу, можна стверджувати, що:

1) затягування цивільного процесу розглядається науковцями як явище, що негативно впливає на своєчасний розгляд цивільних справ;

2) саме на суд законодавець покладає обов'язок із забезпечення своєчасного розгляду справи, який забезпечується наявністю в суду як власних повноважень, спрямованих на забезпечення своєчасного розгляду справи, так і повноважень щодо відхилення дій учасників справи, які спрямовані на затягування цивільного процесу;

3) у ході розгляду конкретної цивільної справи процес має зазнавати регулюючого впливу з боку суду як особливого учасника цивільних процесуальних правовідносин з метою недопущення невинновданого зволікання.

У той же час, у працях, які ми віднесли до четвертої групи, питання затягування цивільного процесу не було предметом системного дослідження, хоча певні думки згаданими вченими з цього приводу висловлювалися.

Таким чином, на підставі аналізу всіх чотирьох груп наукових праць, в яких тим чи іншим чином окреслювалося питання затягування цивільного процесу, а також враховуючи те, що в науці цивільного процесу відсутні спеціальні дослідження, які безпосередньо стосуються затягування цивільного процесу, можна констатувати, що стан наукової розробки цієї проблеми є достатньо низьким, що свідчить про необхідність комплексного та системного дослідження цієї проблеми.

Зазначене дозволяє стверджувати, що питання сутності, правових наслідків та способів запобігання затягуванню цивільного процесу є новою і теоретично не розробленою проблематикою у науці цивільного процесуального права, а тому потребує ґрунтовних наукових досліджень.

Дуже важливим питанням будь-якої наукової та практичної діяльності є питання, що стосуються методологічних аспектів такої діяльності.

Формування методології наукового дослідження прямо впливає на його результати, і є необхідною передумовою отримання істинного наукового знання.

Під методологією юридичного дослідження в онтологічному розумінні слід розуміти систему методологічних принципів, прийомів, способів, засобів, методів та методик наукового пізнання, яка використовується для отримання даних у процесі дослідження державно-правової дійсності в контексті завдань юридичної

практики [121, с. 154].

Дослідження затягування цивільного процесу, його правових наслідків та способів запобігання вимагає використання певної системи методів, які надади б можливість отримати достовірне та обгрунтоване наукове знання щодо об'єкту дослідження, яким є затягування цивільного процесу.

У спеціальній літературі зазначається, що з точки зору поширеності того чи іншого методу серед наук, усі методи можна поділити на три групи, залежно від ступеня їх використання в науці загалом та окремих науках, а саме на: 1) загальні, тобто ті, які використовуються в більшості наук (метод системного аналізу, індукція та дедукція, метод класифікації, синтезу тощо); 2) приватнонаукові, тобто ті, які використовуються в декількох науках (порівняльно-правовий, історико-правовий порівняльний, формально-юридичний тощо); 3) приватні, тобто ті, які використовуються в одній науці (метод дактилоскопії) [121, с. 219].

У нашому дослідженні, з огляду на його об'єкт та предмет, ми можемо використовувати лише загальні та приватнонаукові методи.

Перш за все вважаємо за необхідне охарактеризувати загальні методи, що використовуються в межах нашого дослідження. До таких методів, зокрема, належать: метод аналізу, методи абстрагування та узагальнення, метод індукції, дедукції, метод системного аналізу, логічний метод сходження від абстрактного до конкретного.

Аналіз як метод наукового пізнання передбачає поділ об'єкта на складові частини з метою їх самостійного вивчення.

Різновидом аналізу є поділ на класи (множини) предметів за істотними критеріями — класифікація [132, с. 30].

Вказаний метод застосовувався нами під час дослідження стану наукової розробки проблематики дисертаційної роботи, а також під час дослідження поняття затягування цивільного процесу в цілому та здійснення його окремими суб'єктами. Це дозволило виділити окремі групи наукових робіт, в яких опосередковано досліджувалося поняття затягування цивільного процесу, а також

форми затягування цивільного процесу окремими суб'єктами та визначити наявні в законодавстві способи запобігання затягуванню цивільного процесу.

Метод абстрагування передбачає уявне відвернення від неістотних, другорядних ознак предметів і явищ, зв'язків і відношень між ними та виділення декількох сторін, які цікавлять дослідника. Результатом абстрагування є абстракція, яка являє собою одну з таких сторін, форм пізнання, за якої відбувається перехід від почуттєвого сприймання до уявного образу [238, с. 89].

Метод узагальнення – це логічний процес переходу від одиничного до загального чи від менш загального до більш загального знання, а також продукт розумової діяльності, форма відображення загальних ознак і якостей об'єктивних явищ [238, с. 83].

Застосування методів абстрагування та узагальнення дозволило нам сформулювати поняття затягування цивільного процесу та виокремити його істотні ознаки.

Метод індукції, зазвичай, розглядається як такий, що полягає у формулюванні висновків на підставі обмеженого кола спостережень за повторюваними подіями. У той же час дедукція – це метод дослідження, за якого окремі положення логічно виводяться із загальних положень (аксіом, постулатів, законів) [253, с. 370]. Застосування методу індукції дозволить нам визначити суб'єктний склад затягування цивільного процесу, форми затягування цивільного процесу різними суб'єктами. За допомогою методу дедукції ми проаналізуємо загальні положення припинення цивільного процесу з наступним виокремленням тих випадків припинення провадження у справі, які за процесуальною природою є правовими наслідками затягування цивільного процесу.

Метод системного аналізу є науковим методом пізнання, що являє собою послідовність дій з установлення структурних зв'язків між змінними або елементами досліджуваної системи [82, с. 21].

За допомогою методу системного аналізу в межах вказаного дослідження ми зможемо встановити зв'язки між повноваженнями суду, а також правами та обов'язками учасників судового процесу та розвитком цивільних процесуальних

правовідносин, що у свою чергу дозволить виділити ті права і обов'язки, недобросовісна реалізація чи невиконання яких призводять до затягування цивільного процесу.

Логічний метод сходження від абстрактного до конкретного — це метод теоретичного дослідження і викладу, який полягає в русі наукової думки від вихідної абстракції (однобічне, неповне знання) через послідовні етапи поглиблення і розширення пізнання до результату — цілісному відтворенню в теорії предмета, що досліджується [132, с. 30]. При дослідженні сутності, правових наслідків та способів запобігання затягуванню цивільного процесу логічний метод є універсальним засобом аргументації наукових висновків та розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства України в частині запобігання затягуванню цивільного процесу.

До основних приватнонаукових методів, які застосовувалися нами в ході здійснення цього дослідження, належать: історико-порівняльний, порівняльно-правовий та формально-юридичний методи.

Історико-порівняльний метод застосовувався нами під час дослідження правового регулювання правил запобігання затягуванню цивільного процесу на різних етапах історичного розвитку законодавства України, що надало змогу встановити загальні риси правового регулювання цього явища у відповідному історичному періоді, виокремити етапи правового регулювання запобігання затягування цивільного процесу, а також надати оцінку чинному цивільному процесуальному законодавству України, що регулює запобігання затягуванню цивільного процесу в історичному контексті.

Порівняльно-правовий метод полягає в з'ясуванні схожих або відмінних за відповідними ознаками рис державно-правових понять, явищ, процесів [33, с. 6].

Нами було застосовано порівняльно-правовий метод при дослідженні способів запобігання затягуванню цивільного процесу за чинним законодавством окремих зарубіжних країн, а також за законодавством зарубіжних країн та України. Вказане дозволило визначити спільні риси та тенденції розвитку правил запобігання затягуванню цивільного процесу у міжнародному аспекті, визначити

стан правового регулювання запобігання затягуванню цивільного процесу в Україні у порівнянні із зарубіжним законодавством.

Формально-юридичний метод передусім використовується для вивчення та пояснення самого права в різних його проявах. При цьому розглядаються як зовнішня, так і внутрішня форми права (або ж сама його «догма»). Формальна логіка при застосуванні в контексті права набуває рис одного зі спеціальних методів вивчення державно-правової дійсності. [33, с. 6].

Використання цього методу дозволить нам встановити конкретні різновиди затягування цивільного процесу та визначити наявні в чинному цивільному процесуальному законодавстві способи його запобігання.

Отже, методологічною основою цього дослідження виступає система методів, яка складається як із загальних (метод аналізу, методи абстрагування та узагальнення, метод індукції, дедукції, системного аналізу, логічний метод сходження від абстрактного до конкретного), так і приватнонаукових методів (історико-порівняльний, порівняльно-правовий, формально-юридичний). Водночас з метою отримання науково обґрунтованих результатів у дослідженні, залежно від поставлених завдань, крім згаданих методів, були використані й інші методи наукового пізнання.

1.2. Еволюція правового регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу

Аналіз джерел права, які регулюють цивільні процесуальні відносини, в історичному контексті дозволяє стверджувати, що правила щодо запобігання затягуванню цивільного процесу передбачалися законодавцем із самого початку виникнення судового процесу як такого.

У вітчизняній історико-юридичній науці прийнято виділяти такі етапи становлення та розвитку правового регулювання в Україні, в тому числі регулювання цивільних процесуальних правовідносин: 1) зародження процесуальних норм за часів Київської Русі (кінець IX ст. – поч. XIV ст.);

2) цивільні процесуальні норми, які діяли на території України у кінці XIV – першій половині XVII ст.; 3) цивільне процесуальне законодавство на території України в період другої половини XVII ст. – першій половині XX ст.; 4) цивільне процесуальне законодавство України в період після 1917 р. до 1991 р.; 5) цивільне процесуальне законодавство України з часу проголошення незалежності (1991р.) по теперішній час [40, с. 86].

З огляду на вказану періодизацію надамо коротку характеристику спробам законодавчого регулювання запобігання затягуванню цивільного процесу на вищевказаних історичних етапах розвитку цивільного процесуального регулювання в Україні.

При цьому зразу зауважимо, що правове регулювання цивільних процесуальних правовідносин, у тому числі і в частині, що стосується запобігання затягуванню цивільного процесу, на цих етапах було нерівномірним, як за якістю, так і за обсягом джерел.

Першою пам'яткою права часів Київської Русі, яка регулювала порядок розгляду і вирішення цивільних справ, був кодифікований збірник «Руська Правда», який дійшов до наших часів у трьох редакціях: короткій, просторовій і скороченій. Норми «Руської Правди» не встановлювали особливостей регулювання цивільного та кримінального процесів, а серед правил, які стосуються своєчасного розгляду справ можливо виділити встановлення наслідків відсутності сторони при розгляді справи.

Простота та недосконалість правового регулювання правил запобігання затягуванню цивільного процесу в цей період пояснюється в першу чергу низьким рівнем розвитку законодавчої техніки в цілому.

Водночас слід визнати, що наявність навіть декількох норм щодо запобігання затягуванню цивільного процесу свідчить про те, що а) на самому початку виникнення вітчизняного права законодавець усвідомлював важливість та значення забезпечення швидкого розгляду справ; та б) законодавець намагався запобігти окремим проявам необґрунтованого затягуванню процесу розгляду справи.

У період перебування України у складі Великого князівства Литовського одними із найважливіших пам'яток права, на підставі яких здійснювалося правове регулювання судочинства, були Литовські Статути 1529, 1566 та 1588 років.

Аналіз вказаних джерел права свідчить про те, що правила запобігання затягуванню цивільного процесу знайшли своє місце і в цих актах.

Зокрема, Литовським статутом 1529 року було прямо передбачено заборону втручання князя в здійснення судочинства, що могло б будь-яким чином затримати судовий розгляд, крім випадків «ув'язнення у ворогів при розгляді державної справи, перебування на державній службі в державі, хвороба сторони, яка повинна принести присягу, що вона була хвора» (ст. 10) та було врегульовувано наслідки неявки сторін спору. Так, у разі двох неявок відповідач мав бути примусово доставлений «децьким», а у разі ухилення від явки до суду втретє, суд приймав рішення про задоволення позову про введення у володіння маєтком чи рухомим майном (ст. 3 розділу 6). У разі неявки позивача для розгляду справи без поважної причини, до яких Статут відносив хворобу або господарську службу, повторне порушення тієї ж справи було можливо після виплати витрат і збитків [195, с. 242–252].

Окрема увага присвячувалася питанню відкладення розгляду справи з метою подання доказів. Зокрема, суд мав право відкласти розгляд справи за проханням позивача для надання ним доказу, необхідного для розгляду справи. Якщо позивач не з'явився на наступне судове засідання або не надавав відповідного доказу, він програвав справу. Аналогічні правила були встановлені і для відповідача.

Литовським статутом 1566 року також було встановлено обов'язок сторін справи уникати непотрібних тяганини і зволікання. Сторонам міг бути наданий час для порад двічі по одному дню роздумів, а крім цього «інших зволікань суд не має допускати». Подання доказів після початку роздумів судді з підсудком заборонялося. Строк для прийняття рішення, яке мало бути оголошено «нічого не додаючи і не виймаючи», тобто в повному обсязі, складав не більше 3 днів, впродовж якого допускалося примирення сторін.

У разі заміни відповідача іншою особою, розгляд справи продовжувався тим самим судом, а заступник мав сам скоро заступити, відповідати і до кінця судитися (артикул 31) [196, с. 294 – 328].

Литовський статут 1588 року прямо встановлював обов'язок судді та підсудка судити «в установлені судові терміни» та надавав право, окрім стягнення штрафів за неявку, приймати рішення по суті позову при наявності достатніх доказів у разі, якщо відповідач «пішов геть із суду, не дочекавшись кінця судового засідання» [197, с. 242 – 252].

Таким чином, Литовські статuti приділяли значну увагу питанню запобігання затягуванню судового процесу, що підтверджується детальним врегулюванням наслідків неявки сторін, порядку та строків розгляду справ, встановленням штрафів та компенсаційних виплат на користь іншої сторони за неявку без поважних причин. У вказаних джерелах права з'являється поняття «зволікання», в тому числі як критерій оцінки правомірності дій сторони. Литовські статuti характеризувалися пріоритетом цивільної процесуальної форми над сутністю позову, що проявляється в тому, що неявка, що мала місце декілька разів, чи відмова заплатити штраф самі по собі були підставою для прийняття рішення на користь іншої сторони. У цілому, на нашу думку, норми Статутів Великого Князівства Литовського сприяли швидкому розгляду справ, що свідчить про подальшу еволюцію правового регулювання запобігання затягуванню цивільного процесу.

Джерела права, які діяли у період існування України-Гетьманщини, можна умовно поділити на п'ять основних груп: 1) звичаєве право; 2) система «попередніх прав», до яких належали, зокрема, Литовський Статут 1588 р., «Саксонське зеркало», «Порядок прав гражданських...» та ін.; 3) акти української (гетьманської) автономної влади; 4) російське царське законодавство та 5) нормативні акти церковного права [200, с. 100].

Серед зазначених джерел найбільш важливим, з огляду на предмет дослідження, є Соборне Уложення 1649 року, яке з II половини XVII ст. до II

половини XIX ст. поширювалося на територію Слобідської України, яка вважалася частиною Російської імперії [79, с. 163].

Уложення регулювало всі сфери державного та суспільного життя, зокрема, судово-адміністративні, соціально-економічні, військові, духовні та сімейні відносини та містило норми щодо запобігання затягуванню цивільного процесу.

Так, Соборним Уложенням встановлювалася відповідальність судді, дяка та піддячого за завдання тяганини сторонам: для судді покарання визначав государ, а дяк та піддячий, які допустили тяганину за хабар, сплачували на користь скаржника проценти за весь період по дві гривні за день.

До інших заходів запобігання затягуванню судового процесу суддею належали: 1) заміна судді, який відсутній в приказі з огляду на хворобу, інші домашні причини, чи відпустку, за наявності прохання сторін про розгляд справи, іншими особами, які були присутні в приказі; 2) встановлення покарання на розсуд государя для суддів, які були відсутні в приказі без поважної причини внаслідок «упрямства» впродовж багатьох днів; 3) встановлення обов'язку судді бути в государевій справі і всі судні справи здійснювати без тяганини.

Таким чином, Соборне уложення 1649 року містило схожі з Литовськими статутами, які були одним із його джерел, правила щодо запобігання затягуванню цивільного процесу, до яких можливо віднести: відхилення чолобитної про відвід судді, поданої після початку розгляду справи, штрафи на користь суду та компенсаційні виплати на користь іншої сторони за неявку без поважних причин, відповідальність посадових осіб, уповноважених на розгляд справи, за тяганину в її розгляді, встановлення загальної вимоги здійснювати судочинство без тяганини, а також пріоритету одних доказів над іншими з метою забезпечення своєчасного розгляду справи.

Ще однією пам'яткою права, що заслуговує на увагу в цей період, були «Права, за якими судиться малоросійський народ». За своєю сутністю це був звід правових норм, які діяли на Лівобережній Україні в першій половині XVIII ст., в той час як на Слобідську Україну в цей період була поширена дія норм Соборного Уложення 1649 року.

Аналіз положень «Прав...» в частині запобігання затягуванню цивільного процесу свідчить, що основним джерелом правового регулювання в цій частині був Статут Великого князівства Литовського, що підтверджується низкою схожих правил, зокрема: встановленням обов'язку відшкодувати збитки іншій стороні та сплатити штраф на користь суду в разі неявки без поважних причин; сплата штрафу та збитків мала пріоритетний характер над змістом позову, оскільки в разі порушення цього обов'язку рішення приймалося на користь іншої сторони; встановлення обов'язкової явки утретє особисто чи через уповноваженого під страхом програшу справи, встановлення чіткого порядку подання нових доказів та наслідків їх неподання після заявлення такого клопотання тощо.

У разі якщо тяганина була спричинена стороні з вини судді внаслідок неправильного продовження справи, суддя мав відшкодувати збитки стороні, на користь якої було прийнято рішення (п. 2 арт. 40).

До складу осіб, які входили до складу суду, і чий обов'язок на предмет утримання від тяганини врегульовували «Права...», належали також писарі, канцеляристи, протоколісти та возні. До обов'язків писаря входило «змушувати канцеляристів до швидкої відправки і без будь-якої тяганини документи сторонам у справі» (п. 1 артикул 6). Порушення вказаного обов'язку, що ввело сторони в тяганину та збитки, було підставою для відшкодування збитків у розмірі по 10 копійок за кожен день несвоєчасної відправки [141, с. 82].

Таким чином, правила щодо запобігання затягуванню цивільного процесу в «Правах...», порівняно з нормами Литовських Статутів та Соборного Уложення 1649 року, дістали подальший розвиток. До нових правил, які регулюють запобігання затягуванню судового процесу, можна віднести обов'язок осіб, які входять до складу суду, здійснювати судочинство без тяганини, встановлення їхньої відповідальності за такі дії, а також закріплення особливостей участі окремих категорій осіб, зокрема військовослужбовців, у судовому процесі. Водночас схожість окремих норм «Прав...» щодо запобігання затягуванню судового процесу з нормами Литовського Статуту 1588 року свідчить про спадкоємність правового регулювання вказаних відносин.

Всі вищезазначені пам'ятки права не містили розподілу на цивільний на кримінальний процеси, а відповідні правила стосувалися обох видів судочинства.

В історичний період, про який ми ведемо мову, тобто з II половини XVII ст. до I половини XX ст., важливе значення для територій України, які перебували у складі Російської імперії, мала судова реформа Олександра II, яка була проведена у 1864 році та істотно змінила судочинство і судоустрій тогочасної Росії, а також мала величезне еволюційне значення в якості основи та фундаменту сучасного цивільного процесуального законодавства [88, с. 13].

Зокрема, Статутами цивільного та кримінального судочинства 1864 року було вперше здійснено розподіл судочинства на цивільне і кримінальне, що підтверджує початок нової віхи в правовому регулюванні цивільного процесу.

Запровадження двох порядків судочинства, які здійснювалися мировими судьями та окружними судами, було однією з істотних відмінностей Статуту від попередніх пам'яток права, які такого розподілу не знали. Необхідність запровадження розгляду справ мировими судьями обумовлювалася тим, що для малоцінних справ пріоритетним є швидке вирішення спору, а тривала підготовка до їх розгляду перевищує цінність предмета спору і не узгоджується з призначенням судочинства [213].

Передбачений Статутом порядок розгляду справ мировими судьями мав спрощений характер і обмежував можливості судді та сторін негативно впливати на хід цивільного процесу. Елементами такого «спрощення», що мало на меті запобігати затягуванню цивільного процесу, були: 1) усність розгляду справи; 2) чітко встановлені підстави для відкладення розгляду справи; 3) встановлення спеціальних наслідків неявки сторони, яка була належним чином повідомлена, а саме: ухвалення заочного рішення в разі неявки відповідача та припинення провадження у справі в разі неявки позивача; 4) встановлення строків подання прохання про відсторонення судді для позивача – при пред'явленні позову, для відповідача – не пізніше першої явки до суду [213].

До правил, що встановлювалися для запобігання затягуванню цивільного процесу під час розгляду справ окружними судами, можна віднести такі

1) встановлення обов'язкової попередньої письмової підготовки справи у вигляді пояснень по суті справи, які подавалися сторонами: позовної заяви, відповіді, заперечення та спростування, а також строків їх подання; 2) встановлення наслідків пропуску строків подання пояснень по суті справи у вигляді права іншої сторони просити негайного призначення засідання для слухання і вирішення справи за наявними матеріалами; 3) встановлення строків подання доказів кожною зі сторін: позивач мав подати докази при пред'явленні позову, а відповідач – не пізніше дня, призначеного для явки до суду. Винятками з цього правила були неможливість подання доказів з огляду на коротку тривалість строку чи необхідність їх подання для спростування заперечень протилежної сторони тощо [213].

Вищевказане дає змогу стверджувати, що правове регулювання запобігання затягуванню цивільного процесу згідно зі Статутом цивільного судочинства 1864 року, є більш прогресивним порівняно із правовим регулюванням, встановленим попередніми джерелами права. По-перше, в ньому встановлені нові правила запобігання затягуванню цивільного процесу, невідомі попереднім нормативно-правовим актам; по-друге, правила запобігання затягуванню цивільного процесу були більш досконалішими і відображали специфіку цивільного процесу, що обумовлюється відокремленням цивільного процесу від кримінального. Таким чином, під час розроблення Статуту цивільного судочинства 1864 року законодавець послідовно продовжував визнавати важливість правового регулювання запобігання затягуванню цивільного процесу, що мало наслідком вдосконалення відповідних правових норм. Водночас згідно із вказаним законодавчим актом, на відміну від попередніх джерел права, пріоритет надавався детальному регулюванню процесуальних прав та обов'язків учасників справи і процедурі розгляду, перед заходами юридичної відповідальності за вчинення дій, які призводять до затягування цивільного процесу.

Що стосується земель України, які входили до складу Австро-Угорської імперії, то однією з пам'яток права, яка діяла на цій території в період з 1898 року до 1918 року, був Австрійський статут цивільного судочинства 1895 року.

Принагідно вважаємо за потрібне зазначити, що цивільне процесуальне законодавство Австро-Угорщини, яке діяло на території України до 1898 року, зокрема «Йосефінський» загальний судовий закон від 01.05.1781, який набув чинності з 01.05.1782, та Австрійський цивільний процесуальний кодекс 1796 року, не забезпечувало належним чином своєчасний розгляд цивільних справ. Судовий процес у цей період характеризувався повільністю, тяганиною та дорожнечею суду, а тому був фактично недоступним для незаможного населення [61, с. 18 –19]. Як зазначали тогочасні юристи, «встановлення істини стало тяжкою і коштовною справою, а правосуддя – повільним і непевним» [19, с. 340].

З огляду на вищевказане, а також на предмет нашого дослідження, аналіз вказаних законодавчих актів може бути уникнутий без шкоди для обґрунтованості наукових висновків нашої роботи.

Водночас вищезазначені проблеми у сфері правового регулювання цивільного процесу вимагали нового теоретичного осмислення та наукового підходу. Подальше реформування цивільного процесуального законодавства Австро-Угорської імперії здійснювалося на засадах концепції «соціального цивільного процесу», прихильником якої був Ф. Кляйн. Він зазначав про необхідність здійснення соціалізації цивільного процесу, посилення ролі судді, обмеження свавілля сторін, що в цілому матиме наслідком скорочення кількості зловживань процесуальними правами [103, с. 26].

Враховуючи, що саме Ф. Кляйн був розробником Австрійського статуту цивільного судочинства 1895 року, в його положеннях знайшла своє відображення соціальна концепція цивільного процесу, в тому числі в частині вдосконалення правил запобігання його затягуванню.

До таких правил, зокрема, належали: 1) встановлення заборони щодо зупинення провадження в справі, продовження строків, відкладення судового засідання у зв'язку з наданням стороною пропозиції третій особі вступити для участі у справі; 2) встановлення судом процесуальних строків з урахуванням обставин справи; 3) за загальними правилами продовження строку було можливе лише за наявності непереборних обставин та ризику настання для сторони

«невознаградимых убытков»; 4) встановлення можливості скорочення строків за згодою сторін; 5) встановлення заборони на поновлення пропущеного строку, якщо сторона могла вчинити судову дію впродовж встановленого строку, або могла подати клопотання про продовження строку, або обставини, на які вона посилається, могли бути нею усунуті; 6) право суду відхилити документи чи клопотання про виклик свідків, якщо ці документи не були надані для огляду іншій стороні або імена свідків не були їй повідомлені в період між судовими засіданнями з метою затягування справи; 7) встановлення строків для зміни позову, в разі пропуску якого суд мав право прийняти такі зміни лише якщо це не мало наслідком істотного уповільнення розгляду тощо [3].

Таким чином, зміни, які були внесені до австрійського цивільного процесуального законодавства в період з 1782 року до 1895 року, підтверджують, що тогочасним законодавцем визнавалася важливість правового регулювання запобігання затягуванню цивільного процесу. Регулювання питання запобігання затягуванню цивільного процесу за Австрійським статутом цивільного судочинства 1895 року здійснювалося в двох основних напрямках: 1) деталізація процедури вирішення спору та 2) встановлення заходів процесуального примусу, в тому числі юридичної відповідальності учасників справи за дії, які призводили до затягування цивільного процесу. Положення Австрійського статуту 1895 року, порівняно зі Статутом цивільного судочинства 1864 року, який діяв у Російській імперії, є більш досконаліми, зокрема, в частині заходів юридичної відповідальності, що застосовуються до осіб, які вчиняли дії, що призводять до затягування цивільного процесу, та процесуальної активності суду.

Наступний етап у розвитку цивільного процесуального законодавства України – це період визвольних змагань 1917 –1918 рр. та подальшого перебування нашої держави у складі СРСР.

У період визвольних змагань, за часів УНР та Гетьманату Скоропадського, для цивільного процесу було характерним поширення діяльності мирових судів та розширення їх компетенції, що в цілому забезпечувало швидкий розгляд цивільних справ [75, с. 615].

ЦПК УРСР 1924 року, який був першим власне українським кодифікованим актом, також закріплював обов'язок суду вживати всіх заходів для з'ясування істотних для справи обставин та за необхідності витребувати докази. Окрім цього, ним було передбачено наказне провадження в окремих справах та можливість постановлення заочного рішення як за відсутності відповідача, так і за відсутності позивача чи за відсутності обох сторін.

Вказане підтверджує, що правила запобігання затягуванню цивільного процесу мали надзвичайну важливість для цивільного судочинства, адже вони, хоча і з певними змінами, були збережені ЦПК УРСР 1924 року, навіть після докорінної зміни суспільного ладу. Наявність інституту заочного рішення та процедури наказного провадження, що були відомі також Статуту цивільного судочинства 1864 року, свідчить про спадкоємність правового регулювання вказаних суспільних відносин.

Надалі з розвитком цивільного процесуального законодавства розвивалося, щоправда доволі обмежено, і правове регулювання правил щодо запобігання затягуванню цивільного процесу. Зокрема, ЦПК УРСР 1929 року вперше на законодавчому рівні було встановлено дефініцію поняття зловживання процесуальними правами, під яким законодавець розумів «дії, які мають на меті затягнути чи затемнити процес». Іншою новелою вказаного законодавчого акта було запровадження обов'язку сторони, яка недобросовісно заявила безпідставний позов чи систематично протидіяла швидкому і правильному вирішенню справи, сплатити на користь іншої сторони винагороду за фактичну втрату робочого часу за рішенням суду.

Наступним кодифікаційним актом, який регулював цивільні процесуальні відносини, був ЦПК Української РСР 1963 року. Згідно із ним право суду стягувати з винної сторони винагороду за фактичну втрату робочого часу було збережено. Іншими заходами, які мали на меті запобігати затягуванню цивільного процесу, передбаченими цим кодексом, були: 1) запровадження штрафу за неявку свідка, неподання письмових доказів, неповідомлення сторонами про зміну своєї адреси, неявку сторін у судові засідання без поважних

причин; 2) виведення справ, які за ЦПК УРСР 1924 та 1929 років розглядалися в порядку наказного провадження, з-під юрисдикції суду і передання їх до компетенції органів нотаріату; 3) встановлення обов'язку суду здійснити дії по підготовці справи з метою забезпечення її своєчасного вирішення; 4) встановлення як загальних строків розгляду справи, які складали від семи до п'ятнадцяти днів залежно від категорії справи, так і строків вчинення окремих процесуальних дій [242].

Отже, під час перебування України в складі СРСР положення цивільного процесуального права в частині запобігання затягуванню цивільного процесу знайшли своє відображення в цивільному процесуальному законодавстві та зазнавали постійного розвитку. Так, на законодавчому рівні вперше було розроблено загальне правило щодо уникнення дій, спрямованих на затягування чи затемнення процесу, а також був передбачений обов'язок сторін діяти добросовісно. Дістали подальшого розвитку інститути процесуальних строків, заочного рішення, наказного провадження та відповідальності за вчинення дій, які спрямовані на затягування цивільного процесу.

Таким чином, вказане підтверджує, що радянський законодавець визнавав важливість запобігання затягуванню цивільного процесу та необхідність його належного правового регулювання.

За часи незалежної України цивільне процесуальне законодавство зазнало істотних змін у 2004 році, з набранням законної сили новим ЦПК України. При прийнятті цього кодексу законодавець повністю відмовився від визначення на законодавчому рівні поняття зловживання цивільними процесуальними правами чи затягування цивільного процесу. ЦПК України в редакції 2004 року було передбачено окремі загальні правила запобігання затягуванню цивільного процесу, до яких можна віднести: 1) встановлення загальних строків розгляду справи у два місяці з дня відкриття провадження в справі та скорочених строків розгляду справи впродовж одного місяця щодо окремих категорій справ; 2) встановлення строків подання доказів до початку розгляду справи по суті чи на попередньому судовому засіданні, якщо воно проводиться; 3) встановлення

строків зміни предмета та підстав позову (у першій редакції ЦПК України 2004 року позивач мав право змінити предмет або підстави позову протягом усього часу розгляду справи; надалі були внесені зміни, які обмежили строк здійснення таких процесуальних дій до початку розгляду справи по суті); 4) встановлення строків залучення до участі в справі третіх осіб, співвідповідача та заміни неналежного відповідача; 5) обмеження підстав для відкладення та оголошення перерви під час розгляду справи; 6) покладення на головуючого обов'язку керувати процесом; 7) покладення на сторони та інших учасників справи обов'язку добросовісно користуватися своїми процесуальними правами; 8) встановлення інституту наказного провадження та заочного розгляду справи.

Водночас із ЦПК України 2004 року було виключено положення про накладення штрафів на винних осіб у разі порушення обов'язків, покладених на них законом або судом; положення про виплату іншій стороні витрат за фактичну втрату робочого часу у зв'язку із затягуванням цивільного процесу.

Недосконалість положень ЦПК України 2004 року та наявність окремих положень, які сприяли затягуванню цивільного процесу, зокрема, можливість неодноразового оскарження ухвал про відкриття провадження в справ з порушенням правил підсудності, заявлення необґрунтованих відводів, за відсутності будь-яких дієвих заходів процесуального примусу, зумовило здійснення докорінних змін у цивільному процесуальному законодавстві України, що мало наслідком прийняття Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», що набрав чинності 15.12.2017 і яким Цивільний процесуальний кодекс України був викладений в новій редакції.

ЦПК України в редакції 2017 року, на нашу думку, є більш досконалим у частині запобігання затягуванню цивільного процесу, ніж ЦПК України в редакції 2004 року. З огляду на предмет нашого дослідження способи запобігання затягуванню цивільного процесу, передбачені чинним законодавством України, будуть розглянуті у наступних підрозділах нашої роботи, а у цій частині

дослідження ми вважаємо за можливе в загальному окреслити зміни, які стосуються запобігання затягуванню цивільного процесу.

Так, до правил щодо запобігання затягуванню цивільного процесу, передбачених ЦПК України в редакції 2017 року, можна віднести: 1) встановлення процедури скороченого позовного провадження; 2) встановлення строків для зміни предмета або підстав позову, зміни позовних вимог, залучення співвідповідача чи заміни відповідача, залучення третіх осіб; 3) встановлення строків подання доказів та заяв по суті справи; 4) можливість проведення експертизи на замовлення учасників справи; 5) встановлення наказного провадження та заочного розгляду справи; 6) вдосконалення заходів процесуального примусу, в тому числі запровадження штрафів за зловживання процесуальними правами учасниками судового процесу чи порушення їхніх процесуальних обов'язків; 7) запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Водночас, як випливає із дослідження, проведеного в цьому підрозділі, окремі із вказаних правил, зокрема встановлення штрафів за зловживання цивільними процесуальними правами, що призводять до затягування цивільного процесу, встановлення попереднього обміну заявами по суті справи, не є невідомими цивільному процесу України, а є історично сформованими та такими, що послідовно застосовувалися в процесі розвитку цивільного процесуального законодавства.

Таким чином, вказане підтверджує, що законодавцем на сьогодні визнається важливість ефективного правового регулювання запобігання затягуванню цивільного процесу та необхідність вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства в разі його невідповідності суспільним викликам у цій сфері та неспроможності забезпечити ефективний захист прав і свобод особи в порядку цивільного судочинства. Аналіз положень чинного ЦПК України свідчить, що в ньому поєднані як історично сформовані правила щодо запобігання затягуванню цивільного процесу (наприклад, інститут заочного рішення, встановлення штрафів та інших заходів процесуального примусу за дії, які

призводять до затягування цивільного процесу), так і правила щодо запобігання затягуванню цивільного процесу, запровадження яких обумовлено рівнем сучасного науково-технічного розвитку (наприклад, запровадження електронного судочинства).

1.3. Зарубіжний досвід запобігання затягуванню цивільного процесу

Проблема швидкого та якісного правосуддя – одна із найважливіших проблем демократичного та справедливого суспільства. З огляду на це, вказане питання постало перед багатьма західними країнами доволі давно.

Серед країн романо-германської правової системи право на своєчасний розгляд справи одним із перших було передбачено в законодавстві Франції, а саме – в Кодексі Людовіка XIV 1667 року, у преамбулі якого було зазначено, що він розроблений з метою забезпечення здійснення судочинства в максимально швидкий строк [303, с. 3].

У ЦПК Франції 1806 року питання запобігання затягуванню цивільного процесу також посідало значне місце. Зокрема, Кодексом було передбачено два спеціальних види проваджень, у яких центральне місце посідав принцип швидкого розгляду: провадження в мирових судах та провадження в комерційних справах. Справи, що розглядалися мировими судьями за своєю природою вимагали оперативного вирішення, адже «довгі та складні форми є несумісними із духом цього інституту» [303, с. 367–369].

ЦПК Франції 1806 року мав значний вплив на розвиток цивільного процесуального законодавства інших країн, у тому числі в аспекті запобігання затягуванню цивільного процесу. Так, Баварський Цивільний процесуальний кодекс 1869 року зазнав настільки сильного впливу ЦПК Франції 1806 року, що це дає підстави стверджувати про повне прийняття французької процедури. Непрямий вплив ЦПК Франції 1806 року спостерігається в ЦПК Греції 1834 року (змінений в 1968 році), Уставі цивільного судочинства 1864 року Російської

імперії (змінений в 1923 році), ЦПК Румунії 1865 року (змінений в 1900 році), ЦПК Болгарії 1892 року (змінений в 1952 році) [318, с. 150].

Значна увага приділялася запобіганню затягуванню цивільного процесу в Австрійському кодексі цивільного судочинства 1865 року, про що нами було зазначено у підрозділі 1.2. цієї роботи.

Починаючи з ХХ ст., проблема запобігання затягуванню цивільного процесу в аспекті права на розгляд справи впродовж розумного строку, дістала міжнародне визнання, що відобразилося в закріпленні цього права на міжнародному рівні, як у загальних, так і регіональних міжнародних актах.

Вперше на міжнародному рівні право на справедливий судовий розгляд було закріплено в Загальній декларації прав людини від 10.12.1948, в якій передбачено, що кожна людина для визначення своїх прав та обов'язків має право на основі повної рівності на те, щоб її справа була розглянута гласно і з дотриманням всіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом [66].

Право на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону в будь-якому цивільному процесі гарантовано також статтею 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року [126].

І хоча про право на розгляд справи впродовж розумного строку в зазначених міжнародних актах прямо не вказано, на нашу думку, формулювання «з дотриманням всіх вимог справедливості» та «справедливий розгляд справи» його однозначно включає, що буде доведено нижче.

Серед міжнародних актів регіонального рівня, які гарантують право на розгляд справи впродовж розумного строку, можна зазначити Американську конвенцію про права людини 1969 року (ч. 1 ст. 8), Африканську хартію про права людини та народів (ч. 1 ст.7), Конвенцію СНД про права й основні свободи людини 1995 року (ч. 1 ст.6), Хартія основних прав Європейського союзу 2000 року (ст. 47) [176, с. 36–37].

Право на розгляд справи впродовж розумного строку закріплено також статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Важливість цього документа навряд чи можна переоцінити, адже саме завдяки прецедентній практиці Європейського суду з прав людини вказане право дістало істотного подальшого розвитку. Вперше дотримання права на розгляд справи впродовж розумного строку було оцінено ЄСПЛ у справі «Стогмюллер проти Австрії» (*Stogmuller v. Austria*) (1969 р.), в якій Суд зазначив, що призначення правила про розумний строк розгляду справи полягає в тому, щоб захищати сторони від занадто тривалих процесуальних затримок, а обвинувачених від довгого перебування в стані невизначеності під слідством [7, с. 379]. Надалі у справі «Катте Клітше де ла Гранж проти Італії» [308] ЄСПЛ послідовно підтримав свою правову позицію, згідно з якою вимога щодо розгляду справи впродовж «розумного строку», передбачена в Конвенції, підкреслює важливість правозастосування без відкладень, які можуть зашкодити його ефективності чи правдивості.

Важливе значення в аспекті забезпечення права на розумний строк розгляду справи на національному рівні, як і будь-якого іншого права гарантованого Конвенцією, відіграють пілотні рішення ЄСПЛ. Вперше вказаний механізм був використаний у справі «Броніовські проти Польщі» від 28.04.2005 [187], а нормативне закріплення у Регламенті Суду вказана процедура отримала в 2011 році із подальшим збереженням її в наступних редакціях Регламенту (правило 61) [298].

У частині забезпечення права на розгляд справи впродовж розумного строку варто зазначити, зокрема, про такі пілотні рішення ЄСПЛ, як рішення в справах «Кудла проти Польщі», «Вокурко проти Чехії», «Лукенда проти Словенії», в яких Суд зобов'язав відповідні держави вжити заходів, які спрямовані на забезпечення ефективного засобу правового захисту вказаного права, що мало наслідком прийняття в цих державах спеціальних законів.

Окрім ЄСПЛ, право на розгляд справи впродовж розумного строку може бути об'єктом судового захисту в Європейському суді загальної юрисдикції та в Європейському суді відповідно до статті 47 Хартії ЄС про основоположні права. Зокрема, Європейський суд загальної юрисдикції зазначив, що стаття 47 Хартії

ЄС забезпечує в праві європейського союзу захист, який передбачений статтею 6 (1) Конвенції, а тому при ствердженні порушення вказаного права в межах ЄС необхідно посилатися лише на статтю 47 Хартії [276].

З урахуванням діяльності вказаних судових установ держави-члени Європейського Союзу, а також ті держави, які мають намір стати членами цього економічного та політичного об'єднання, повинні забезпечити дотримання права на розгляд справи впродовж розумного строку в межах своїх національних судових систем, у тому числі шляхом створення відповідних механізмів на рівні процесуальних законів [290, с. 456].

До наднаціональних установ, які в межах своєї компетенції здійснюють захист права на розгляд справи впродовж розумного строку, також належать Комітет з прав людини ООН, який розглядає письмові повідомлення осіб про порушення державами-учасницями прав, які гарантуються Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 року, відповідно до статті 5 Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року [285; 294]; Міжамериканська комісія з прав людини (відповідно до статті 25 Американської Декларації про права та обов'язки людини) та Африканська комісія з прав людини та народів [291].

Таким чином, закріплення права на розгляд справи впродовж розумного строку у міжнародних актах та можливість судового захисту цього права в ЄСПЛ на підставі Конвенції та в інших наднаціональних установах виступають гарантіями реалізації цього права в конкретній державі, яка ратифікувала відповідний міжнародно-правовий договір. За своїм змістом така гарантія передбачає позитивне зобов'язання держави організувати свої судові системи таким чином, щоб забезпечити право кожної особи на розгляд її цивільної справи впродовж розумного строку.

Вказане, на нашу думку, дозволяє говорити про міжнародний рівень запобігання затягуванню цивільного процесу, який включає в себе два елементи: нормативний, що полягає в забезпеченні права на розгляд справи впродовж розумного строку в міжнародних нормативно-правових актах як

загальнонаціонального, так і регіонального характеру; та юрисдикційний, який, проявляється, зокрема, в діяльності Європейського суду з прав людини та інших наднаціональних установ.

На національному рівні запобігання затягуванню цивільного процесу також охоплює два елементи: нормативний та юрисдикційний. Перший включає встановлення спеціальних механізмів запобігання затягуванню цивільного процесу в національному законодавстві, а юрисдикційний включає застосування уповноваженими органами спеціальних заходів, пов'язаних з порушенням права на розгляд справи впродовж розумного строку (наприклад, у Словенії до таких заходів належать подання наглядової апеляції, яка вирішується головою суду, який розглядає справу; подання клопотання про встановлення строку для вчинення процесуальної дії, яке розглядається головою суду вищої інстанції, а також подання заяви про виплату справедливої компенсації [368]).

На нашу думку, окремої уваги заслуговує аналіз національного цивільного процесуального законодавства зарубіжних країн з метою встановлення конкретних напрямів запобігання затягуванню цивільного процесу, до яких можна віднести:

1. Спрощення судових процедур щодо справ з невеликою ціною позову (small claims procedure).

Хоча процедури щодо справ з невеликою ціною позову відрізняються в різних державах, їм властиві загальні спільні ознаки:

1) визначення ціни позову як істотної ознаки, що дозволяє застосувати вказану процедуру, яка, однак, варіюється в різних державах: від 600 до 15 000 євро. Наприклад, в Іспанії до таких справ належать справи з ціною позову у 6 000 євро (ст. 250.2. Закону Іспанії №- 1/2000); у Португалії – 15 000 євро (ст. 8 Закону № 54/2013); у Німеччині - 600 євро (ст. 495а ЦПК Німеччини);

2) обмеження предметної юрисдикції. Окрім ціни позову на можливість розгляду спору за правилами цієї процедури впливає предмет спору: зазвичай, це цивільні справи між фізичними особами, спори з приводу оренди, спори щодо

захисту прав споживачів тощо. Справи щодо розірвання шлюбу, банкрутства чи опіки не можуть розглядатися в межах цієї процедури [282];

3) застосування власне спрощеної судової процедури, суть якої полягає в наявності відмінностей від звичайної процедури як для сторін, так і для суду, при збереженні загальних гарантій належного судового розгляду. До таких відмінностей належать: здійснення всіх процесуальних дій в одному засіданні, включаючи подання і дослідження доказів, заслуховування показань свідків; встановлення більш коротких строків для розгляду вказаних справ, порівняно зі звичайним провадженням; необов'язкове проведення усних слухань і можливість вирішення справи в письмовому порядку, за можливості проведення розгляду справи в судовому засіданні за клопотанням сторони (Естонія, Німеччина, Греція, Польща). Крім того, в окремих країнах з метою прискорення процесу участь експерта або взагалі виключена (Польща), або обмежується допитом одного експерта-свідка (Португалія) [282];

4) обмеження процедури апеляційного оскарження вказаних категорій справ. Так, у Словенії, Польщі, Угорщині та Греції відсутнє право на апеляційне оскарження судового рішення, ухваленого в межах вказаної процедури, крім випадків істотного порушення процесуального права. У Данії, Німеччині, Австрії, Італії, Нідерландах та Іспанії право на апеляційне оскарження залежить від ціни позову: наприклад, в Іспанії можна оскаржити рішення в апеляційному порядку, якщо ціна позову перевищує 3000 євро [304].

Варто також відзначити про наявність європейської загальної моделі розгляду позовів з невеликою ціною, яка встановлена Регламентом Європейського парламенту і Ради ЄС від 11 липня 2007 року № 861/2007 (зі змінами відповідно до Регламенту № 2421/2015 від 24.12.2015, який вступив в силу 14.07.2017). Вказаний документ застосовується до міжнародних спорів, у яких одна зі сторін постійно проживає в державі, відмінній від держави, в якій відбувається розгляд справи, щодо майнових спорів з ціною позову не вище 5000 євро. Згідно із ним слухання не є обов'язковим, якщо на цьому не наполягає жодна зі сторін чи суд не

вбачає підстав для цього, а максимальна кількість дій зосереджена на початкових стадіях процесу [17, с. 6; 280].

Таким чином, особливості спрощеної процедури розгляду позовів з невеликою ціною забезпечують швидкий розгляд відповідних категорій справ, обмежують можливості сторін щодо негативного впливу на тривалість процесу та подання технічних апеляцій, що дозволяє віднести її до механізмів запобігання затягуванню цивільного процесу.

2. Спрощення судових процедур за безспірними вимогами.

Запровадження спрощених судових процедур за безспірними вимогами обумовлюється тим, що у випадку, якщо відповідач не оспорує пред'явлену до нього вимогу, необхідність проведення повної процедури судового розгляду відсутня. Модель судових процедур за безспірними вимогами відрізняється залежно від країни: в одних державах вона може застосовуватися до всіх майнових спорів без обмежень (Італія, Іспанія, Німеччина), а в інших – з певними обмеженнями, зокрема, залежно від ціни позову (наприклад, в Португалії, Естонії).

Також варто зауважити про наявність двох видів вказаних процедур: «бездокументарної» та «документарної». У першому випадку, заявник не зобов'язаний надавати будь-які докази на підтвердження своєї вимоги, і якщо боржник не оспорує судовий наказ у строк, встановлений законом, він стає остаточним і має таку ж силу, як і рішення суду, ухвалене за результатами розгляду справи в позовному провадженні. Подібна процедура характерна для Португалії. За документарної моделі, яка притаманна, зокрема, Італії, заявник зобов'язаний надати на підтвердження своєї вимоги письмові докази [277, с. 7].

Регламентом Єврокомісії № 1896/1006 було запроваджено Європейську процедуру видачі наказу про оплату, який набув чинності для всіх країн Європейського Союзу за винятком Данії, 12.12.2008. Вказаний регламент запроваджує бездокументарну модель наказного провадження, за якої заявник не зобов'язаний надавати жодні докази на початковому етапі провадження, а боржник може заперечити наказ простою заявою без додання жодних документів.

Якщо боржник оспорує судовий наказ, розпочинається звичайне провадження, а якщо він проти нього не заперечує, то наказ стає остаточним і може бути виконаний не лише у державі, де він був виданий, а й в інших державах-членах ЄС [296].

Отже, враховуючи той факт, що при спрощеному провадженні за безспірними вимогами встановлюються скорочені строки розгляду справ, розгляд здійснюється у письмовому провадженні, сторони позбавлені можливості впливати на рух процесу, запровадження відповідної судової процедури може розглядатись як один із механізмів запобігання затягуванню цивільного процесу.

3. Застосування альтернативних способів вирішення спорів.

Розвиток альтернативних способів вирішення спорів сприяє зменшенню кількості спорів, які сторони передають на вирішення до суду і відповідно призводить до зменшення навантаження на судову систему, що забезпечує більш швидкий розгляд справ, які перебувають на розгляді в судах. Окрім іншого, альтернативні способи вирішення спору надають можливість більш швидкого прийняття рішення у конкретній справі, що сприяє захисту прав її учасників. До альтернативних судовому способів вирішення спорів, які покликані запобігати затягуванню цивільного процесу, на нашу думку, можна віднести врегулювання між сторонами, медіацію (за участю посередника – медіатора) та примирні процедури.

Так, в Естонії під час підготовчого провадження суд зобов'язаний з'ясувати чи можливо вирішити справу шляхом позасудового врегулювання (ст. 392-1 ЦПК Естонії). Сторони мають право закінчити провадження в справі мировою угодою до прийняття рішення в справі. У разі укладення такої угоди позивачу повертається 50% судового збору [289, с. 8].

Згідно із законодавством Італії для окремих категорій справ (страхові спори, банківські спори, спори про відповідальність медичних працівників) попередня процедура медіації є обов'язковою. Для спорів з ціною до 50 000 євро сторони зобов'язані здійснити попереднє врегулювання за участі своїх юристів (Декрет №132/2014). Якщо така спроба виявилася невдалою і згоди не досягнуто у

встановлений строк, сторони можуть пред'явити позов до суду. Для позовів з ціною понад 50 000 євро, попереднє врегулювання не обов'язкове, але можливе [289, с. 11].

4. Вдосконалення звичайних судових проваджень, спрямоване на забезпечення своєчасного розгляду справи.

4.1. Закріплення на законодавчому рівні принципу концентрації процесу.

Як зазначив Верховний Суд Франції у рішенні від 07.07.2006, принцип концентрації полягає в покладенні на сторін обов'язку зазначати у перших поданих ними заявах всі факти, обґрунтування та докази, на підтвердження своїх вимог та заперечень [278]. Вказаний принцип також охоплює обов'язок сторін залучити третіх осіб, співвідповідачів, змінити предмет або підставу позову на якомога більш ранніх стадіях процесу.

Фактична реалізація цього принципу полягає у встановленні чітких строків подання доказів, заяв по суті справи та заяв з процесуальних питань, а також загального правила, що всі докази, наявні в сторони, мають бути розкриті нею на початкових стадіях процесу. Наприклад, згідно з ЦПК Словаччини суддя уповноважений зобов'язати учасників подавати всі докази в межах встановленого строку. У протилежному випадку такі докази не будуть братися до уваги при вирішенні справи по суті [284, с. 25].

За законодавством Чехії та Словенії сторони за законом зобов'язані подати всі докази до першого слухання, а докази, подані з порушенням цього строку, до розгляду не приймаються, крім випадків, якщо вони не були подані з поважних причин.

Таким чином, закріплення у цивільному процесуальному законодавстві принципу концентрації процесу шляхом встановлення строків вчинення процесуальних дій, а також загальної вимоги, що всі процесуальні дії, які є необхідними для вирішення спору, мають здійснюватися на якомога більш ранніх етапах судочинства, разом із негативними наслідками порушення вказаних вимог унеможливорює неодноразові відкладення розгляду справи у зв'язку з поданням нових доказів, та сприяє запобіганню затягуванню цивільного процесу.

4.2. Застосування заходів процесуального примусу до учасників процесу в разі вчинення ними дій, спрямованих на затягування цивільного процесу.

Застосування заходів процесуального примусу має на меті стимулювати учасників справи, їхніх представників та інших учасників судового процесу виконувати покладені на них процесуальні обов'язки в строки, встановлені законом, та добросовісно реалізовувати їхні процесуальні права з метою швидкого та своєчасного розгляду справи. До таких заходів можна віднести: штрафи, відмову в санкціонуванні дій, спрямованих на затягування цивільного процесу, видалення із зали судового засідання, зменшення оплати за проведення експертизи в разі порушення строків її проведення.

У ЦПК Угорщини передбачено можливість зменшення оплати за експертизу в разі її непроведення в строк, встановлений законом, чи за відсутності клопотання про продовження строку для проведення експертизи. Також можливим є накладення штрафу на експерта, який порушив строки надання висновку, що може застосовуватись одночасно із зменшенням оплати за проведення експертизи. Суд має право накласти штраф на свідка чи експерта, який був належним чином повідомлений про розгляд справи, і не з'явився у судове засідання, або покинув залу судового засідання без дозволу, чи відмовляється відповідати на запитання суду без причини [320].

Таким чином, встановлення заходів процесуального примусу, які можуть бути застосовані до учасників судового процесу за вчинення діянь, які призводять до затягування цивільного процесу, виконує превентивну функцію щодо відповідних суб'єктів, що дозволяє віднести такий законодавчий прийом до способів запобігання затягуванню цивільного процесу.

4.3. Встановлення процедури розгляду справи за відсутності однієї із сторін (default judgement).

З точки зору затягування цивільного процесу можливість прийняття рішення по суті справи в разі неявки однієї із сторін відіграє важливу роль в обмеженні тривалості процесу, на чому наголошував Ф. Кляйн [303, с. 242].

З огляду на це, процесуальне законодавство іноземних держав передбачає правила на випадок неявки однієї зі сторін на слухання чи за відсутності відзиву на позов.

За ЦПК Словаччини суд наділений дискреційними повноваженнями ухвалити рішення за відсутності сторони (як позивача, так і відповідача), яка не з'явилася без поважної причини і була належним чином повідомлена про розгляд справи та про такі повноваження суду [284, с. 28].

Можливість ухвалення розгляду справи за відсутності однієї зі сторін передбачена також ЦПК Чехії за таких умов: 1) належним чином повідомлений про розгляд справи відповідач не з'явився в судове засідання та був проінформований про наслідки його неявки; 2) позивач з'явився в судове засідання і не заперечує проти заочного розгляду справи; 3) пред'явлений позов про визнання права, оскільки рішення в заочному порядку не може стосуватися виникнення, зміни чи припинення правових відносин між сторонами [317, с. 3].

Таким чином, наявність процедури прийняття рішення за відсутності однієї зі сторін дозволяє уникнути неодноразових відкладень справи і відповідно – затягування її розгляду, на чому наголошується і в спеціальній літературі [181, с. 460].

5. Запровадження електронного судочинства.

У зарубіжних країнах значна увага приділяється застосуванню сучасних засобів комунікації між учасниками справи та судом. Електронний документообіг в європейських країнах включає як можливість направлення документів до суду в електронній формі, так і отримання в електронній формі документів, які ухвалені судом.

Станом на сьогодні електронний документообіг при здійсненні цивільного судочинства застосовується в більшості європейських країн, зокрема, в Словаччині, Словенії, Чехії, Німеччині, Австрії, Естонії, Фінляндії, Італії, США, Канаді, що свідчить про важливість вказаного механізму в запобіганні затягування цивільного процесу.

Так, в Австрії система електронної комунікації між сторонами і судом була доступна з 90-х років минулого століття. Спочатку дані могли бути передані

тільки від сторін до суду. Починаючи з 1999 року, систему було вдосконалено і сьогодні електронне судочинство опосередковує електронну передачу всіх видів процесуальних документів для всіх користувачів системи. Ця система дає змогу передавати всі види документів у базі даних автоматично, а електронна реєстрація даних, що надаються суду, більше не вимагається. У свою чергу це забезпечує уникнення помилок при наданні документів, економії витрат на персонал і пришвидшення процесу розгляду справи [62, с. 161].

Застосування механізмів електронного судочинства пришвидшує обмін процесуальними документами між учасниками справи, а також між учасниками справи і судом, забезпечує дотримання процедури належного повідомлення учасників справи про дату розгляду справи, оптимізує можливості щодо ознайомлення з матеріалами справи, що позитивно впливає на динаміку цивільного процесу і дозволяє віднести запровадження електронного судочинства до способів запобігання затягуванню цивільного процесу.

6. Застосування механізмів прискорення судових проваджень.

З урахуванням вимог статті 13 Конвенції, якою передбачено обов'язок держав-учасниць забезпечити ефективний засіб захисту порушеного права, що гарантується Конвенцією, в тому числі і права на розгляд справи впродовж розумного строку, серед європейських країн поширеним є застосування спеціальних засобів захисту вказаного права. Такі заходи, в розумінні ЄСПЛ, за своєю природою можуть бути превентивними або прискорювальними (тобто такими, що направлені на пришвидшення триваючого цивільного процесу) та компенсаційними (направленими на відшкодування майнової та (або) моральної шкоди, завданої порушенням права на розгляд справи впродовж розумного строку).

Превентивні засоби захисту полягають у заявленні вимоги про пришвидшення процесу, яка може бути подана до: 1) вищого суду або безпосередньо (Болгарія, Естонія, Швейцарія), або через суд, який допустив порушення (Австрія, Чехія, Словенія); 2) суду, який допустив порушення (Данія,

Іспанія, Литва, Норвегія, Словенія (у випадку подання наглядової скарги) [275, с. 29].

Наслідком подання зазначеної скарги може бути: 1) встановлення належного строку для відповідного органу, який розглядає справу, для вчинення процесуальних дій (проведення слухання, отримання висновку експерта) (Австрія, Чехія, Данія, Словенія); 2) встановлення строку для прийняття рішення по суті справи і завершення провадження (Австрія, Боснія і Герцоговина, Словаччина) [275, с. 30].

З цього приводу у зарубіжній літературі звертається увага на те, що пришвидшувальні заходи за своєю суттю не є суто превентивними, оскільки застосовуються вже після наявного порушення. Водночас розгляд таких заходів як превентивних з точки зору ЄСПЛ пояснюється, в першу чергу, підходом до розуміння «засіб захисту», який відповідно до Конвенції тлумачиться як індивідуальна матеріальна вимога, що доступна фізичній або юридичній особі в її конкретній справі. З огляду на це превентивний спосіб захисту може бути використаний у той час, коли провадження ще триває, з метою прискорення останнього, а компенсаційний спосіб захисту доступний після закінчення провадження (коли прискорення провадження є неможливим, а можна лише відшкодувати збитки). Такі засоби можуть бути превентивними (у вузькому розумінні), якщо затримка розгляду справи зумовлена поганим функціонуванням єдиної стадії процесу і може бути усунута «пришвидшенням» процесу на пізнішій стадії [315, с. 87].

На нашу думку, такі заходи, дійсно, прямо не запобігають затягуванню цивільного процесу, оскільки застосовуються після того, як таке затягування відбулось, адже саме його наявність обумовлює можливість подання скарги відповідним учасником справи. Водночас, враховуючи, що їх застосування дозволяє усунути затягування цивільного процесу та попереджає порушення права на розгляд справи впродовж розумного строку, з метою повного висвітлення вказаної проблеми, вважаємо за можливе зазначити про існування таких механізмів у зарубіжному законодавстві.

Таким чином, на підставі викладеного можна констатувати, що національне цивільне процесуальне законодавство зарубіжних країн передбачає різноманітні механізми запобігання затягуванню цивільного процесу, які мають на меті розвантаження судової системи, обмеження можливостей учасників справи та інших учасників судового процесу щодо затягування цивільного процесу, скорочення загального строку розгляду справ та обміну документами між судом та учасниками справи, а також прискорення тривалих судових процедур.

Висновки до розділу 1

1. Питання затягування цивільного процесу не було безпосереднім об'єктом наукового дослідження у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Дослідження, в яких порушувалося питання затягування цивільного процесу, можна поділити на чотири групи: 1) наукові праці, присвячені принципам цивільного процесуального права, зокрема принципам процесуальної економії, оперативності, концентрації цивільного процесу; 2) наукові праці, присвячені проблемі зловживання цивільними процесуальними правами учасниками справи; 3) наукові праці, в яких досліджувалася проблема розумного строку розгляду справи як складової права на справедливий суд; 4) наукові праці, присвячені правовому статусу суду як самостійного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

2. Стан наукової розробки проблематики затягування цивільного процесу є достатньо низьким, що підтверджується відсутністю комплексних наукових досліджень із вказаної теми. Вказане дає підстави стверджувати, що проблема затягування цивільного процесу потребує здійснення ґрунтовних наукових досліджень з урахуванням сучасних емпіричних матеріалів та методологічних засад.

3. З огляду на специфіку цивільного процесуального права як галузі права, що регулює суспільні відносини між учасниками цивільного процесу та судом у ході здійснення правосуддя в цивільних справах, загалом, та затягування

цивільного процесу, його правових наслідків та способів запобігання, зокрема, основою методології дослідження вказаної проблематики стали як загальні методи, до яких належать метод аналізу, методи абстрагування та узагальнення, індукції та дедукції, метод системного аналізу, логічний метод сходження від абстрактного до конкретного, так і приватнонаукові методи, до яких належать історико-порівняльний, порівняльно-правовий та формально-юридичний методи.

4. Правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу в своєму розвитку пройшло певні етапи, які збігаються з етапами розвитку української державності, а саме: 1) зародження правового регулювання питань запобігання затягуванню судового процесу, яке мало загальний характер (кінець IX ст. – перша половина XIV ст.); 2) становлення правового регулювання питань запобігання затягуванню судового процесу, для якого були характерними пріоритет цивільної процесуальної форми над змістом позову та встановлення юридичної відповідальності учасників судового процесу за його затягування (друга половина XIV ст. – перша половина XVII ст.); 3) правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу у період із другої половини XVII ст. до початку XX ст., головними рисами якого були здійснення кодифікації цивільного процесуального законодавства, виокремлення цивільного процесу як самостійного виду процесу та запровадження спеціальних механізмів для забезпечення швидкого розгляду справ; 4) правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу нормами радянського цивільного процесуального законодавства, особливістю якого був вплив соціалістичної правосвідомості на строки здійснення судочинства (1917 – 1991рр.); 5) правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу нормами цивільного процесуального законодавства незалежної України, особливістю якого є поєднання історичної спадкоємності та можливості використання досягнень науково-технічного розвитку для забезпечення своєчасного розгляду цивільних справ (1991 р. – до сьогодні).

5. Сучасний розвиток правового регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу характеризується тим, що таке регулювання

здійснюється на двох рівнях: міжнародному та національному.

6. Міжнародний рівень правового регулювання запобігання затягуванню цивільного процесу включає два елементи: нормативний, що полягає в забезпеченні права на розгляд справи впродовж розумного строку в міжнародних нормативно-правових актах як загальнонаціонального, так і регіонального характеру, та юрисдикційний, який проявляється в діяльності Європейського суду з прав людини та інших наднаціональних установ щодо захисту права людини на розгляд справи впродовж розумного строку.

7. Національний рівень правового регулювання запобігання затягуванню цивільного процесу також включає нормативний та юрисдикційний елементи. Перший передбачає встановлення механізмів запобігання затягуванню цивільного процесу в національному законодавстві, а юрисдикційний охоплює застосування уповноваженими органами спеціальних заходів, пов'язаних з порушенням права на розгляд справи впродовж розумного строку.

8. До основних напрямів попередження затягування цивільного процесу, які передбачені в національному законодавстві зарубіжних країн, належать: 1) спрощення судових процедур щодо справ з невеликою ціною позову; 2) спрощення судових процедур за безспірними вимогами; 3) застосування альтернативних способів вирішення спорів; 4) удосконалення звичайних судових проваджень, спрямоване на забезпечення своєчасного розгляду справи, яке, в свою чергу, охоплює: запровадження принципу концентрації процесу, застосування заходів процесуального примусу до учасників процесу в разі вчинення ними дій, спрямованих на затягування цивільного процесу, встановлення процедури розгляду справи за відсутності однієї із сторін; 5) запровадження електронного судочинства; 6) застосування механізмів прискорення судових проваджень.

РОЗДІЛ 2

СУТНІСТЬ ТА ВИДИ ЗАТЯГУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

2.1. Поняття, ознаки та форми затягування цивільного процесу

Конституція України гарантує право кожного на судовий захист, яке передбачає можливість особи, права, свободи чи інтереси якої порушені, невизнані або оспорені, своєчасно отримати законне та обґрунтоване судові рішення (ст. 55 Конституції України). Варто звернути увагу на те, що зміст конституційного принципу судового захисту прав та свобод вимагає ефективного відновлення прав органами правосуддя (ст. 10 Загальної декларації прав людини), що здійснюється у розумні строки (п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод).

Особливо підкреслимо, що швидке правосуддя у «розумні строки» як юридично значиме поняття передбачає проходження судових процедур швидко і без затримок, але без жодної шкоди для якості та вимог процесуального законодавства. З цього приводу В. Ф. Яковлев відмічає, що «загальнолюдські стандарти передбачають доступне, *швидке* (виділено нами), якісне та ефективне правосуддя» [251, с. 249].

Саме тому проблема забезпечення своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ є надзвичайно актуальною, про що неодноразово наголошувалося багатьма науковцями [23, с. 6; 92, с. 53; 204, с. 19].

Неважко довести, що з огляду на інтереси суб'єктів, які залучені в цивільний процес, і який є дуже динамічним за своєю сутністю явищем, на різних його етапах зазначені суб'єкти можуть бути незацікавлені в здійсненні окремих процесуальних дій або просування цивільного процесу в цілому, в тому числі з точки зору темпоральності здійснення цих процедур, чи отриманні судових рішень, зокрема, рішення суду першої інстанції. Зрозуміло, що суб'єктивні інтереси учасників цивільного процесу впливають на їхню процесуальну поведінку.

Зазначене багато в чому породжує необхідність дослідження та боротьби із необґрунтованим затягуванням цивільного процесу, що здійснюється суб'єктами, які в нього залучені.

На сьогодні можливо констатувати відсутність єдності щодо розуміння поняття «затягування цивільного процесу». Це проявляється як на доктринальному, так і на легальному рівнях осмислення та регулювання цивільного процесу.

Разом з тим у спеціальній літературі та в нормативно-правових актах має місце використання понять, які за своїм змістом пов'язані з поняттям «затягування цивільного процесу» і фактично його підміняють. До таких понять можна віднести словосполучення: «затягування розгляду справи», «затягування судового розгляду», «затягування судового процесу», «затягування провадження у справі», «затягування процесу», «затягування строків розгляду справи» та деякі інші.

Зрозуміло, що така термінологічна невизначеність не є нормальним станом речей, як з наукової точки зору, так і з точки зору ефективної юридичної практики. Вважаємо, що процедуру визначення поняття «затягування цивільного процесу» варто почати з розгляду питання щодо його співвідношення із суміжними поняттями, які використовуються в законодавстві, правозастосовчих актах та в спеціальній літературі.

До таких суміжних понять можна віднести: «безпідставне затягування розгляду заяви, скарги або справи», «затягування розгляду справи», «затягування судового розгляду», «затягування судового процесу», «затягування провадження в справі», «затягування процесу», «затягування строків розгляду справи».

Поняття «безпідставне затягування розгляду заяви, скарги або справи» було вперше вжито на законодавчому рівні у п. 2 ч. 1 ст. 92 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010, і надалі збережено в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016. Близьке до нього поняття «затягування розгляду справи» було вжито у п. 1 ч. 2 ст. 44 ЦПК України при характеристиці зловживань процесуальними правами учасників справи та у п. 3

ч. 3 ст. 141 ЦПК України при характеристиці поведінки сторони, яка береться судом до уваги при розподілі судових витрат. Тут і надалі при вживанні словосполучення «ЦПК України» ми матимемо на увазі ЦПК України у редакції, чинній з 15.12.2017, якщо не обумовлено інше.

Аналіз наведених приписів законодавця дає можливість стверджувати, що вказані поняття є суміжними із поняттям «затягування цивільного процесу», проте охоплюють різний часовий період: згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» цей період обраховується з моменту визначення складу суду, що підтверджується практикою Вищої ради правосуддя, а згідно із ЦПК України він обраховується з моменту відкриття провадження у справі до моменту прийняття рішення суду по суті справи в межах порушення процесуальних строків.

Водночас вказані поняття вживаються законодавцем як у значенні діяння (ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), так і мети діяння (ст. 44 ЦПК України) та його результату (ст. 141 ЦПК України).

У правозастосовній практиці поряд з поняттям «затягування цивільного процесу» вживаються як близькі до нього за змістом поняття або його синоніми: «зволікання розгляду справи» [150], «затягування провадження у справі» [265], «затягування процесу» [146], «затягування судового процесу» [145; 144], «затягування строків розгляду справи» [175], які розглядаються в трьох значеннях: як діяння (постанова Пленуму ВГСУ від 26.12.2011 № 18), мета діяння (постанова Пленуму ВСУ від 12.06.2009 № 5, лист ВГСУ від 15.03.2010 № 01-08/140) та його результат (лист ВСУ від 25.01.2006 № 1-5/45, постанова Пленуму ВССУ від 17.10.2014 № 11).

У вітчизняній спеціальній літературі також відсутня єдність щодо розуміння поняття «затягування цивільного процесу».

Як зазначалося вище, науковці для позначення сповільнення динаміки процесуальних дій використовують такі термінологічні словосполучення: «затягування цивільного процесу», «затягування судового процесу», «затягування розгляду справи», «затягування судового розгляду», «затягування процесу». При

цьому різні автори наповнюють ці поняття хоч і близьким, однак дещо відмінним змістом.

Так, С. С. Бичкова та Г. В. Чурпіта використовують поняття «затягування цивільного процесу» в значенні одного із різновидів неправомірної мети, з якою здійснюється зловживання процесуальними правами [16, с. 17]. О. В. Кіріяк розуміє його як результат «використання усіх тривалих і непростих формальностей позовного провадження, з метою усунення якого виникло наказне провадження», а також як різновид несумлінного користування певними суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин своїми процесуальними правами [198, с. 618, 634].

На нашу думку, вказані розуміння поняття «затягування цивільного процесу» не повно відображають зміст того явища, яке є предметом цього дослідження, та не охоплюють всіх його складових. Зокрема, визначення цього поняття через мету зловживання цивільними процесуальними правами не визначає конкретний зміст явища, що розглядається, що в цілому ускладнює кваліфікацію дій особи як зловживання процесуальними правами. Крім того, вважаємо за можливе зауважити, що «зловживання цивільними процесуальними правами з метою затягування цивільного процесу» та «затягування цивільного процесу» не є тотожними поняттями, оскільки затягування цивільного процесу може бути відсутнє навіть у випадках зловживання цивільними процесуальними правами суб'єктами, залученими в цивільний процес. У той же час затягування цивільного процесу може здійснюватися не лише шляхом зловживання процесуальними правами, а й іншими способами.

Підхід, за яким «затягування цивільного процесу» розуміється як результат використання формальностей позовного провадження, не розкриває конкретний зміст цього поняття та потребує уточнення свого змісту.

Розуміння «затягування цивільного процесу» як різновиду несумлінного користування певними суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин процесуальними правами виключає зі змісту затягування цивільного процесу

невиконання суб'єктами їхніх процесуальних обов'язків та потребує уточнення кола суб'єктів такого невиконання.

Деякі науковці для позначення сповільнення ходу цивільного процесу використовують словосполучення «затягування розгляду справи». Зокрема, Д. Д. Луспеник [107, с. 155, 157], А. В. Смітюх [183, с. 174], Я. Романюк та І. Бейцун [170, с. 297], позначають за його допомогою мету здійснення окремих форм зловживання процесуальними правами.

В. В. Кубинець використовує поняття «затягування розгляду справи» для позначення різновиду зловживання процесуальними правами без будь-якої деталізації змісту таких дій [99]; В. В. Резнікова відносить затягування розгляду справи до різновиду протиправних дій у сфері господарського судочинства [165, с. 125]; І. Ю. Попова розглядає вказане поняття як різновид недобросовісного користування процесуальними правами шляхом здійснення окремих дій учасником справи, зокрема: надання недостовірних доказів з метою введення суду в оману щодо дійсних обставин справи, відмова надання на запит суду, фальсифікація речових доказів, подання заяв про відвід судді за штучно створеними підставами [138, с. 904].

Аналізуючи вказаний підхід, перш за все варто відзначити, що поняття «розгляду справи» та «цивільного процесу» не є тотожними і відрізняються за часовими характеристиками. І тут слід мати на увазі, що в цивільній процесуальній науці відсутній єдиний підхід до визначення поняття «цивільний процес». Зокрема, можливо вести мову про чотири основні точки зору. Відповідно до них під цивільним процесом розуміють: 1) процесуальну діяльність суду та інших учасників процесу і сукупність цивільних процесуальних правовідносин між судом і учасниками процесу [2, с. 7]; 2) діяльність суду та учасників процесу, яка пов'язана зі здійсненням правосуддя в цивільних справах [57, с. 23]; 3) установлений законом порядок розгляду і вирішення цивільних справ [240, с. 17; 239, с. 9]; 4) цивільні процесуальні відносини [38, с. 77; 53, с. 91].

У межах цієї наукової роботи ми дотримуємося підходу, за якого цивільний процес розглядається в значенні встановленого законом порядку розгляду і

вирішення цивільних справ. Відповідно при використанні терміну «затягування цивільного процесу» вживаємо «цивільний процес» саме у такому значенні, яке в такому випадку є тотожним поняттю «цивільне судочинство» [239, с.9].

З огляду на викладене, поняття цивільний процес охоплює дії суду, які здійснюються чи мають бути здійснені з моменту надходження заяви, в тому числі позовної, до суду, та визначення складу суду, який уповноважений її розглядати.

Водночас при вживанні терміну «затягування розгляду справи», який використовується, зокрема, О. В. Кіріяком, Д. Д. Луспеником, А. В. Смітюхом, Я. М. Романюком, науковці ведуть мову про часовий проміжок, починаючи з моменту відкриття провадження у справі до ухвалення рішення по суті позовних вимог. Таким чином, поняття «затягування розгляду справи» в згаданих авторів не включає період з моменту звернення відповідного суб'єкта до суду за захистом своїх прав до відкриття провадження у справі, хоча на цьому етапі також може мати місце затягування цивільного процесу.

Вищевказаний підхід викликає також низку інших зауважень. Зокрема, розуміння «затягування розгляду справи» через призму зловживання процесуальними правами, в тому числі як результату чи мети таких дій, а так само і їх різновиду, не охоплює всіх видів недобросовісної поведінки учасників судового процесу, яка може включатися в затягування цивільного процесу.

Ми підтримуємо думку з цього питання тих науковців, які зазначають що: а) зловживання процесуальним правом не охоплює випадки здійснення дій, які не передбачені цивільним процесуальним законом взагалі (наприклад, оскарження акта, який не підлягає оскарженню) [96, с. 39; 142, с. 21]; б) зловживання процесуальним правом не охоплює бездіяльність, оскільки відсутність реалізації права не може бути зловживанням [142, с. 31]; в) воно не охоплює випадки порушення процесуальних обов'язків. Крім того, поняття «зловживання процесуальними правами» не охоплює діянь всіх суб'єктів затягування цивільного процесу, зокрема, суду та інших учасників судового процесу.

Водночас, як буде доведено надалі, такі особи належать до суб'єктів затягування цивільного процесу нарівні з учасниками справи.

Враховуючи викладене, поняття «затягування розгляду справи» термінологічно не може вживатись як тотожне щодо затягування цивільного процесу, тому що зміст вказаного поняття не повною мірою відображає це явище.

А. В. Юдін займає близьку до наведених точок зору позицію, та, досліджуючи проблему зловживання процесуальними правами, вживає поняття «затягування судового розгляду» у вигляді однієї із недобросовісних цілей зловживання процесуальними правами [267, с. 118, 150]. З цього приводу зауважуємо, що поняття «затягування судового розгляду» є складовою затягування цивільного процесу, оскільки судовий розгляд є «центральною стадією цивільного судочинства, метою проведення якої є забезпечення повного, всебічного й об'єктивного з'ясування всіх необхідних для її вирішення фактичних обставин справи» [77, с. 56]. З цих підстав, як це зазначалося вище, поняття «затягування судового розгляду» не охоплює всіх дій чи бездіяльності, які є складовими затягування цивільного процесу.

У науковій літературі поняття «затягування процесу» іноді вживається з іншим смисловим навантаженням, ніж те, що було наведено вище, а саме у значенні мети, з якою здійснюється зловживання процесуальними правами (Є. В. Васьковський [31, с. 340], І. Ю. Попова [138, с. 907], О. С. Фонова [235, с. 189] та ін.).

Л. Неваї вважає, що затягування процесу має на меті недобросовісне ведення процесу, нарівні із зривом виявлення об'єктивної істини у справі [47, с. 48].

В. І. Добровольський вважає, що затягування процесу є негативним наслідком реалізації учасником справи окремих змагальних прав [58, с. 160].

Н. Шебанова розглядає затягування процесу як різновид дій чи поведінки сторони, що перешкоджає судовому розгляду [258, с. 49].

Перш за все вважаємо за необхідне зауважити, що на підставі аналізу змісту зазначених точок зору на затягування цивільного процесу можливо дійти

висновку, що не зважаючи на велику їх зовнішню різноманітність, у всіх них є загальна визначальна риса: вчені під поняттям «затягування процесу» розуміють «затягування судового процесу», а не цивільного процесу взагалі.

На це, зокрема, вказує зміст діянь, які вживаються вченими як такі, що охоплюються затягуванням процесу і до яких, в тому числі, належать: «неявка в судові засідання», «недобросовісне ведення процесу» та ін.

Враховуючи, що поняття «судовий процес» охоплює період з відкриття провадження у справі до ухвалення судом рішення, поза його межами знаходяться дії суду, які передують відкриттю провадження у справі, і які в такому випадку не включаються в поняття «затягування судового процесу».

На недоцільність використання поняття «затягування судового процесу» в контексті зловживання процесуальними правами в цивільному процесі нами зазначалося вище.

У такому випадку немає нічого дивного, що у спеціальній літературі як синонім «затягування цивільного процесу» використовується безпосередньо поняття «затягування судового процесу». Так, О. О. Кот [96, с. 39], В. В. Резнікова [165, с. 125] та А. Г. Ярема [270, с. 32] вживають його в значенні мети зловживання процесуальними правами, а В. С. Петренко [134, с. 17] розглядає його як форму реалізації зловживання процесуальними правами, нарівні з перенесенням судового засідання та перешкоджанням розгляду справи.

Співвідношення понять «затягування судового процесу», «затягування процесу» та «затягування цивільного процесу» вже зазначалося нами вище: «затягування цивільного процесу» з нашої точки зору є більш широким поняттям, ніж «затягування судового процесу» та «затягування процесу», оскільки останні входять до його змісту.

Крім того, вважаємо за необхідне відмітити, що тими ж О. О. Котом та Я. М. Романюком [170, с. 297] поряд із поняттям «затягування судового процесу» в контексті проблеми затягування цивільного процесу використовується поняття «затягування строків розгляду справи» у вигляді мети зловживання процесуальними правами. З цього приводу зазначаємо, що вказане поняття по-

перше, охоплює період з моменту відкриття провадження у справі до ухвалення судового рішення, тобто не включає період до відкриття провадження у справі, що охоплюється поняттям «затягування цивільного процесу»; по-друге, застосування цього поняття в контексті зловживання процесуальними правами звужує його зміст та коло суб'єктів, про що нами зазначалося на початку роботи.

Таким чином, можливо констатувати, що на сьогодні як на рівні законодавства та правозастосовчої практики, так і на доктринальному рівні відсутня єдність у розумінні поняття «затягування цивільного процесу». Це проявляється в тому, що законодавець, правозастосовні органи та науковці для позначення феномена «затягування цивільного процесу» використовують різні суміжні терміни. При цьому вказані терміни відрізняються між собою як за своїм змістом, так і термінологічним позначенням. Зокрема, науковці розглядають затягування цивільного процесу в контексті мети процесуального діяння, його результату або різновиду зловживання процесуальними правами чи іншої недобросовісної поведінки.

Вказане дозволяє стверджувати, що для позначення правового феномена, пов'язаного із затягуванням цивільного процесу, в науці та практиці відсутня єдина точка зору щодо розуміння його змісту.

Така ситуація не може бути визнана прийнятною, адже в літературі зазначається про тісний зв'язок ефективності застосування правових норм та лінгвістичної якості тексту закону [52, с. 33; 112, с. 133; 211].

У контексті вищезазначеного зауважимо, що однією з основних вимог, що висуваються щодо юридичної термінології є її єдність, що передбачає необхідність дотримання двох взаємопов'язаних умов: один і той самий термін не можна використовувати для найменування різних понять, одне й те саме поняття не можна позначати різними термінами [209, с. 302], що однак не має абсолютного характеру, і може порушуватися з огляду на полісемічність, синонімічність та омонімію.

Таким чином, для забезпечення ефективності правового регулювання необхідними є точність та єдність юридичної термінології щодо конкретно

визначеного поняття, які у випадку з термінами, пов'язаними із затягуванням цивільного процесу, не дотримані.

Таким чином, визначення точного змісту поняття «затягування цивільного процесу» є необхідним для подолання наукової невизначеності та усунення термінологічних розбіжностей, а також для розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства в частині запобігання затягуванню цивільного процесу, що у свою чергу сприятиме посиленню ефективності правосуддя в цілому, тобто створенню ефективної та такої, що відповідає духу права, правореалізації.

Перед тим, як викласти власне тлумачення поняття затягування цивільного процесу, вважаємо за необхідне додати до вищевикладеного аналіз зарубіжного досвіду з цього приводу.

Найбільш наближеним поняттям до поняття, яке досліджується в межах цього підрозділу, в зарубіжній літературі є «невиправдане зволікання» або «невиправдана затримка» («undue delay»).

На погляд К. Х. ван Рее, цивільний процес та зволікання нерозривно пов'язані, оскільки жоден позов не може бути справедливо вирішеним без мінімального періоду часу між його пред'явленням до суду та отриманням кінцевого рішення. Зволікання стає проблемою у випадку його невиправданості («undue delay»), тобто занадто тривалого періоду часу між пред'явленням позову та кінцевим рішенням суду [303, с. 5].

Автори Міжнародних стандартів високої якості правосуддя визначають своєчасність як «баланс між часом, що необхідний для належного отримання, надання та оцінки доказів, права та аргументів, та невиправданим зволіканням з причин неефективного процесу чи недостатніх ресурсів» [286, с. 209].

Окремі зарубіжні науковці розглядають затягування цивільного процесу як невиправдане або таке, що не є необхідним, подовження процесу з моменту пред'явлення позову до ухвалення остаточного судового рішення. Затягування має місце у випадках такого невиправданого уповільнення, яке впливає на здійснення правосуддя [287, с. 182].

Таким чином, можна зазначити, що в зарубіжній науковій доктрині розрізняють нормальний перебіг цивільного процесу та цивільний процес з не виправданими зволіканнями, яких можливо уникнути без шкоди для правильного вирішення спору.

Критерієм оцінки того, чи належно розглянув суд справу в аспекті часового проміжку є оціночне поняття «розумний строк розгляду справи», зміст якого розкривається у прецедентній практиці ЄСПЛ.

Ми також вважаємо за необхідне враховувати в процесі розгляду затягування цивільного процесу як правового феномену його часовий та динамічно- послідовний характер, так як вітчизняні науковці так само відзначають послідовний рух розгляду і вирішення цивільних справ.

Так, Є. В. Васьковський вказував, що «процесуальні відносини, що виникають у момент подачі позову, не залишаються незмінними, а розвиваються, розгортаються та переходять із стадії в стадію, доки не будуть припинені кінцевою постановою суду» [31, с. 423].

Зрозуміло, що такий динамічний характер цивільних процесуальних правовідносин обумовлює їх часову протяжність, яка полягає в тому, що прийняття рішення по суті спору не відбувається одночасно зі зверненням до суду, а вимагає попереднього здійснення низки процесуальних дій.

Характеристика цивільного процесу в аспекті часового проміжку здійснюється деякими науковцями через призму принципу оперативності, характеристику якого ми надавали у підрозділі 1.1. цієї роботи.

На нашу думку, цивільне судочинство призначене для вирішення спору, тобто подолання юридичної невизначеності між сторонами. Моментом такого вирішення є ухвалення судом рішення по суті спору, адже саме тоді права та обов'язки сторін визначені і вони мають юридично обов'язкові правила поведінки в конкретній ситуації.

Розгляд і вирішення цивільних справ повинні відбуватися шляхом здійснення процесуальних дій судом та учасниками процесу у встановленому законом порядку та строки, що може бути оперативним, тобто таким, що

забезпечує реальний та своєчасний захист порушеного суб'єктивного права, а може здійснюватися з порушенням цієї вимоги, що в окремих випадках буде охоплюватися поняттям затягування цивільного процесу.

Після зазначеного, ми можемо перейти до визначення дефініції «затягування цивільного процесу».

Перш за все, на нашу думку, затягування цивільного процесу потрібно визначати через родові поняття «діяння», оскільки таке розуміння найбільш повно відображає природу цього явища, що обумовлюється динамічним характером цивільних процесуальних правовідносин.

Діяльнісний підхід, на відміну від розуміння «затягування цивільного процесу» як мети діяння чи результату, дозволяє, зокрема, а) зосередити увагу на суб'єктах, які допускають затягування; б) визначити конкретні форми затягування та в) дозволить розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства в частині запобігання затягуванню цивільного процесу.

До сказаного додамо, що з огляду на те, що «цивільні процесуальні правовідносини можуть існувати лише у формі правових відносин» [127, с. 228], таке діяння безпосередньо пов'язано з реалізацією цивільних процесуальних норм. Реалізація права передбачає втілення права в життя у практичній діяльності людей, їх об'єднань, державних установ, у процесі якої вони здійснюють надані ним права та виконують покладені на них обов'язки [129, с. 125].

Зауважимо, що реалізація правових норм здійснюється в таких формах: використання, що виражається в здійсненні можливостей, що впливають з дозволів; дотримання, яке виражається в тому, що суб'єкти співвідносять свою поведінку з юридичними заборонами; виконання, що виражається в діях суб'єктів зі здійснення зобов'язувального правового припису [4, с. 251].

З огляду на це при аналізі затягування цивільного процесу як діяння, вважаємо за можливе розглядати їх (діяння) у контексті форм правореалізації.

У ході розгляду цивільних справ мають важливе місце активні форми реалізації права, а саме використання та виконання, оскільки вони забезпечують

поступальний розвиток цивільного процесу, однак роль дотримання також не слід ігнорувати.

За таких умов рух цивільного процесу фактично може здійснюватися трьома шляхами: 1) прискорено, тобто в такий часовий проміжок, у межах якого цивільний процес хоча і протікає швидко, без зупинок, однак ця швидкість негативно впливає на досягнення цілей та вирішення завдань правосуддя в межах конкретної цивільної справи, зокрема негативно впливає на можливість встановлення фактичних обставин справи та прийняття законного і обґрунтованого рішення; 2) за нормального перебігу процесу, який відповідає принципу оперативності, тобто забезпечує настільки швидкий розгляд справ, який водночас дозволяє прийняти обґрунтоване і законне рішення, тобто не впливає на якісні параметри правосуддя; 3) із здійсненням затягування, тобто невиннованими зволіканнями, за яких часовий проміжок між зверненням до суду та отриманням судового рішення є тривалішим, аніж необхідно для прийняття законного і обґрунтованого рішення, тобто належні якісні параметри правосуддя можуть бути дотримані і у менш тривалій строк.

Таким чином, однією з істотних ознак, що відрізняє затягування цивільного процесу від інших проявів реалізації цивільних процесуальних норм, є те, що воно збільшує період часу між зверненням відповідного суб'єкта до суду та прийняттям судового рішення за результатами такого звернення без будь-якого впливу на якість такого рішення. Враховуючи, що цивільний процес розвивається послідовно і складається з низки процесуальних дій, можливо стверджувати, що діяння, які становлять зміст затягування цивільного процесу, направлені на відтермінування здійснення окремої процесуальної дії або прийняття судового рішення, яким закінчується розгляд справи.

Сказане дозволяє окреслити коло ознак затягування цивільного процесу як форми правореалізації, до яких, зокрема, слід віднести такі:

1) затягування цивільного процесу відбувається в межах цивільних процесуальних норм, тобто діяння, що складають зміст затягування цивільного процесу, завжди знаходяться у сфері їх дії, хоча можуть мати різну правову

природу. Поза реалізацією цивільних процесуальних норм затягування цивільного процесу не існує. Явища, які впливають на строки розгляду справи, що мають місце внаслідок дій різних соціальних суб'єктів, які знаходяться поза межами цивільних процесуальних норм, слід кваліфікувати іншим чином, зокрема, як хуліганство, вчинення корупційних правопорушень тощо;

2) затягування цивільного процесу впливає на динаміку останнього, тобто на його часові параметри і призводить до зміни тривалості цивільного процесу та процесуальних дій, що здійснюються в його межах;

До ознак затягування цивільного процесу, які дозволяють відрізнити його від інших суміжних понять, на нашу думку, належать:

1) негативний вплив на динаміку цивільного процесу у вигляді невинуватого зволікання. Така невинуватість пояснюється тим, що всі дії учасників цивільного процесу, в тому числі ті, які за своєю природою призводять до відтермінування вчинення процесуальної дії чи ухвалення рішення, яким закінчується розгляд справи, мають бути необхідними для прийняття законного і обґрунтованого рішення, тобто за відсутності їх здійснення, прийняття законного і обґрунтованого рішення не видається можливим. О. Г. Братель з цього приводу зазначає, що головна задача суду по кожній конкретній справі: знайти ту оптимальну сукупність юридичних фактів – процесуальних дій, вчинення яких призвело б до правильного вирішення цивільної справи. Як приклад невиконання такої задачі вчений наводить скасування судових актів пов'язане незалученням кого-небудь з учасників процесу [21, с. 38]. Водночас затягування цивільного процесу характеризується протилежною ситуацією, яка полягає в наявності занадто великої кількості процесуальних дій, які можуть бути виключені з ходу цивільного процесу без будь-якої шкоди для якості рішення у справі. У той же час з огляду на динамічний та поступальний характер цивільного процесу, бездіяльність його суб'єктів в аспекті предмета нашого дослідження є невчиненням дій, які є необхідними для прийняття законного і обґрунтованого рішення, а тому уповільнення, викликане бездіяльністю, завжди є невинуватим;

2) з вищевикладеного випливає, що сутністю затягування цивільного процесу є здійснення дій, які не є необхідними для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі, або нездійснення дій, які є необхідними для прийняття такого рішення, тобто бездіяльність;

3) коло суб'єктів затягування цивільного процесу складають ті суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, дії яких впливають на динаміку цивільного процесу;

4) затягування цивільного процесу може здійснюватись як умисно, так і з необережності (наприклад, неявка в судове засідання у зв'язку із запізненням за відсутності умислу так само призводить до затягування цивільного процесу, як і умисне заявлення необґрунтованого відводу судді);

5) затягування цивільного процесу може здійснюватися з моменту звернення особи із заявою до суду до ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи. Такі часові рамки, на нашу думку, пояснюються наступним. Як зауважує О. Г. Братель, процедура розгляду і вирішення цивільної справи представляє собою складний фактичний склад, послідовність реалізації процесуальних дій якого визначається імперативно-диспозитивними положеннями ЦПК України [22, с. 55 – 56]. Таким чином, звернення до суду із заявою, в тому числі позовною, є однією із складових фактичного процесуального складу, який породжує в суду обов'язок прийняти рішення за відповідним зверненням фізичної чи юридичної особи, зволікання у виконанні якого призводить до затягування цивільного процесу. Щодо кінцевого моменту затягування цивільного процесу вважаємо, що таким є ухвалення рішення у справі судом, що знаменує собою вирішення спору.

Таким чином, ми вважаємо, що під затягуванням цивільного процесу слід розуміти діяння суду або учасників судового процесу, які призводять до невиправданого зволікання у вчиненні окремої процесуальної дії і, як наслідок, до відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

З огляду на це затягування цивільного процесу може мати місце як у суді першої інстанції, так і в суді апеляційної та касаційної інстанцій. Водночас

враховуючи те, що саме при розгляді справи в суді першої інстанції найбільш повно реалізуються всі права та обов'язки як суду, так і учасників судового процесу, надалі в роботі ми досліджуватимемо затягування цивільного процесу на прикладі розгляду справи в суді першої інстанції.

На підставі запропонованої дефініції «затягування цивільного процесу» спробуємо провести межі між цим поняттям і суміжними поняттями, близькими до нього, які вже використовуються в цивільній процесуальній науці (в першу чергу затягування судового процесу, затягування розгляду справи, затягування процесу тощо).

Так, розуміння затягування цивільного процесу як різновиду несумлінного користування процесуальними правами (як його розуміють О. В. Кіріяк, В. В. Кубинець, Д. Д. Луспеник, І. Ю. Попова та ін.) повністю включається до змісту поняття «затягування цивільного процесу», що запропонований нами. Тобто поняття «затягування цивільного процесу» є більш широким та родовим, аніж ми знаходимо у вищезазначених науковців.

Поняття «затягування розгляду справи», а так само «затягування строків розгляду справи» також є складовою затягування цивільного процесу, але не охоплює всіх його складових: затягування розгляду справи, яке розуміється як різновид зловживання процесуальними правами, не охоплює всіх видів недобросовісної поведінки, а крім того ці поняття не охоплюють діяння відповідних суб'єктів на стадії відкриття провадження у справі.

Поняття «затягування судового розгляду», яке вживалося науковцями в літературі до набрання чинності нової редакції ЦПК України і відповідно до положень чинного на той час законодавства, включало дії окремих суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин на стадії судового розгляду, яка не охоплювала відкриття провадження у справі та провадження у справі до судового розгляду. За таких обставин, затягування судового розгляду є складовою частиною затягування цивільного процесу, що, однак, не включає дії суб'єктів на тих стадіях, які передують судовому розгляду.

Водночас чинним ЦПК України провадження у справі до судового розгляду та окремо судовий розгляд у межах цивільного судочинства не виділяються. Натомість складовими загального позовного провадження при розгляді справи у суді першої інстанції є підготовче провадження та розгляд справи по суті. За таких обставин, на нашу думку, на сьогодні поняття «затягування судового розгляду» за своїм змістом охоплює розгляд справи по суті, а тому так само не включає діяння суб'єктів на стадії відкриття провадження у справі та підготовчому провадженні.

Щодо поняття «затягування процесу», яке вживається науковцями як таке, що стосується судового процесу, а також «затягування судового процесу», то їхнє співвідношення з поняттям «затягування цивільного процесу» є аналогічним співвідношенню понять «затягування розгляду справи».

Таким чином, можна констатувати, що суміжні поняття, які вживаються в науковій літературі, включаються в зміст поняття «затягування цивільного процесу» в нашому розумінні, але не вичерпують його, як за часовими параметрами цивільного процесу, так і за змістом діянь, які охоплюються поняттям «затягування цивільного процесу».

Отже, запропоноване нами розуміння затягування цивільного процесу дозволяє, по-перше, усунути проблему термінологічної невизначеності вказаного поняття в цивільній процесуальній науці шляхом запровадження єдиного та точного терміну, який повністю відображає зміст правового феномена; по-друге, розмежувати більшість термінів, які використовуються в спеціальній літературі, для позначення явищ, що заважають швидкому руху цивільного процесу у всіх його формах прояву та на всіх етапах останніх, та, по-третє, створює наукове підґрунтя для подальших наукових досліджень вказаної проблематики.

Визначившись із поняттям та ознаками затягування цивільного процесу вважаємо за можливе розглянути питання про його види та форми.

Затягування цивільного процесу як правове явище не є однорідним, що дозволяє виділяти в його межах окремі види.

У свою чергу дослідження видів правових явищ відбувається шляхом їх класифікації, тобто поділу множинності видів на класи, який зроблений таким чином, що кожен клас займає стосовно інших класів точно визначене місце [65, с. 110].

З урахуванням вищезазначеного, вважаємо за доцільне здійснити класифікацію затягування цивільного процесу на види за такими критеріями: а) за суб'єктами затягування цивільного процесу; б) за видами цивільного судочинства, в якому відбувається затягування цивільного процесу.

Із вказаних класифікацій найбільш важливою, на нашу думку, є класифікація за суб'єктами затягування цивільного процесу, оскільки вона дозволяє виявити особливості затягування цивільного процесу залежно від осіб, які його здійснюють, що, враховуючи істотні відмінності в їхньому процесуальному статусі, безпосередньо впливає на ефективність розроблення пропозицій щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства в цій частині. Саме з цих підстав вказана класифікація була взята за основу при написанні другого розділу дисертаційного дослідження.

За суб'єктами затягування цивільного процесу можливо поділити на: 1. затягування цивільного процесу, що здійснюється судом; 2. затягування цивільного процесу, що здійснюється учасниками справи та їхніми представниками; 3. затягування цивільного процесу, що здійснюється іншими учасниками судового процесу.

Класифікація за видами цивільного судочинства дозволяє виявити типові види затягування цивільного процесу в конкретних видах судочинства, встановити той із видів судочинства, який зазнає найбільшого впливу затягування цивільного процесу і відповідно вимагає першочергового вдосконалення.

Так, за видами цивільного судочинства затягування цивільного процесу поділяється на: 1. затягування цивільного процесу в позовному провадженні; 2. затягування цивільного процесу в окремому провадженні; 3. затягування цивільного процесу в наказному провадженні.

Після виокремлення видів затягування цивільного процесу вважаємо за можливе перейти до аналізу форм його здійснення.

Форма нерозривно пов'язана зі змістом, а через нього – із сутністю явища: «зміст» і «форма» знаходяться в органічній єдності, є співвідносними поняттями, які відображають дві взаємозалежні, суперечливі сторони буття предмета, явища, процесу [263, с. 134]. Таким чином, форма є зовнішнім проявом змісту явища, який у одного явища завжди залишається незмінним, незалежно від форми, у якій це явище перебуває.

Отже, під формою затягування цивільного процесу ми розуміємо зовнішній прояв діяння, яке становить зміст затягування цивільного процесу, в поведінці суб'єктів останнього.

Здійснення дослідження форм затягування цивільного процесу, на нашу думку, також має відбуватися шляхом класифікації форм затягування цивільного процесу за визначеними нами критеріями.

При обранні критерію класифікації форм затягування цивільного процесу ми вважаємо за необхідне обрати критерії, які відображають сутнісні та змістовні ознаки цього правового феномена, що, в свою чергу, повинно дозволити: 1) чітко визначити природу діянь, які становлять зміст затягування цивільного процесу; 2) з'ясувати причини виникнення затягування цивільного процесу і розробити пропозиції щодо вдосконалення законодавства для запобігання затягуванню цивільного процесу.

З огляду на це, класифікація форм затягування цивільного процесу може бути здійснена за такими критеріями: а) за характером діяння, що складає зміст затягування цивільного процесу; в) за правовою природою діяння.

Класифікація форм затягування цивільного процесу за характером діяння, що складає його зміст, дозволяє виявити особливості затягування цивільного процесу, які обумовлені характером діяння відповідного суб'єкта, що впливає на способи запобігання затягуванню цивільного процесу. При цьому, як це визначалося вище, в множину цієї класифікації входять дії, які впливають на динаміку цивільного процесу і водночас не є необхідними для прийняття

законного і обґрунтованого рішення у справі. Така необхідність визначається на підставі положень цивільного процесуального законодавства, якими врегульований порядок розгляду і вирішення цивільних справ. З огляду на це необхідною є та процесуальна дія, фактичні підстави для здійснення якої повністю співпадають із тими підставами її здійснення, які передбачені законом.

Бездіяльність має правове значення в разі наявності у відповідного суб'єкта обов'язку діяти певним чином. Особливістю цивільного процесуального права, як і будь-якого процесуального права загалом, є те, що вимога щодо дії включає як змістовний аспект (що має бути здійснено), так і часовий (у який строк це має бути здійснено). Порушення одного з аспектів свідчить про вчинення суб'єктом бездіяльності.

При цьому варто враховувати теоретичні підходи до визначення бездіяльності як такого виду діяння, що повинно було бути вчинено особою (юридичний критерій) та могло бути вчинено (фактична можливість) [74, с. 280; 80, с. 75]. Вказані положення повною мірою поширюються і на бездіяльність в аспекті затягування цивільного процесу.

Бездіяльність як форма затягування цивільного процесу має місце в тих випадках, коли виконання обов'язку саме по собі є необхідним для забезпечення динаміки цивільного процесу і без його виконання подальший розвиток процесу не є можливим.

Враховуючи динамічний характер цивільного процесу, зволікання викликане бездіяльністю завжди є невиправданим.

Наступним різновидом класифікації затягування цивільного процесу є класифікація за правовою природою діяння, яке складає зміст затягування цивільного процесу. Вказана класифікація дозволяє визначити особливості затягування цивільного процесу залежно від правової природи діяння, що у свою чергу прямо впливає на способи запобігання із відповідними різновидами затягування та їх ефективність.

Отже, за правовою природою діяння, яке складає зміст затягування цивільного процесу, останнє можна поділити на:

1) зловживання процесуальними правами. Під зловживанням процесуальними правами ми розуміємо недобросовісну реалізацію прав учасниками справи, яка суперечить меті та завданням цивільного судочинства і спрямована на порушення як публічних, так і приватних інтересів. Прикладом зтягування такого виду може бути, зокрема, безпідставне оскарження ухвали про відкриття провадження у справі з порушенням правил підсудності чи оскарження ухвали про передачу справи на розгляд до іншого суду (п. 8 ч. 1 ст. 353 ЦПК України; п. 9 ч. 1 ст. 353 ЦПК України), заявлення завідомо необґрунтованого відводу судді (ч. 2 ст. 39 ЦПК України); подання клопотання про витребування неналежних доказів (ст. 84 ЦПК України) та ін.;

2) порушення цивільних процесуальних обов'язків, тобто невиконання судом та учасниками судового процесу зобов'язувального правового припису. До зтягування цивільного процесу цього виду належать неявка свідка, повідомленого належним чином, у судове засідання (ч. 2 ст. 69 ЦПК України), порушення учасником справи строків подання доказів, встановлених законом або судом (п. 4 ч. 2 ст. 43 ЦПК України) та ін.

2.2. Зтягування цивільного процесу, яке пов'язано з діяльністю суду під час здійснення правосуддя у цивільній справі

У науковій літературі відзначається, що суд зацікавлений в найбільш повній реалізації процесуальних прав всіх суб'єктів процесуальних відносин, що виникли в цивільному судочинстві, оскільки це необхідно для правильного здійснення завдань правосуддя [46, с. 57].

Виходячи з того, що суд конкретної інстанції як суб'єкт цивільного процесуального права при вирішенні цивільної справи втілюється в певний склад суду і стає суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин – з потенційного учасника цивільних процесуальних правовідносин суд певної інстанції перетворюється на реальний, у вигляді складу суду [87, с. 9], при дослідженні зтягування цивільного процесу, яке пов'язане з діяльністю суду при здійсненні

правосуддя, об'єктом дослідження в цьому підрозділі, є суддя, який діє одноособово, та (або) в складі колегії чи колегії суддів, та (або) колегія суддів у цілому. При цьому вважаємо за необхідне відзначити, що до затягування цивільного процесу, залежно від того, який склад суду, одноособовий чи колегіальний, здійснює розгляд справи, можуть призвести як дії або бездіяльність судді, що здійснює одноособовий розгляд справи, так і дії або бездіяльність одного із суддів зі складу колегії, чи дії або бездіяльність всієї колегії суддів. З огляду на зазначене, в подальшому викладенні поняття «суддя» використовується в значенні судді, який здійснює правосуддя одноособово або колегії суддів у цілому, крім випадків, коли про інше не буде прямо зауважено по ходу викладення.

Інші особи, які перебувають у відносинах публічної служби із судом, належать до інших учасників судового процесу і правосуддя не здійснюють, а тому їхні дії та (або) бездіяльність, які призводять до затягування цивільного процесу, в межах цього підрозділу не досліджуються, а будуть висвітлені в окремому підрозділі.

Багато в чому рівень впливу та участі судді, а відповідно і можливість судді щодо затягування цивільного процесу, залежать від тих повноважень та функцій, що покладаються на суддю відповідно до чинного законодавства. Останні у свою чергу залежать від того, якими теоретичними принципами та доктринами керується законодавець у процесі законодавчого регулювання правового статусу судді, в тому числі його процесуальних прав та обов'язків.

З цього приводу варто зазначити про наявність двох основних концепцій щодо ролі судді в цивільному процесі при здійсненні правосуддя: а) ліберальної та б) соціальної.

Згідно з ліберальною концепцією цивільного процесу, або концепцією «слабкого пасивного судді», що знайшла своє відображення у двох головних кодифікаційних актах ХІХ ст., французькому цивільному процесуальному кодексі 1806 року та німецькому цивільному процесуальному кодексі 1877 року, суддя був «приречений» на максимально пасивну роль реципієнта дій, які здійснювали

учасники судового процесу, і не мав взагалі, або мав мінімальні механізми для втручання в процес. Це пояснювалося тим, що учасники справи мали «право власності» на факти спору, а суд, ухвалюючи рішення у справі, діяв не від імені держави, а як незалежний арбітр [301, с. 127].

Роль судді в судовому процесі за вказаної концепції є надзвичайно низькою, і він не має належного процесуального інструментарію для впливу на його розвиток чи на поведінку його учасників, що у свою чергу, має наслідком значну тривалість розгляду справ.

Прикладом застосування ліберальної концепції можна вважати цивільне процесуальне законодавство в Англії та Уельсі до впровадження реформ Лорда Вульфа в 1999 році [283, с. 3; 303, с. 12], Федеральні правила цивільного процесу США до 2006 року [316, с. 196], ЦПК Іспанії 1881 року, до прийняття редакції 1984 року [303, с. 316], загальне право Південної Африки в частині регулювання цивільного процесу [303, с. 335].

На противагу ліберальній, соціальна концепція цивільного процесу створює підстави для існування «сильного судді». Двома основними постулатами вказаної концепції були: 1) результат розгляду справи має бути настільки справедливим, наскільки це можливо, оскільки «сильний» суддя не може залишатися в позиції пасивного спостерігача; 2) спір має бути вирішений настільки швидко, наскільки можливо, оскільки суд в особі судді представляє інтереси суспільства у вирішенні спору, а держава зацікавлена в його вирішенні в максимально швидкий строк [303, с. 123; 295, с. 69].

Соціальна концепція передбачає можливість здійснення судом впливу на розвиток процесу та поведінку учасників справи, що позитивно впливає на тривалість цивільного процесу та можливість запобігання його затягуванню.

Прикладом держав, у яких визнається соціальна концепція цивільного процесу є Словаччина, Угорщина, Польща, Словенія та ін.

У той же час у більшості країн на сьогодні цивільне процесуальне законодавство ґрунтується на поєднанні в тій чи іншій пропорції ліберальної та

соціальної концепції, а тому віднайти державу, в якій буде переважати одна із концепцій в чистому вигляді доволі складно.

Аналіз чинного вітчизняного цивільного процесуального законодавства дає підстави стверджувати, що в ЦПК України віднайшла своє втілення більшою мірою концепція «сильного судді», адже суддя при здійсненні правосуддя керує ходом процесу, сприяє здійсненню прав та обов'язків учасників справи та досягненню завдань цивільного судочинства, що в загальному передбачено ч. 2 ст. 214 ЦПК України, та знаходить подальшу деталізацію в окремих нормах ЦПК України, зокрема ч. 8 ст. 83, ч. 1 ст. 84, ч.1 ст. 121, ч. 2 ст. 147, ч. 1 ст. 148, ч. 8 ст. 178 ЦПК України. Як наслідок, за чинним цивільним процесуальним законодавством України суддя наділений широкими повноваженнями для забезпечення своєчасного та справедливого розгляду справи, в тому числі щодо впливу на поведінку учасників справи, що має позитивне значення для запобігання затягуванню цивільного процесу.

Однак у сучасному українському цивільному процесуальному законодавстві достатньо проявів підходів, які властиві ліберальній концепції цивільного процесу, до яких належать: позбавлення судді можливості призначити експертизу за власною ініціативою, право сторін укласти мирову угоду на будь-якій стадії процесу.

Таким чином, на сьогодні в Україні наявна «змішана» модель цивільного процесу, яка характеризується поєднанням елементів «ліберальної» та «соціальної» його концепцій. Завдяки такому поєднанню суд наділений достатніми повноваженнями для реалізації мети та завдань цивільного судочинства, які включають як його власні повноваження, необхідні для своєчасного розгляду справи, так і повноваження щодо контролю за належним виконанням учасниками судового процесу їхніх прав та обов'язків.

Як зазначалося вище, можливості суду та ступінь їхнього впливу на хід цивільного процесу, а відповідно і на його затягування, залежить від конкретних повноважень, якими суддя наділений при розгляді справи. Ці повноваження поділяються на предметні і функціональні [56, с. 137; 86, с. 54; 194, с. 70]. Перші

охоплюють компетенцію суду як сукупність підсудності і підвідомчості цивільних справ, а другі – комплекс цивільних прав і обов'язків суду, що дозволяє судові з винятковою повнотою встановлювати обставини справи, застосовувати норми права, постановляти рішення.

На розвиток цивільного процесу впливають як предметні, так і функціональні повноваження суду, реалізація яких є необхідною для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі, яке відповідає завданням цивільного судочинства та принципу верховенства права.

Вказане обумовлено тим, що суд є активним учасником цивільного процесу, і з точки зору предмета нашого дослідження, він повинен займати активну позицію: реалізувати власні повноваження, які відповідно до чинного законодавства є необхідними для прийняття законного і обґрунтованого рішення, та здійснювати контроль за діями учасників судового процесу з тим, щоб вони не здійснювали затягування цивільного процесу.

Такий висновок узгоджується із правовими позиціями ЄСПЛ та практикою Вищої ради правосуддя. ЄСПЛ зазначив, що національні органи теж значною мірою вплинули на затягування провадження, що, зокрема, стосується нездатності державних органів ефективно протидіяти перепонам, які умисно створював відповідач для руху справи. Суд звернув увагу, що суди мали в своєму розпорядженні достатній механізм для забезпечення присутності заявника в суді, наприклад, застосування штрафу до відповідача чи провести розгляд справи в суді в його відсутність (п. 69) [186; 189; 190].

Згідно з практикою ВРП у справах щодо притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, безпідставне затягування розгляду справи суддею може мати місце, як при неналежному виконанні суддею власних повноважень (порушення строків розгляду справи, передбачених цивільним процесуальним законодавством), так і при обранні неналежного процесуального способу вирішення клопотань учасників справи, які призводять до відкладення її розгляду [152 – 154].

На підставі аналізу положень чинного ЦПК України ми дійшли висновку, що види затягування цивільного процесу судом при здійсненні правосуддя доцільно класифікувати на групи залежно від виду повноважень суду та характеру діяння, яке складає зміст затягування цивільного процесу. Вказана класифікація видається найбільш корисною з наукової та практичної точки зору, адже дозволяє: 1) встановити та охарактеризувати типові способи затягування цивільного процесу судом; 2) визначити причини такого затягування та 3) запропонувати способи їх усунення та (або) запобігання.

Отже, залежно від повноважень суду, при реалізації яких може відбуватися затягування цивільного процесу судом, останнє можливо поділити на: I. Затягування цивільного процесу під час реалізації предметних повноважень суду, яке поділяється на: 1) затягування цивільного процесу при реалізації судом повноважень щодо визначення підвідомчості цивільних справ; 2) затягування цивільного процесу при реалізації судом повноважень щодо визначення підсудності цивільних справ; II. Затягування цивільного процесу при реалізації функціональних повноважень суду, яке поділяється на: 1) затягування цивільного процесу при реалізації судом повноважень щодо розвитку цивільного процесу; 2) затягування цивільного процесу при реалізації судом повноважень із забезпечення участі у процесі заінтересованих осіб; 3) затягування цивільного процесу при реалізації судом повноважень зі збирання, дослідження, оцінки доказів.

Затягування цивільного процесу під час реалізації предметних повноважень суду.

До вказаних повноважень належать, зокрема: право суду відкрити чи відмовити у відкритті провадження у справі (ст. ст. 186, 187 ЦПК України); право суду закрити провадження у справі (ст. 255 ЦПК України); право суду на передання справи до іншого суду в разі подання заяви до суду з порушенням правил підсудності (п. 1 ч. 1 ст. 31 ЦПК України); право суду на відкриття апеляційного провадження (ст. 359 ЦПК України).

Водночас реалізація цих повноважень може здійснюватися з порушенням вимог, встановлених цивільним процесуальним законом, що може мати місце в разі: 1) порушення строків вчинення відповідної процесуальної дії; 2) здійснення процесуальної дії за відсутності підстав, передбачених законом.

Вказане підтверджується практикою ВРП, яка притягнула суддю до дисциплінарної відповідальності за вчинення безпідставного затягування, що виявилось в безпідставному зверненні до органу реєстрації місця проживання чи перебування відповідача для вирішення питання про відкриття провадження, не зважаючи на те, що позов було пред'явлено за правилами альтернативної підсудності [155].

Таким чином, сутність затягування цивільного процесу судом під час реалізації предметних повноважень суду полягає в тому, що суд не здійснює дії, які є необхідними для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі, в строк, встановлений законом, або здійснює такі дії, які не є необхідними для цього. Такі діяння можуть здійснюватися суддею як умисно, так і внаслідок недбалості, зокрема, у вигляді бездіяльності, що може мати місце в тому числі через зайнятість судді в іншому процесі [143].

Враховуючи викладене, формами затягування цивільного процесу судом при здійсненні правосуддя є: 1) порушення строків вчинення процесуальних дій, необхідних для відкриття провадження у справі, а саме встановлення зареєстрованого місця проживання відповідача – фізичної особи, який не є підприємцем (ч. 6-8 ст. 187 ЦПК України); 2) порушення строків прийняття ухвали про відкриття провадження у справі (ч. 1 ст. 187 ЦПК України); 3) незаконній відмові у відкритті провадження в цивільній справі (ст. 186 ЦПК України); 3) безпідставне закриття провадження у справі (ст. 255 ЦПК України); 4) відкриття провадження у справі з порушенням правил підсудності (ст. ст. 26 – 30 ЦПК України); 5) незаконна передача справи до іншого суду (ст. 31 ЦПК України).

Варто зауважити, що для ефективного запобігання затягуванню цивільного процесу судом при здійсненні правосуддя, в тому числі при здійсненні

предметних повноважень суду, перш за все необхідно чітко виокремити причини такого затягування.

Однією із причин такого затягування є організаційні недоліки судової системи, в тому числі значна завантаженість суддів підтверджується даними судової статистики [9 – 10].

На необхідності вдосконалення організації судочинства в цьому напрямі наголошувалось і в Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки, схваленою Указом Президента України від 20.05.2015 № 276/2015 [156].

Одним із способів зменшення навантаження на суддів, передбаченим чинним законодавством, є обов'язкове досудове врегулювання спорів, можливість здійснення якого передбачена ч. 4 ст. 124 Конституції України. Окремі науковці зазначають, що закріплення законом обов'язкового досудового врегулювання спору обмежує можливість реалізації права на судовий захист [254, с. 67]. На нашу думку, таке обмеження відсутнє, оскільки в разі недосягнення згоди під час досудового врегулювання спору, особа має право звернутися до суду для захисту свого порушеного права. Водночас, як наголошує Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) у висновку № 803/2015 щодо запропонованих змін до Конституції України щодо правосуддя, процедури досудового врегулювання спору мають бути швидкими для уникнення не виправдано довгої тривалості провадження [303].

З огляду на це, з метою реального зменшення навантаження на суди необхідно визначити на рівні закону категорії спорів, для яких обов'язковим є досудове врегулювання, та чітко окреслити порядок його здійснення.

Таким чином, чинне законодавство України зазнало позитивних змін у частині запобігання затягуванню цивільного процесу при реалізації предметних повноважень суду, в тому числі на рівні Конституції України. Водночас навіть з урахуванням таких змін законодавство не повністю забезпечує запобігання затягуванню цивільного процесу, а тому потребує подальшого вдосконалення.

Затягування цивільного процесу при реалізації функціональних повноважень суду.

Затягування цивільного процесу при реалізації судом повноважень щодо розвитку цивільного процесу обумовлено тим, що суд наділений, зокрема, такими правами: вирішувати питання про відвід судді (самовідвід) (ст. 39, 40 ЦПК України), залишати позовну заяву без руху (ст. 185 ЦПК України), приймати рішення про призначення справи до судового розгляду (ст. 187 ЦПК України), об'єднувати і роз'єднувати позови (ст. 188 ЦПК України) та ін.

У контексті дослідження затягування цивільного процесу вказані повноваження доцільно поділити на дві групи: 1) повноваження, які забезпечують розвиток (поступальний рух) цивільного процесу; 2) повноваження, реалізація яких призводить до ускладнень у ході судового розгляду цивільної справи.

З точки зору теми нашого дослідження, різниця в природі таких повноважень є суттєвою. Здійснення повноважень першої групи є невід'ємною умовою динаміки цивільних процесуальних правовідносин, а тому їх нездійснення в разі їх обов'язковості, тобто бездіяльність суду, призводить до не виправданого зволікання у вчиненні окремої процесуальної дії чи в завершенні цивільного процесу в цілому.

Реалізація повноважень другої групи, яка проявляється у формі дій, навпаки, сама по собі призводить до затримки в розгляді справи, а тому має бути необхідною для прийняття законного і обґрунтованого рішення з тим, щоб уникнути затягування цивільного процесу.

Для належного здійснення *повноважень суду, які забезпечують розвиток (поступальний рух) цивільного процесу*, суд повинен дотримуватися сукупності таких вимог: 1) дотримання строків, встановлених ЦПК України для реалізації таких повноважень; 2) наявність підстав, передбачених ЦПК України, для реалізації таких повноважень.

Окремо вважаємо за необхідне зазначити, що з урахуванням змісту поняття «затягування цивільного процесу», яке визначено нами в підрозділі 2.1. цієї роботи, і порушення строків здійснення окремих процесуальних дій, і порушення

строків розгляду справи в цілому є затягуванням цивільного процесу, що підтверджується судовою практикою та положеннями чинного законодавства [175; 189].

Водночас при дотриманні строків вчинення окремих процесуальних дій та строків розгляду справи в цілому важливого значення набуває дотримання принципу пропорційності, передбаченого ст. 11 ЦПК України.

Як зазначають науковці, добре організована система має містити механізм, який зберігаючи процесуальні ресурси, гарантує, що процедура використовується пропорційно до кожного конкретного випадку. Такий універсальний варіант забезпечить саморегулюючий механізм, зберігаючи процедурні ресурси, і призведе до значного зниження тривалості судового розгляду [91, с. 128].

Ми зауважуємо, що в чинному ЦПК України відсутні будь-які винятки щодо загального строку розгляду справи, як це було передбачено ч. 2 ст. 157 ЦПК України в редакції до 15.12.2017 щодо справ про поновлення на роботі та стягнення аліментів. Натомість у ст. 11 ЦПК України законодавець встановив загальне правило, згідно з яким порядок здійснення провадження у справі має визначатися відповідно до принципу пропорційності, який зокрема, включає завдання цивільного судочинства; особливість предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій [241].

Таким чином, при визначенні строку здійснення тих чи інших процесуальних дій чи розгляду справи в цілому суд має керуватися з одного боку строками, встановленими цивільним процесуальним законом, для суду як граничними, а з іншого враховувати принцип пропорційності як загальну засаду, яка виключає невинуватене зволікання в розгляді справи.

Отже, сутність затягування цивільного процесу судом при реалізації повноважень, які забезпечують розвиток (поступальний рух) цивільного процесу, полягає в тому, що суд: 1) не здійснює дії, які є необхідними для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі, в строк, встановлений цивільним процесуальним законом, або здійснює їх хоча і в межах такого строку, але з

порушенням принципу пропорційності; 2) здійснює дії, які не є необхідними для прийняття законного і обґрунтованого рішення, тобто здійснює їх за відсутності підстав, передбачених цивільним процесуальним законом.

Формами затягування цивільного процесу при реалізації судом повноважень, які забезпечують розвиток (поступальний рух) цивільного процесу, є: 1) незаявлення самовідводу за наявності до цього підстав; 2) нездійснення дій щодо припинення врегулювання спору за участі судді в разі затягування такого врегулювання однієї зі сторін; 3) порушення строків здійснення окремої процесуальної дії з урахуванням принципу пропорційності; 4) порушення строків розгляду справи в цілому з урахуванням принципу пропорційності; 5) безпідставне продовження строків проведення підготовчого провадження; 6) безпідставне продовження строків розгляду справи по суті; 7) поновлення та (або) продовження процесуальних строків за відсутності для цього підстав; 8) задоволення безпідставного відводу суду або іншим учасникам судового процесу чи заявлення безпідставного самовідводу.

Окремо вважаємо за потрібне охарактеризувати затягування цивільного процесу під час реалізації судом *повноважень, які призводять до ускладнень у ході судового розгляду цивільної справи.*

У літературі зазначається, що ускладнення в ході судового розгляду цивільної справи – це обставини, які ускладнюють або унеможливають її подальший розгляд, до яких належать: тимчасове припинення провадження у справі та закінчення провадження у справі без постановлення судового рішення [305, с. 138].

Вказане свідчить, що за своєю природою ускладнення в ході судового розгляду цивільної справи уповільнюють динаміку цивільного процесу, тобто призводять до зволікання, а тому в аспекті предмета нашого дослідження важливе значення має обґрунтованість такого ускладнення, що у свою чергу свідчить про виправданість зволікання.

Ускладнення в ході судового розгляду цивільної справи буде виправданим з точки зору питання про затягування цивільного процесу, якщо його здійснення

буде необхідним для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі, та відповідатиме обмеженням, встановленим цивільним процесуальним законом для цього виду дій.

Тимчасове припинення провадження у справі може мати місце у формі перерви в судовому засіданні (ч. 5 ст. 198 ЦПК України, ч. 3 ст. 213 ЦПК України, ч. 2 ст. 240 ЦПК України, ч. 4 ст. 244 ЦПК України, ч. 8 ст. 402 ЦПК України), відкладення підготовчого засідання (ч. 2 ст. 198 ЦПК України), відкладення розгляду справи (ст. 223, 224 ЦПК України), зупинення провадження у справі (ст. ст. 251, 252 ЦПК України). При цьому, оскільки закінчення провадження у справі без постановлення судового рішення завершує цивільний процес і є кінцевою процесуальною дією, вказане ускладнення не є об'єктом дослідження в цій дисертаційній роботі.

При цьому з урахуванням критерію виправданості, про який ми зазначали вище, оголошення перерви з причин, які не пов'язані із необхідністю з'ясування фактичних обставин справи, є затягуванням цивільного процесу, що підтверджується і судовою практикою [143].

При визначенні того, чи є відкладення розгляду справи затягуванням процесу судом необхідно враховувати: 1) чи є відкладення розгляду справи обов'язком суду відповідно до вимог ЦПК України, чи здійснюється воно відповідно до його дискреційних повноважень; 2) чи підтверджена необхідність відкладення розгляду справи належними і допустимими доказами; 3) чи є відкладення розгляду справи необхідним для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі, яке ґрунтується на принципі верховенства права та відповідає завданням цивільного судочинства; 4) чи дотримані вимоги ч. 1 ст. 240 ЦПК України щодо меж відкладення розгляду справи [117, с. 45].

Не вдаючись до детального аналізу змісту зупинення провадження у справі, яке знаходиться поза межами нашої роботи, пояснюємо, що його дослідження в контексті затягування цивільного процесу обумовлюється тим, що на час зупинення провадження у справі тимчасово припиняється здійснення всіх процесуальних дій, крім забезпечення доказів або позову [210, с. 50], а тому, як

вказувалося вище, зупинення провадження у справі відтерміновує як здійснення окремих процесуальних дій, так і ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

З метою забезпечення своєчасного розгляду справи та уникнення затягування цивільного процесу при зупиненні провадження у справі законодавцем використано спеціальні правові механізми, зокрема: 1) чітко окреслено підстави, за яких провадження має бути зупинено, наприклад, об'єктивна неможливість розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного провадження, адміністративного, цивільного, господарського чи кримінального судочинства (п. 6 ч. 1 ст. 251 ЦПК України); 2) встановлено заборону щодо зупинення провадження у справі у випадках неможливості особистої участі учасника справи в разі, якщо справу веде його представник (ч. 3 ст. 252 ЦПК України); 3) встановлення можливості апеляційного оскарження ухвали про зупинення провадження у справі (п. 14 ч. 1 ст. 353 ЦПК України).

Водночас, не зважаючи на вказані процесуальні «запобіжники», в кінцевому підсумку питання вирішується на основі суддівського розсуду, а тому, враховуючи сутність затягування цивільного процесу, вважаємо, що зупинення провадження у справі може бути затягуванням цивільного процесу, якщо прийняття такого рішення не є необхідним для ухвалення законного і обґрунтованого рішення у справі і перешкоджає виконанню завдань цивільного судочинства.

Таким чином, сутність затягування цивільного процесу при реалізації судом повноважень, які призводять до ускладнень у ході розгляду цивільної справи полягає в тому, що такі дії, по-перше, за своєю природою призводять до уповільнення динаміки цивільного процесу, а по-друге, не є необхідними для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі.

З огляду на все вищезазначене, формами затягування цивільного процесу при реалізації повноважень, які призводять до ускладнень у ході судового розгляду справи, є: 1) безпідставне оголошення перерви в підготовчому судовому

засіданні; 2) безпідставне оголошення перерви в розгляді справи по суті; 3) безпідставне відкладення підготовчого засідання; 4) безпідставне відкладення судового розгляду; 5) безпідставне зупинення провадження у справі.

Причини цього різновиду затягування цивільного процесу, як і затягування цивільного процесу при реалізації предметних повноважень суду, можна поділити на дві групи: 1) організаційні недоліки судової системи та цивільного судочинства; 2) умисне порушення суддею своїх службових обов'язків.

З приводу вдосконалення організації судової системи та здійснення судочинства нами вже було зацентовано увагу на запровадженні можливості обов'язкового досудового врегулювання спору на конституційному рівні. Водночас з метою посилення результативності досудового врегулювання спору та уникнення формального підходу, що зводиться до покладення на кредитора, в майбутньому позивача, додаткового тягара, необхідним є встановлення негативних наслідків ухилення від досудового врегулювання спору.

З огляду на це пропонуємо внести зміни до абзацу другого ч. 3 ст. 23 ЦК України та до п. 1 ч. 2 ст. 137 ЦПК України та викласти їх у новій редакції, що зазначено у додатках до роботи.

Також вважаємо за потрібне зазначити про недосконалість цивільного процесуального закону в частині порядку розгляду і вирішення заяви про відвід судді, що, на нашу думку, породжує проблему задоволення необґрунтованих заяв про відвід судді, в тому числі в разі заявлення відводу на підставі суб'єктивних критеріїв у розумінні ЄСПЛ, і є затягуванням цивільного процесу.

Так, серед критеріїв неупередженості судді виділяють об'єктивний і суб'єктивний. Зміст об'єктивного критерію полягає в тому, чи забезпечував суд та його склад відсутність будь-яких сумнівів у його безсторонності, а суб'єктивного – чи бралися до уваги особисті переконання та поведінка судді (прояв упередженості або безсторонності у справі) [25, с. 112, 114].

Згідно з позицією ЄСПЛ у всіх випадках особиста безсторонність судді презюмується, доки не доведено протилежного, при цьому надання доказів упередженості судді покладається на зацікавлену особу [374].

Водночас аналіз судової практики з цього питання свідчить про задоволення необґрунтованих заяв про відвід, за відсутності проявів суб'єктивної безсторонності, винятково з метою усунення будь-яких сумнівів щодо об'єктивності та неупередженості судді [218 –219; 224; 228; 230].

На нашу думку, при розгляді суддею відводу, заявленого на підставі суб'єктивного критерію оцінки безсторонності судді, виникає ситуація, за якої особа повинна оцінити власну поведінку з точки зору стороннього спостерігача, що навряд чи об'єктивно можливо. У той же час особа може усвідомлювати, що її відмова в задоволенні такого відводу може бути розцінена як така, що додатково породжує сумніви у її безсторонності.

З огляду на це, розгляд заяв про відвід суддею, який не входить до складу суду, що розглядає справу, усуває ризики задоволення необґрунтованих відводів складу суду, що є однією із форм затягування цивільного процесу суддею при здійсненні правосуддя, а також сумніви учасників справи у справедливому та неупередженому розгляді заяви про відвід, що вказує на необхідність вдосконалення чинного законодавства в цій частині.

Повноваження суду із забезпечення участі у процесі заінтересованих осіб включають: 1) прийняття позовної заяви третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору (ч. 2 ст. 52 ЦПК України); 2) залучення третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, за їх власною ініціативою, за ініціативою учасників справи чи за ініціативою суду (ст. 53 ЦПК України); 3) залучення до участі у справі правонаступника сторони або третьої особи на будь-якій стадії цивільного процесу (ч. 1 ст. 55 ЦПК України); 4) залучення співвідповідача (ч. 1 ст. 51 ЦПК України); 5) заміну первісного відповідача належним відповідачем (ч. 2 ст. 51 ЦПК України); 6) залучення та заміна законного представника (ст. 63 ЦПК України).

Реалізація вказаних повноважень суду спрямована на захист прав та інтересів відповідних сторін, захист прав та інтересів третіх осіб, які залучаються чи вступають у справу, і які можуть бути відмінними і незалежними від прав та

інтересів сторін, а також і на пришвидшення розгляду справи та концентрацію доказового матеріалу [177, с. 308].

Водночас реалізація вказаних повноважень може впливати на строк розгляду справи, оскільки, по-перше, зміна складу осіб, які є учасниками справи, є обставиною, яка відтерміновує розгляд справи з огляду на принципи змагальності та гласності і вимагає повідомлення відповідної особи про прийняття рішення про її залучення до участі у справі; по-друге, в окремих випадках цивільним процесуальним законом встановлено можливість розгляду справи спочатку за наявності клопотання відповідної особи (ч. 4 ст. 52 ЦПК України).

Таким чином, для оцінки реалізації вказаних повноважень суду з точки зору затягування цивільного процесу необхідно з'ясувати необхідність здійснення відповідних процесуальних дій для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі. Остання обумовлюється дотриманням вимог закону щодо підстав та строку здійснення відповідних процесуальних дій.

Отже, сутність затягування цивільного процесу при реалізації судом повноважень із забезпечення участі в процесі заінтересованих осіб полягає в тому, що такі дії за своєю природою в окремих випадках призводять до уповільнення динаміки цивільного процесу і здійснюються за відсутності передбачених законом підстав або з порушенням встановлених цивільним процесуальним законом строків для здійснення таких дій.

Водночас здійснення дій, які є обов'язком суду і не обмежуються будь-яким строком, саме по собі не є затягуванням цивільного процесу, наприклад, залучення правонаступника (ст. 55 ЦПК України) або залучення чи заміна законного представника (ст. 63 ЦПК України).

З огляду на це, а також на положення чинного ЦПК України, формами затягування цивільного процесу в цьому випадку є: 1) прийняття до спільного розгляду позовної заяви третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, з порушенням ст. 195 ЦПК України або з порушенням строків, передбачених ч. 1 ст. 52 ЦПК України; 2) залучення до участі у справі третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, за відсутності до

цього підстав та в порушення строків, встановлених ч. 1 ст. 53 ЦПК України; 3) залучення співвідповідача та заміна первісного відповідача з порушенням правил ч. 3 ст. 51 ЦПК України.

Реалізація судом *повноважень зі збирання, дослідження та оцінки доказів* відіграє важливу роль у забезпеченні прийняття законного і обґрунтованого судового рішення, оскільки сприяє з'ясуванню фактичних обставин справи, що є необхідною передумовою законності судового рішення.

Здійснення судом дій в процесі збирання, дослідження та оцінки доказів може в окремих випадках впливати на строк розгляду справи судом, що проявляється у випадку відтермінування здійснення окремої процесуальної дії чи ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи, у зв'язку з необхідністю отримання чи дослідження відповідного доказу, а саме: в разі первісного отримання доказів шляхом їх витребування за клопотанням учасників справи чи за власною ініціативою суду у випадках, встановлених законом; у разі необхідності дослідження оригіналу доказу, копія якого наявна в матеріалах справи, як за клопотанням учасників справи, так і за власною ініціативою суду.

Враховуючи, що дії суду в процесі збирання, дослідження та оцінки доказів самі по собі є необхідними для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі, при їхньому аналізі з точки зору затягування цивільного процесу, необхідно з'ясувати 1) чи є вказані докази належними і допустимими для доведення відповідних обставин у разі їх первісного отримання; 2) чи дотримана цивільна процесуальна форма в частині ініціювання їх отримання учасниками справи; 3) чи є необхідним для з'ясування обставин справи здійснення додаткових дій щодо дослідження того чи іншого доказу, який наявний в матеріалах справи.

Як зазначає О. Грабовська, з якою ми погоджуємося, належними є докази, «отримана інформація з яких має взаємозв'язок з фактами та обставинами, що підлягають доказуванню особами, які беруть участь у справі, та встановленню судом [43, с. 243].

Аналізуючи питання допустимості доказів, А. Штефан зауважує, що одержання доказів з дотриманням порядку, встановленого законом, слід розуміти

як відсутність при одержанні доказів порушення норм матеріального права та норм процесуального права, як одночасне дотримання передбачених законом особистих немайнових і майнових прав та процесуальної форми [259, с. 71].

З огляду на вказане розуміння одержання доказів з дотриманням порядку, встановленого законом, вказаний аспект не впливає на затягування цивільного процесу судом при здійсненні правосуддя, оскільки в разі подання доказу, отриманого з порушенням такого порядку, вказані дії здійснені не судом, а відповідним учасником справи, а витребування доказів судом забезпечує дотримання вимог закону при одержанні доказів.

Отже, для оцінки дій суду як затягування цивільного процесу при витребуванні доказів необхідно враховувати другий аспект допустимості доказів, а саме відповідність засобу доказування вимогам, встановленим законом.

Дотримання цивільної процесуальної форми при заявленні клопотань учасниками справи про витребування доказів передбачає, окрім відповідності витребуваних доказів критеріям належності і допустимості, також дотримання строків та підстав заявлення такого клопотання, що передбачено ст. 84 ЦПК України, що узгоджується із позицією ВССУ [143].

Таким чином, сутність затягування цивільного процесу при реалізації судом повноважень суду зі збирання, дослідження та оцінки доказів полягає в тому, що такі дії уповільнюють динаміку цивільного процесу і не є необхідними для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі, оскільки: 1) докази, які збираються судом, не відповідають критеріям належності і допустимості, або 2) при ініціюванні отримання доказів учасниками справи має місце порушення цивільної процесуальної форми, або 3) відсутня необхідність здійснення додаткових дій щодо дослідження того чи іншого доказу, який наявний у матеріалах справи, зокрема його оригіналу, якщо це призвело до відкладення розгляду справи, або 4) в результаті здійснення таких дій отримати докази неможливо (наприклад, поставлення перед експертом питань, які потребують уточнення чи за якими неможливо провести експертизу, або доручення

проведення експертизи експертній установі, в якій відсутні фахівці з певної галузі знань) [118, с. 78].

З огляду на це, формами затягування цивільного процесу судом при реалізації повноважень, які пов'язані зі збиранням, дослідженням та оцінкою доказів є дії у вигляді: 1) задоволення клопотань учасників справи про витребування та (або) приєднання доказів, які не відповідають критеріям належності або допустимості; 2) задоволення клопотань учасників справи про витребування доказів, які учасник справи міг отримати самостійно, але не зробив цього у встановлені законом строки; 3) задоволення клопотань учасників справи про призначення первинної, повторної, додаткової експертизи за відсутності до цього підстав; 4) витребування оригіналів письмових та (або) електронних доказів з власної ініціативи, в разі якщо з'ясування фактичних обставин справи можливо здійснити на підставі копій відповідних доказів, наявних у матеріалах справи, в тому числі за відсутності обґрунтованих сумнівів у достовірності доказу, копія якого наявна в матеріалах справи; 5) безпідставне витребування судом доказів з власної ініціативи, якщо така можливість передбачена ЦПК України; 6) поставлення перед експертом питань, які потребують уточнення чи за якими неможливо провести експертизу, або доручення проведення експертизи експертній установі, в якій відсутні фахівці з певної галузі знань.

До форм затягування цивільного процесу при реалізації повноважень у сфері збирання, дослідження та оцінки доказів у вигляді бездіяльності належать: 1) незазначення в ухвалі про призначення експертизи дозволу на повне чи часткове знищення об'єкта експертизи та (або) незазначення в ухвалі суду дозволу на проведення експертизи за копіями об'єктів, якщо на момент призначення експертизи суду відомо, що проведення експертизи потребує знищення об'єкта чи що забезпечити доступ до об'єкта експертизи неможливо; 2) нездійснення попереднього роз'яснення учасникам справи про необхідність витребування матеріалів для проведення експертизи.

Таким чином, проаналізувавши затягування цивільного процесу судом при здійсненні правосуддя, можна стверджувати, що критеріями розмежування

належного та неналежного здійснення повноважень судом щодо темпоральних аспектів розвитку цивільного процесу є: 1) наявність підстав для здійснення судом повноважень відповідно до ЦПК України; 2) дотримання судом строків здійснення повноважень, встановлених ЦПК України, з урахуванням принципу пропорційності; 3) вплив цих повноважень на динаміку цивільного процесу.

2.3. Затягування цивільного процесу як наслідок зловживання процесуальними правами та порушення процесуальних обов'язків учасниками справи та їхніми представниками

Перш за все варто відзначити, що Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147 –VIII у ЦПК України було введено термін «учасники справи» замість «осіб, які беруть участь у справі». Враховуючи, що за своїм змістом поняття «учасники справи» частково відповідає змісту поняття «особи, які беруть участь у справі» (не охоплюючи, однак, представників учасників справи) тут і надалі ми вважаємо за можливе використовувати теоретичні розробки науковців, які досліджували правовий статус осіб, які беруть участь у справі, в цивільному судочинстві.

Визначаючи коло учасників справи, які можуть затягувати цивільний процес, слід керуватися статтею 42 ЦПК України, згідно з якою до учасників справи у справах позовного провадження належать сторони та треті особи; при розгляді вимог наказного провадження учасниками справи є заявник та боржник; у справах окремого провадження учасниками справи є заявник та заінтересовані особи, Ч. 4 ст. 42 ЦПК України передбачено, що у справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. До кола учасників справи також належать учасники (сторони) третейського розгляду, особи, які не брали участі в третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, а також сторони

арбітражного розгляду (ч. 5 ст. 42 ЦПК України).

Представники учасників справи виділені ЦПК України в окрему категорію. Водночас, ми погоджуємося з думкою науковців про те, що представник має можливість самостійно здійснювати своє волевиявлення в межах, визначених законом або особою, інтереси якої він представляє, впливаючи, таким чином на хід цивільного судочинства, а також має юридичну заінтересованість у результатах вирішення справи [15, с. 259]. З огляду на це вважаємо за можливе розглянути затягування цивільного процесу представниками учасників справи в межах вказаного підрозділу дисертаційної роботи, тобто як суб'єктів, які можуть своїми діями затягувати цивільний процес. При цьому, враховуючи спільність процесуальних прав та обов'язків учасників справи та їхніх представників, надалі при формулюванні «учасники справи» ми будемо вести мову і про їхніх представників, якщо інше не буде прямо зазначено в тексті роботи.

Як зауважує С. С. Бичкова, думку якої ми розділяємо, зміст правових категорій, що становлять цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, визначається особливостями їхньої юридичної природи і виявляється в мірі можливої або необхідної поведінки, а також у потребах і прагненнях зазначених суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин [15, с. 286].

Таким чином, учасники справи наділені процесуальними правами, зокрема диспозитивними та змагальними, які впливають на розвиток цивільного процесу, а також на них покладені цивільні процесуальні обов'язки, використання чи невиконання яких може призвести до зволікання у вчиненні окремої процесуальної дії чи завершенні цивільного процесу в цілому.

У попередньому підрозділі нами було встановлено, що суд є одним із суб'єктів затягування цивільного процесу у випадку здійснення неналежного контролю за реалізацією процесуальних прав учасниками справи. З огляду на це, перш ніж перейти до аналізу окремих видів затягування цивільного процесу, вважаємо за необхідне окреслити критерії відмежування затягування цивільного процесу судом та учасниками справи.

Ми погоджуємося з точкою зору тих учених, які вважають, що заяви і клопотання сторін можуть впливати на хід судового розгляду тільки в тому разі, якщо вони санкціоновані судом. Динаміка цивільного процесу зумовлена не тільки односторонніми діями суб'єктів процесу, а й юридичними актами суду, які санкціонують відповідні дії [107, с. 165].

З цього приводу вважаємо за необхідне зробити уточнення, що не всі заяви сторін, які впливають на динаміку цивільного процесу, потребують погодження з боку суду, зокрема не потребує жодного погодження заява про відвід судді або іншому учаснику цивільного процесу (ст. 39 ЦПК України) або подання апеляційної скарги на ухвалу суду першої інстанції, яка підлягає оскарженню окремо від рішення суду (ч. 1 ст. 353 ЦПК України).

З урахуванням викладеного, затягуванням цивільного процесу учасниками справи будуть такі їхні діяння, які призводять до невиправданого зволікання у вчиненні процесуальної дії і відтермінування ухвалення рішення, яким закінчується розгляд справи, і при цьому: 1) не потребують погодження з боку суду або 2) формально відповідають вимогам, які встановлюються для вказаної процесуальної дії, а тому в суду відсутні підстави для відмови в їх погодженні (наприклад, заявлення клопотання про призначення експертизи в конкретній справі при усвідомленні того, що вказана експертиза не спростує докази, надані іншою стороною).

Бездіяльність учасників справи, що призводить до зволікання у вчиненні процесуальної дії чи ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи, завжди буде затягуванням цивільного процесу.

Враховуючи викладене, вважаємо за можливе розглянути затягування цивільного процесу учасниками справи залежно від правової природи їхніх діянь, які становлять зміст затягування цивільного процесу. Така класифікація, на нашу думку, дозволить чітко окреслити прояви затягування цивільного процесу учасниками справи, відмежувати їх від суміжних понять, виявити причини, в тому числі законодавчі, які цьому сприяють, та окреслити способи запобігання такому затягуванню цивільного процесу.

З огляду на викладене, вважаємо за можливе здійснити таку класифікацію:

I. Затягування цивільного процесу шляхом зловживання процесуальними правами, що поділяється на такі підгрупи: 1) затягування цивільного процесу шляхом зловживання процесуальними правами на розпорядження предметом спору; 2) затягування цивільного процесу шляхом зловживання процесуальними правами у процесі доказування; 3) затягування цивільного процесу шляхом зловживання процесуальними правами на судовий захист у конституційному значенні; II. Затягування цивільного процесу шляхом порушення процесуальних обов'язків.

Затягування цивільного процесу шляхом зловживання процесуальними правами на розпорядження предметом спору.

Процесуальними правами на розпорядження предметом спору наділені, окрім сторін, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, а також органи та особи, яким законом надано право захищати права та інтереси інших осіб, що підтверджується нижченаведеним.

У літературі зазначається, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуючись всіма правами позивача, хоча мають відмінний від нього процесуальний статус, що виражається, зокрема в тому, що вони вступають у вже розпочатий цивільний процес, пов'язані при пред'явленні позовної заяви зв'язані існуючим суб'єктним складом спору та позбавлені можливості визначити підсудність справи [180, с. 13; 261, с. 53 – 54].

Остання ознака потребує уточнення з огляду на положення чинного ЦПК України, адже відповідно до ч. 6 ст. 30 ЦПК України правило щодо пред'явлення позову третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, до суду за місцем розгляду первісного позову не застосовується в разі, якщо згідно з іншими правилами виключної підсудності такий позов має розглядатись іншим судом, ніж той, який розглядає справу.

Чинним процесуальним законодавством прямо передбачено, що треті особи які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуються всіма правами позивача (ч. 1 ст. 34 ЦПК України).

Як вказує І. П. Тимошевська, досліджуючи участь у судовому процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, залежно від завдань, які стоять перед цими органами, виділяються дві форми їхньої участі: звернення до суду із заявами про захист прав, свобод чи інтересів інших осіб і вступ у справу на будь-якій стадії її розгляду [202, с. 13].

Таким чином, враховуючи, що такі особи мають право на звернення до суду, що реалізується шляхом пред'явлення позову, такі особи наділені правом розпоряджатися предметом спору, хоча і з деякими обмеженнями, про які мова піде нижче.

До процесуальних прав на розпорядження предметом спору в контексті затягування цивільного процесу можна віднести: 1) право на пред'явлення позову, зустрічного позову, позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору; 2) право на зміну предмета або підстав позову; 3) право на зміну позовних вимог; 4) право на залучення до розгляду справи інших учасників справи (заміна відповідача, залучення співвідповідачів, третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору); 5) право на укладення мирової угоди, якого позбавлені особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, що прямо передбачено ч. 1 ст. 57 ЦПК України.

Наділення учасників справи вказаним комплексом процесуальних прав щодо розпорядження предметом спору обумовлюється фактом порушення, невизнання чи оспорювання їх матеріальних прав чи обґрунтованим припущенням щодо цього, а їх реалізація має на меті забезпечення захисту вказаних порушених матеріальних прав.

В аспекті затягування цивільного процесу важливо зазначити про те, що реалізація цих процесуальних прав має призводити до зволікання у вчиненні процесуальної дії чи ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи, тобто а) такі дії мають реалізовуватись у вже існуючому цивільному процесі; б) такі дії мають впливати на динаміку цивільного процесу.

У свою чергу вплив таких дій на динаміку цивільного процесу обумовлюється засадами рівності та змагальності сторін. Це пояснюється тим, що

відтермінування вчинення процесуальної дії чи ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи, при реалізації цих процесуальних прав забезпечує можливість іншим учасникам справи належним чином реалізувати свої процесуальні права та виступає гарантією справедливого розгляду справи.

Водночас вказані процесуальні права можуть реалізовуватись учасниками справи недобросовісно, що за своєю сутністю є зловживанням такими правами.

Згідно з позицією А. В. Юдіна, яку ми підтримуємо, добросовісність як умова правореалізації включає в себе два елементи: інтелектуальний і вольовий, які передають співвідношення наміру та вчинку в змісті добросовісності [268].

У цьому випадку добросовісність учасників справи підтверджується тим, що їхні вольові дії з реалізації прав щодо розпорядження предметом спору є відображенням винятково такої інтелектуальної установки, згідно з якою реалізація таких процесуальних прав є необхідною умовою належного захисту матеріальних прав, які оспоруються в судовому порядку.

У протилежному випадку, тобто в разі якщо реалізація таких прав не є необхідною для захисту матеріальних прав учасників справи, відповідні дії будуть розглядатись як зловживання процесуальними правами.

Зволікання, викликане такими діями, з точки зору критерію виправданості, буде невиправданим, оскільки вони не є необхідними для прийняття законного та обґрунтованого судового рішення. З урахуванням природи вказаних процесуальних прав, відсутність такої необхідності проявляється в тому, що реалізація таких прав у межах конкретної справи не є необхідною для захисту матеріальних прав учасників спірних правовідносин.

Таким чином, сутність затягування цивільного процесу при зловживанні процесуальними правами на розпорядження предметом спору полягає в тому, що такі дії не є необхідними для захисту матеріальних прав учасників спірних правовідносин і призводять до зволікання у вчиненні процесуальної дії чи ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

З урахуванням викладеного, формами затягування цивільного процесу шляхом зловживання процесуальними правами на розпорядження предметом

спору, є: 1) пред'явлення завідомо безпідставного зустрічного позову, зустрічного позову у спорі, який має очевидно штучний характер; 2) пред'явлення завідомо безпідставного позову, позову у спорі, який має очевидно штучний характер, третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору; 3) безпідставна зміна предмета або підстав позову, зустрічного позову, позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору; 4) подання безпідставного клопотання про заміну відповідача, залучення співвідповідача, чи залучення третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору; 5) недобросовісне ініціювання процедури укладення мирової угоди чи процедури примирення за участі судді.

Затягування цивільного процесу шляхом зловживання процесуальними правами у процесі доказування.

Реалізація прав учасників справи та їхніх представників у процесі доказування тісно пов'язана із такою вимогою до судового рішення, як його обґрунтованість.

Учасники справи забезпечують обґрунтованість рішення двома шляхами: 1) шляхом здійснення дій, спрямованих на збирання доказів у справі та подання їх до суду для подальшої оцінки; 2) шляхом обстоювання перед судом їх переконливості.

З огляду на це процесуальні права учасників справи в процесі доказування включають: 1) право на подання доказів як самостійно, так і за сприяння суду; 2) право на дослідження доказів, наданих іншими учасниками цивільного процесу та обстоювання перед судом переконливості власних доказів.

Докази, які подаються учасниками справи, для прийняття обґрунтованого рішення, мають відповідати критеріям, передбаченим у ст. ст. 77 – 80 ЦПК України, що включають належність, допустимість, достовірність та достатність.

З огляду на це, беручи участь у процесі доказування, учасники справи повинні надавати належні, допустимі, достовірні докази в достатній їх кількості для прийняття обґрунтованого рішення. Саме такі дії, на нашу думку будуть

відповідати за формою та змістом цілям і завданням правосуддя та нормам права, тобто бути добросовісними, як про це зазначає Д. Д. Луспенік [107, с. 153].

Право на дослідження доказів, поданих іншими учасниками та обстоювання перед судом переконливості власних доказів реалізується шляхом особистої участі сторони в розгляді справи чи поданні клопотань про відкладенн розгляду справи в разі неможливості такої участі.

В аспекті предмета нашого дослідження важливо зазначити, що вплив реалізації вказаних прав на динаміку цивільного процесу обумовлюється самим змістом таких прав, сутність яких полягає в наданні тих чи інших доказів або відкладенні розгляду справи для забезпечення можливості участі в її розгляді, що саме по собі призводить до відтермінування вчинення процесуальних дій чи завершення цивільного процесу в цілому.

Водночас здійснення цих прав може здійснюватись недобросовісно, тобто всупереч їх призначенню, яке полягає у створенні передумов для прийняття обґрунтованого рішення, а також всупереч меті та завданням цивільного судочинства.

Таким чином, сутність затягування цивільного процесу шляхом зловживання процесуальними правами в процесі доказування полягає у тому, що реалізація цих прав не є необхідною для прийняття обґрунтованого рішення, оскільки не має наслідком приєднання до матеріалів справи належних, допустимих, достовірних доказів, і призводить до зволікання у вчиненні процесуальної дії чи ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

Оскільки реалізація цих прав залежить від їх санкціонування судом, важливого значення набуває необхідність розмежування затягування цивільного процесу судом і учасниками справи.

Не повторюючи аналіз змісту категорії «належність доказів», яка розкривалась нами у підрозділі 2.2. цієї роботи, вважаємо за потрібне зауважити, що, на нашу думку, в аспекті предмета нашого дослідження доцільно говорити про формальну та матеріальну належність доказів.

Формальна належність доказів за своїм змістом є гіпотетичною можливістю

того чи іншого доказу містити інформацію, яка підтверджує обставини, що входять до предмету доказування [146].

Вирішуючи клопотання про приєднання доказів, витребування доказів, призначення експертизи тощо, суд в першу чергу оцінює формальну належність доказів, тобто чи зазначені обставини, на підтвердження яких учасник справи просить приєднати чи витребувати ці докази, у позовній заяві чи відзиві, як такі, що обґрунтовують вимоги чи заперечення сторін. У разі, якщо такі обставини не зазначені в заявах по суті справи, належним засобом реагування суду є відмова в задоволенні вказаного клопотання про витребування доказів з тих підстав, що такі докази не стосуються предмета доказування. У протилежному випадку задоволення такого клопотання є затягуванням цивільного процесу з боку суду.

Належність доказів у матеріальному значенні передбачає, що за своїм змістом докази можуть підтверджувати ті обставини, на які посилаються учасники справи як на підставу своїх вимог і заперечень, проте їх остаточна належність буде встановлена судом під час оцінки у нарадчій кімнаті, адже саме приймаючи рішення на користь тієї чи іншої сторони суд приймає докази, подані однією зі сторін як належні і відхиляє докази іншої сторони, зокрема, як такі, що такими не є.

За таких обставин у суду відсутні підстави для відмови в задоволенні відповідного клопотання учасника справи, а тому заявлення клопотання про витребування матеріально належних доказів, що призвело до невиправданого зволікання у вчиненні процесуальної дії є затягуванням цивільного процесу відповідним учасником справи.

Щодо дотримання критерію допустимості доказів, то в аспекті затягування цивільного процесу учасниками справи саме порушення встановленого законом порядку одержання доказів може призводити до затягування цивільної справи, оскільки може потребувати від іншої сторони вчинення процесуальних дій на підтвердження такого порушення.

Загальне визначення достовірності доказів як критерію їх оцінки вперше передбачено ЦПК України в редакції, що набрала чинності 15.12.2017. Так, згідно

зі статтею 79 ЦПК України, достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи.

Т. В. Руда з цього приводу зауважує, що одним із критеріїв для перевірки достовірності доказів є співставлення з іншими доказами у справі [171, с. 15]. Водночас відзначаємо, що на момент подання недостовірних доказів, докази, які можуть їх спростувати, можуть як вже бути долученими до справи, так і бути наявними в учасника справи, проте не долученими до матеріалів справи з поважних причин, зокрема, у зв'язку з відсутністю необхідності їх подання, оскільки самі по собі вони не підтверджують обставини, які входять до предмета доказування, проте можуть спростувати недостовірні докази. З огляду на це доцільно зауважити, що згідно з класифікацією за цілями доказування, яка запропонована Т. В. Рудою, докази поділяються на основні, які підтверджують наявність чи відсутність певної обставини, та протилежні (контрдокази), які спростовують основні докази [171, с. 15].

Таким чином, можна зазначити, що недостовірність доказу може бути встановлена двома способами: 1) шляхом оцінки самого доказу; 2) шляхом оцінки контрдоказів, які можуть на момент подання недостовірною доказу як бути наявними в матеріалах справи, так і ні, проте можуть бути приєднані до матеріалів справи за клопотанням учасника справи.

З огляду на це, затягуванням цивільного процесу учасником справи є подання клопотання про приєднання доказу, недостовірність якого може бути встановлена шляхом оцінки контрдоказів, які відсутні в матеріалах справи, на момент подання такого доказу.

Таким чином, формами затягування цивільного процесу шляхом зловживання процесуальними правами є: 1) заявлення клопотань про витребування завідомо неналежних у матеріальному значенні доказів; 2) заявлення клопотань про витребування доказів у особи, в якій вони відсутні; 3) заявлення клопотання про приєднання недостовірних доказів, які можуть бути спростовані лише протилежними доказами (контрдоказами), які на момент розгляду такого клопотання відсутні в матеріалах справи; 4) заявлення клопотання про допит

свідка, який не володіє достовірною інформацією про обставини, що мають значення для справи; 5) заявлення клопотання про призначення експертизи, за умови, що особа усвідомлює, що доказ, поданий іншим учасником справи, є достовірним, і результати експертизи, призначеної за ухвалою суду, його не спростують; 6) безпідставне, тобто за відсутності будь-яких доказів, твердження або заперечення обставин, які мають значення для справи в загальному позовному провадженні; 7) заявлення клопотань про витребування оригіналу доказу, копія якого наявна в матеріалах справи, за відсутності для цього підстав; 8) заявлення клопотань про відкладення та (або) оголошення перерви у підготовчому судовому засіданні та (або) судовому розгляді справи без достатніх для цього підстав.

Затягування цивільного процесу шляхом зловживання процесуальними правами на судовий захист у конституційному значенні.

Під вказаними процесуальними правами ми розуміємо права на відвід суду та іншим учасникам судового процесу, а також право на оскарження судових рішень.

Так, аналізуючи суб'єктивні процесуальні права, А. О. Власов за змістом поділяє їх на три групи, однією із яких є процесуальні права, що забезпечують сторонам судовий захист у конституційному значенні, серед яких учений називає право на відвід суду та «інших учасників цивільного процесу» [48, с. 43].

У спеціальній літературі також зазначається, що інститут відводу має на меті виключити будь-які сумніви в об'єктивності та неупередженості суддів та інших учасників цивільного процесу, що впливає на реалізацію права на судовий захист у цілому [116, с. 28 – 31].

Таким чином, право на відвід є невід'ємним елементом права на судовий захист, оскільки забезпечує як безсторонність суду, який розглядає справу, так і відсутність будь-якої зацікавленості в осіб, які сприяють здійсненню правосуддя.

При аналізі права на оскарження судових рішень, на нашу думку, варто зазначити про правові позиції Конституційного Суду України, згідно з якими право на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень є складовою права на судовий захист, яке гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних

законом інтересів людини і громадянина і згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене [191].

З огляду на значення цієї категорії процесуальних прав, їхня реалізація за загальним правилом не потребує будь-якого санкціонування з боку суду, оскільки саме подання заяви про відвід чи апеляційної скарги породжує в суду обов'язок їх належного розгляду.

Реалізація вказаних процесуальних прав може впливати на динаміку цивільного процесу, тобто призводити до зволікання у вчиненні процесуальної дії чи ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи. Наприклад, оскарження ухвали про відкриття провадження у справі з порушенням правил підсудності відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 353 ЦПК України, відтерміновує судовий розгляд справи до розгляду відповідної апеляційної скарги.

Водночас вказані права, які й інші процесуальні права, аналіз яких вже проводився в межах цього підрозділу, можуть здійснюватися недобросовісно, що для прав цієї групи проявляється у вигляді відсутності фактичних підстав для задоволення відповідної заяви або скарги, що усвідомлюється відповідним учасником справи і суперечить завданням та меті цивільного судочинства.

За таких обставин, зволікання у вчиненні процесуальної дії чи ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи, буде невиправданим, оскільки відповідні дії учасника справи не є необхідними для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі.

Таким чином, сутність затягування цивільного процесу шляхом зловживання процесуальними правами на судовий захист у конституційному значенні полягає в тому, що використання таких прав учасниками справи впливає на динаміку цивільного процесу, що обумовлюється обов'язком суду розглянути відповідну заяву чи скаргу по суті та відбувається за відсутності передбачених законом підстав для задоволення відповідних вимог учасника справи, що ним усвідомлюється.

Вплив реалізації таких прав на динаміку цивільного процесу в першу чергу обумовлюється встановленим законом порядком подання та розгляду відповідних

заяв та скарг.

З урахуванням викладеного, формами затягування цивільного процесу шляхом зловживання процесуальними правами на судовий захист у конституційному значенні є: 1) заявлення завідомо безпідставного відводу судді або експерту; 2) подання завідомо безпідставної апеляційної та (або) касаційної скарги на ухвали суду першої інстанції, якими вирішуються процедурні питання щодо руху справи чи клопотання учасників справи, і розгляд яких впливає на рух справи.

З огляду на особливості процесуальної природи вказаних прав, способи запобігання затягуванню цивільного процесу мають бути зосереджені як на вдосконаленні процесуального порядку їх реалізації, так і на вдосконаленні заходів процесуального примусу за зловживання ними.

Так, у літературі неодноразово наголошувалося на необхідності вдосконалення положень цивільного процесуального законодавства, які врегульовують порядок вирішення відводів судді.

Ученими вносилися різні пропозиції щодо зміни порядку розгляду заяви про відвід судді: а) іншим суддею цього ж суду, який визначений в порядку, встановленому ЦПК України [29, с. 69]; б) головою суду або його заступником, а відвід голові суду – суддею вищестоящої інстанції в судовому засіданні протягом трьох днів [87, с. 7]; в) головою суду чи суддею вищестоящої інстанції впродовж встановленого законом строку [6, с. 41].

Законодавцем було частково враховано відповідні пропозиції та внесено зміни до процедури відводу судді шляхом запровадження автоматичної перевірки рішення суду щодо необґрунтованості відводу іншим складом суду. Водночас такий порядок розгляду заяви про відвід, на нашу думку, з точки зору затягування цивільного процесу, потребує удосконалення.

По-перше, необхідність повторного розгляду заяви про відвід, як це передбачено ч. 3 ст. 40 ЦПК України, фактично призводить до подвійного вирішення одного і того ж процесуального питання, тобто витрачання часу як суддею, що розглядав заяву про відвід уперше, так і іншим складом суду. На нашу

думку, з точки зору оперативності процесу необхідно уникати будь-яких зайвих навантажень на суд, а тому доцільним є усунення попереднього етапу розгляду заяви про відвід самим судом, що розглядає справу, і встановлення правила, за якого заява про відвід буде розглядатись іншим суддею, який не входить до складу суду, який розглядає справу.

Іншим проблемним аспектом розгляду заяви про відвід самим суддею, якому цей відвід заявлено, є задоволення необґрунтованих заяв про відвід, у тому числі в разі заявлення відводу на підставі суб'єктивних критеріїв у розумінні ЄСПЛ, про що детально було описано у підрозділі 2.2. цієї роботи.

З огляду на це, вважаємо за необхідне внести зміни до частини другої статті статті 40 ЦПК України шляхом викладення її в новій редакції, яка відображено в додатках до роботи.

Іще одним прикладом затягування цивільного процесу внаслідок зловживання процесуальними правами на судовий захист у конституційному значенні є проблема недобросовісного апеляційного оскарження ухвал суду першої інстанції, якими вирішуються процедурні питання щодо руху справи чи клопотання учасників справи, і розгляд яких впливає на рух справи, яка широко досліджувалася в літературі [107; 270].

Чинним ЦПК України у ст. ст. 355, 358, 359, ч. 2 ст. 378 передбачено окремі механізми протидії затягуванню цивільного процесу шляхом подання апеляційних скарг на ухвали суду першої інстанції, що в цілому є позитивним кроком. Водночас, на нашу думку, повністю подолати можливість затягування цивільного процесу вказаним способом законодавцю не вдалось, а збільшення строків апеляційного оскарження таких ухвал, порівняно з попередньою редакцією ЦПК України цьому, навпаки, сприяє.

У спеціальній літературі зазначається, що законодавчо встановлені процесуальні строки мають бути об'єктивно обумовлені, тобто відповідати характеру процесуальних дій, які мають бути вчинені, їх складності, кількості суб'єктів, умовам здійснення, а також цілям та завданням цивільного судочинства [57, с. 101].

З огляду на вищевказаний підхід, з яким ми погоджуємося, можна стверджувати, що процесуальні строки на апеляційне оскарження таких ухвал не є об'єктивно обумовленими, що створює умови для затягування цивільного процесу, а тому обґрунтованим, на нашу думку, є скорочення строку апеляційного оскарження вказаних ухвал суду до 5 днів, що позитивно відзначиться на забезпеченні своєчасного розгляду цивільних справ.

Затягування цивільного процесу шляхом порушення процесуальних обов'язків.

Перш за все, вважаємо за необхідне визначити поняття процесуальних обов'язків, про які ми будемо вести мову в межах цієї частини роботи.

По-перше, цивільне процесуальне законодавство містить загальний процесуальний обов'язок добросовісно користуватися процесуальними правами, зловживання процесуальними правами не допускається (ч. 1 ст. 44 ЦПК України).

У літературі з цього приводу зазначається, що кожному процесуальному праву кореспондує обов'язок дотримання порядку і меж його реалізації в цивільному процесі [107, с. 152].

Ми повністю погоджуємося з позицією С. С. Бичкової про те, що невиконання стороною обов'язку добросовісно здійснювати свої процесуальні права має кваліфікуватися як зловживання процесуальними правами [13, с. 130], яке в контексті затягування цивільного процесу окреслювалося нами вище.

Наступний процесуальний обов'язок, природу якого необхідно дослідити в контексті затягування цивільного процесу, передбачений статтею 81 ЦПК України, згідно з якою кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України.

Цей обов'язок має подвійну процесуальну природу, оскільки проявляється в конкретних процесуальних правах та обов'язках учасників справи, якими вони наділені згідно з нормами ЦПК України. До таких обов'язків, дотримання яких ми будемо досліджувати в межах цього підрозділу, належать ті, які, зокрема, передбачені ч. 2 ст. 43, ч. 5 ст. 49, ч. 4, 9 ст. 83, ч. 4 ст. 178, ч. 3 ст. 179, ч. 3 ст. 180

та ін.

Сутність затягування цивільного процесу при порушенні учасниками справи їхніх процесуальних обов'язків полягає в тому, що такі діяння призводять до зволікання у вчиненні процесуальної дії чи ухваленні судом рішення, яким закінчується розгляд справи, і таке зволікання є невиправданим з урахуванням природи процесуального обов'язку як міри необхідної поведінки.

Так, обов'язок сприяння своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи має загальний характер і конкретизується в інших нормах ЦПК України, якими встановлюються права та обов'язки учасників справи і, на нашу думку, охоплює як заборону зловживання процесуальними правами, так і обов'язок виконувати покладені на учасника справи процесуальні обов'язки. Наприклад, він передбачає, що учасник справи повинен утриматися від недобросовісного заявлення клопотання в порядку ч. 6 ст. 95 ЦПК України про витребування оригіналу документа, що є зловживанням процесуальним правом.

З іншого боку, обов'язок сприяння охоплює необхідність своєчасного подання доказів стороною, що є її процесуальним обов'язком.

Єдиним самостійним проявом порушення обов'язку сприяння своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи є неявка сторін за відсутності визнання судом такої явки обов'язковою.

У спеціальній літературі наявні різні підходи до оцінки правової природи таких дій в контексті неявки позивача: одні вчені розглядають його як порушення процесуальних обов'язків [36, с. 73], інші – як втрату позивачем інтересу до розгляду справи [71, с. 37; 89, с. 24; 98, с. 487], а інші – як зловживання процесуальними правами [36, с. 74].

На нашу думку, зловживання процесуальними правами, як і зловживання правами взагалі, може мати місце лише у вигляді дій, але не бездіяльності. З огляду на це ми поділяємо точку зору тих науковців, які розглядають неявку сторони як порушення процесуальних обов'язків, проте робимо уточнення, що в цьому випадку порушується обов'язок сприяти своєчасному встановленню всіх обставин справи. Хоча сама по собі явка є правом сторони, сторона, з

урахуванням вказаного обов'язку, має діяти таким чином, щоб її неявка не перешкоджала встановленню обставин справи, наприклад, надати заяву про розгляд справи за її відсутності, оскільки неявка учасника справи в судові засідання може бути підставою для відкладення розгляду справи відповідно до статті 223 ЦПК України.

До зволікання в ухваленні рішення по суті справи призводить і порушення таких процесуальних обов'язків, як порушення строків подання доказів, надання суду недостовірних пояснень по суті справи, які можуть бути спростовані лише протилежними доказами, які відсутні в матеріалах справи на момент надання пояснень; несвоєчасне направлення заяв по суті справи, зміст якої може бути спростований іншою заявою по суті справи, що вплинуло на строки розгляду справи.

З огляду на викладене, формами затягування цивільного процесу учасниками справи при порушенні процесуальних обов'язків є 1) неявка в судові засідання; 2) прояв неповаги до суду чи інших учасників цивільного процесу, що призвело до зриву судового засідання; 3) порушення строків надання заяв по суті справи; 4) порушення строків надання доказів; 5) надання недостовірних пояснень по суті справи, що можуть бути спростовані протилежними доказами, які відсутні на момент надання таких пояснень.

Отже, на підставі вищевикладеного, можливо зазначити, що критеріями розмежування між нормальним перебігом цивільного процесу та його затягуванням з боку учасників справи та їхніх представників є: 1) необхідність вчинення діяння, яке впливає на прийняття законного і обґрунтованого рішення в конкретній цивільній справі; 2) недобросовісний характер такого діяння, який полягає в завідомому усвідомленні невідповідності його мети, визначеної законодавцем, фактичним цілям, з якими воно вчиняється; 3) наслідок вчинення цього діяння у вигляді відтермінування конкретної процесуальної дії чи ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи, на певний період часу.

Сутність затягування цивільного процесу з боку учасників справи та їхніх

представників має певну специфіку, залежно від правової природи діянь, які утворюють його зміст. Такі особливості обумовлюються призначенням процесуальних прав та обов'язків, яке було закладено законодавцем, та порядком їх реалізації і впливають на форми затягування цивільного процесу учасниками справи та їхніми представниками, а також на способи запобігання затягуванню цивільного процесу вказаними суб'єктами.

2.4. Затягування цивільного процесу як наслідок зловживання цивільними процесуальними правами та порушення процесуальних обов'язків іншими учасниками судового процесу

У науковій літературі зазначається, що інші учасники судового процесу – це група суб'єктів цивільного процесу, які не мають юридичної зацікавленості в результатах розгляду справи, залучаються до процесу для виконання певних процесуальних функцій з метою сприяння суду у вчинення правосуддя з цивільних справ, мають лише спеціальні права і обов'язки, зумовлені виконуваною процесуальною роллю [245, с. 287].

Вказаних учасників судового процесу можна поділити на дві групи за метою їх участі в цивільному процесі на: 1) осіб, які сприяють організаційно-технічному забезпеченню цивільного процесу (секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді); 2) осіб, які сприяють розгляду і вирішенню цивільної справи по суті, до яких належать свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, експерт з питань права) [245, с. 288].

Таким чином, можна стверджувати, що інші учасники судового процесу мають різну процесуальну роль у розгляді та вирішенні цивільної справи, що, у свою чергу, впливає на їхній процесуальний статус.

З огляду на відмінні процесуальні ролі інших учасників судового процесу в розгляді та вирішенні цивільної справи, в аспекті предмета нашого дослідження необхідним є з'ясування того, чи будь-який інший учасник судового процесу є суб'єктом його затягування? Для вирішення вказаного питання, на нашу думку,

відправною точкою є сутність затягування цивільного процесу, яка полягає в тому, що це діяння призводить до невиправданого зволікання у вчиненні процесуальної дії чи ухваленні судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

Враховуючи викладене, таке затягування з боку інших учасників судового процесу може мати місце лише в разі, якщо здійснення їхніх прав чи виконання їхніх обов'язків впливає на динаміку цивільного процесу.

І хоча в літературі зазначається, що метою участі цих осіб у цивільному судочинстві є сприяння правильному та своєчасному розгляду і вирішенню цивільних справ [246, с. 237], але з точки зору затягування цивільного процесу відповідний вплив є різним. Так, у осіб, які сприяють розгляду і вирішенню справи по суті, він обумовлюється тим, що виконання їхніх обов'язків є необхідним для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі, а тому всі вони є суб'єктами затягування цивільного процесу. У осіб, які сприяють організаційно-технічному забезпеченню цивільного процесу, цей вплив обумовлюється характером їхніх прав та обов'язків, а тому не всі учасники цієї групи є суб'єктами затягування цивільного процесу.

Таким чином, суб'єктами затягування цивільного процесу серед інших учасників судового процесу будуть ті особи, здійснення прав чи виконання обов'язків впливає на динаміку цивільного процесу, що обумовлюється або процесуальною роллю осіб, які сприяють здійсненню правосуддя, або характером прав та обов'язків осіб, які «технічно» сприяють розгляду справи.

Аналіз чинного законодавства свідчить, що серед всіх інших учасників судового процесу реалізація прав та виконання обов'язків судовим розпорядником не є необхідними для прийняття законного та обґрунтованого рішення та не впливає на динаміку цивільного процесу.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 159 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402 – VIII судові розпорядники забезпечують додержання особами, які перебувають у суді, встановлених правил, виконання ними розпоряджень головуєчого в судовому засіданні.

Відповідно до п. 3 Положення про порядок створення та діяльності служби

судових розпорядників, погодженого Рішенням ВРП від 13.06.2017 та затвердженого наказом ДСА України від 20.07. 2017 № 815, основними завданнями служби судових розпорядників є, зокрема, забезпечення: додержання особами, які перебувають у суді, встановлених правил; виконання учасниками судового процесу та іншими особами, які перебувають у залі судового засідання, розпоряджень головуючого судді в судовому засіданні.

Права та обов'язки судового розпорядника передбачені також статтею 68 ЦПК України та п. п. 5, 6 вказаного Положення, зі змісту яких випливає, що здійснення його прав та виконання обов'язків не є необхідним для прийняття законного і обґрунтованого рішення та не впливає на динаміку цивільного процесу, а тому він не є суб'єктом затягування останнього.

Таким чином, затягування цивільного процесу може здійснюватися усіма іншими учасниками судового процесу, окрім судового розпорядника.

З метою детального та комплексного аналізу затягування цивільного процесу іншими учасниками цивільного процесу, вважаємо за можливе здійснити класифікацію затягування цивільного процесу іншими учасниками цивільного процесу залежно від їхньої правової природи, яка дозволить виявити особливості затягування цивільного процесу іншими учасниками судового процесу та встановити способи запобігання затягуванню цивільного процесу цими суб'єктами.

За правовою природою затягування цивільного процесу іншими учасниками судового процесу може бути поділено на: I. Затягування цивільного процесу шляхом порушення процесуальних обов'язків, що, у свою чергу, поділяється на: 1) затягування цивільного процесу шляхом порушення процесуальних обов'язків, які забезпечують участь інших учасників судового процесу у цивільному процесі; 2) затягування цивільного процесу шляхом порушення процесуальних обов'язків, які обумовлюють участь інших учасників судового процесу у цивільному процесі; II. Затягування цивільного процесу шляхом зловживання іншими учасниками судового процесу процесуальними правами.

Затягування цивільного процесу шляхом порушення процесуальних

обов'язків, які забезпечують участь інших учасників судового процесу у цивільному процесі.

До вказаних обов'язків, на нашу думку, можливо віднести: 1) обов'язок заявити самовідвід за наявності для того підстав (ст. 36, 38, 39 ЦПК України); 2) обов'язок з'явитися в судове засідання для виконання своїх процесуальних функцій особисто або в режимі відеоконференції (ч. 2 ст. 69, ч. 4 ст. 72, ч. 2 ст. 73, ч. 3 ст. 74, ч. 3 ст. 75 ЦПК України).

Вказані обов'язки є свого роду передумовами участі секретаря судового засідання, свідка, експерта, експерта з питань права, спеціаліста, перекладача в розгляді справи, оскільки їх порушення унеможлиблює реалізацію ними своїх функцій в цивільному процесі.

Як слушно зазначають В. М. Кравчук та О. І. Угриновська, інститут самовідводу має важливе значення для реалізації демократичних принципів цивільного процесу, сприяє ефективному розгляду справи, та перешкоджає затягуванню процесу [98, с. 134].

Особливості виконання обов'язку заявити самовідвід та його вплив на динаміку цивільного процесу залежать від правового статусу конкретного учасника судового процесу, передбаченого цивільним процесуальним законом.

Зокрема, враховуючи, що порушення права на відвід експерта є підставою для призначення повторної експертизи, а про наявність підстав для відводу експерта, так само як і про його особу, учасники справи дізнаються після проведення експертизи та повернення матеріалів справи до суду, обов'язок щодо заявлення самовідводу є ключовим у діяльності експерта, порушення якого є затягуванням цивільного процесу.

Аналогічний негативний вплив на динаміку цивільного процесу має і порушення обов'язку заявити самовідвід спеціалістом, перекладачем та секретарем судового засідання.

Таким чином, порушення обов'язку іншого учасника судового процесу заявити самовідвід формально унеможлиблює виконання ним своїх функцій, оскільки нівелює факт виконання ним обов'язків у ході розгляду справи та

негативно впливає на динаміку цивільного процесу.

Так само унеможлиблює виконання функцій інших учасників судового процесу і невиконання ними такого обов'язку, як явка до суду.

Зокрема, в контексті предмета нашого дослідження важливу роль відіграє така ознака свідка як учасника судового процесу, як володіння інформацією, необхідною для вирішення справи, що складає зміст показань свідка [49, с. 186].

Питання про допит свідка вирішується судом, який розглядає справу, про що постановляється ухвала. Водночас при вирішенні вказаного питання суду необхідно враховувати, чи стосуються обставини, на підтвердження яких викликається свідок, предмета доказування, та чи є його показання належним доказом відповідно до ст. 77 ЦПК України. У протилежному випадку суддя, керуючись ч. 2 ст. 214 ЦПК України, може відмовити в задоволенні клопотання про виклик свідка.

Таким чином, неявка свідка у судове засідання фактично унеможлиблює виконання ним своїх обов'язків, що є необхідним для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі, і з огляду на це може призводити до відкладення судового розгляду справи.

Щодо залучення експерта до участі в судовому розгляді, такі процесуальні дії суду обумовлюються необхідністю роз'яснити висновок експерта, в разі його неясності, що є передумовою прийняття законного і обґрунтованого рішення. Одними із ознак експерта, які виділяються у літературі, є володіння спеціальними знаннями та компетентність у проведенні необхідного дослідження [30, с. 126; 97, с. 44; 246, с. 109;], що унеможлиблює проведення судового розгляду в разі його неявки за викликом для роз'яснення свого висновку.

Аналогічно негативно впливає на розвиток цивільного процесу неявка експерта з питань права, участь якого в цивільному процесі вперше передбачена ЦПК України в редакції від 15.12.2017. І хоча статтею 224 ЦПК України прямо не врегульовано наслідки його неявки у судове засідання, на нашу думку, в разі прийняття судом рішення про його допит, така неявка може бути підставою для відкладення розгляду справи, оскільки необхідність участі експерта з питань

права в розгляді справи була визначена самим судом при постановленні ухвали про його виклик для надання висновків та роз'яснень з поставлених судом питань. З огляду на це, експерт з питань права також є суб'єктом затягування цивільного процесу в разі неявки в судове засідання без поважних причин.

З аналогічних підстав унеможлиблює фактичне виконання покладених на нього обов'язків неявка інших осіб, які сприяють вирішенню цивільної справи по суті, а саме спеціаліста та перекладача.

У науковій літературі наголошується на важливості участі секретаря судового засідання в розгляді справи, який забезпечує нормальний її перебіг [125, с. 158; 163, с. 144], з чим ми погоджуємось, адже неявка секретаря судового засідання, в разі неможливості його заміни, унеможлиблює проведення технічної фіксації судового засідання, і відповідно здійснення судового розгляду в цілому.

Помічник судді є єдиним учасником цивільного процесу серед осіб, які сприяють здійсненню цивільного судочинства і є суб'єктами затягування цивільного процесу, який з огляду на його процесуальний статус, не бере участь у розгляді справи в судовому засіданні. З огляду на це відповідний обов'язок явки в судове засідання на нього не покладається.

Таким чином, порушення обов'язку інших учасників судового процесу з'явитися в судове засідання фактично унеможлиблює виконання покладених на них процесуальних обов'язків, а необхідність їх виконання обумовлюється самим залученням вказаних учасників у цивільний процес, яке відбувається за рішенням суду чи в силу закону.

З огляду на це, сутність затягування цивільного процесу іншими учасниками судового процесу внаслідок невиконання обов'язків, які забезпечують їхню участь у цивільному процесі, полягає в тому, що такі діяння унеможлиблюють формально чи фактично реалізацію ними своїх функцій, для виконання яких вони були залучені в цивільний процес у силу закону чи за рішенням суду, що призводить до невиправданого зволікання в прийнятті окремих процесуальних дій чи ухваленні судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

Таким чином, формами затягування цивільного процесу іншими учасниками судового процесу шляхом порушення процесуальних обов'язків, які забезпечують їх участь у розгляді справи є: 1) незаявлення самовідводу за наявності для того підстав; 2) неявка у судові засідання.

Чинний ЦПК України характеризується збереженням заходів процесуального примусу, які були передбачені попередньою редакцією кодексу, з одночасним запровадженням нових заходів, які згідно з ЦПК України в редакції до 15.12.2017 були відсутні. До заходів процесуального примусу першої групи належить привід свідка (ст. 94 ЦПК України в редакції до 15.12.2017 та ст. 147 чинного ЦПК України). До заходів процесуального примусу другої групи можна віднести штраф, який передбачений п. 1 ч. 1 ст. 148 ЦПК України. У цій частині можна зауважити про більшу послідовність ЦПК України в редакції від 15.12.2017, адже п. 9 ч. 1 ст. 75 ЦПК України в редакції, яка була чинною до 15.12.2017, серед відомостей, які мала містити повістка про виклик було передбачено роз'яснення про наслідки неявки залежно від процесуального статусу особи, яка викликається, в тому числі накладення штрафу, який, як зазначалося вище, ЦПК України в тогочасній редакції передбачений не був.

Вказане свідчить про вдосконалення цивільного процесуального законодавства в частині запобігання затягуванню цивільного процесу іншими учасниками судового процесу та вимагає від судових органів належного застосування цих положень законодавства.

Затягування цивільного процесу шляхом порушення процесуальних обов'язків, які обумовлюють участь інших учасників судового процесу в цивільному процесі.

Вказана група процесуальних обов'язків, на нашу думку, охоплює ті обов'язки, які становлять сутність процесуальної функції кожного з інших учасників судового процесу, тобто саме їх виконання стало підставою для залучення цих учасників у цивільний процес як за ухвалою суду (експерт, спеціаліст, свідок), так і в силу закону (секретар судового засідання та помічник судді).

Перелік вказаних обов'язків включає в себе: обов'язок свідка дати правдиві показання про відомі йому обставини справи (ч. 2 ст. 69 ЦПК України), обов'язок експерта обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання (ч. 3 ст. 72 ЦПК України), обов'язок спеціаліста відповідати на поставлені судом питання, надавати консультації та роз'яснення, в разі потреби надавати суду іншу технічну допомогу (ч. 3 ст. 74 ЦПК України), обов'язок перекладача здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їхню рідну мову або мову, якою вони володіють (ч. 3 ст. 75 ЦПК України); обов'язок помічника судді здійснювати оформлення копій судових рішень для направлення сторонам у справі та іншим учасникам справи відповідно до вимог процесуального законодавства, контролювати своєчасність надсилання копій судових рішень (п. 2 ч. 2 ст. 66 ЦПК України), а також здійснювати контроль за своєчасним проведенням експертними установами експертних досліджень, призначених у справах, за своєчасним виконанням органами внутрішніх справ ухвал судді про примусовий привід, а в разі невиконання таких ухвал – підготувати проекти нагадувань (п. 20 Положення про помічника судді, затвердженому Рішенням Ради суддів України від 18.05.2018 № 21); обов'язок секретаря судового засідання здійснювати судові виклики і повідомлення (п. 1 ч. 1 ст. 67 ЦПК України).

Порушення вказаних обов'язків, з огляду на специфіку участі відповідних суб'єктів у цивільному процесі, може впливати на динаміку останнього, а тому бути різновидом затягування цивільного процесу, що буде аргументовано нижче.

При характеристиці обов'язку свідка надати правдиві показання щодо відомих йому обставин у контексті затягування цивільного процесу, варто звернути увагу на спосіб, за допомогою якого з'ясовується факт порушення свідком вказаного обов'язку. Правдивість, на нашу думку, означає відповідність інформації, яка повідомляється свідком суду, дійсним обставинам справи, тобто її достовірність. Т. В. Руда вказує про наявність двох критеріїв достовірності: отримання його з доброякісного джерела інформації та співставлення його з

іншими доказами у справі [171, с. 15].

З урахуванням вказаних критеріїв достовірності доказів, правдивість показань свідка, на нашу думку, може бути спростована такими способами: 1) за допомогою критичного аналізу самих показань свідка; 2) за допомогою протилежних доказів, наявних у матеріалах справи; 3) за допомогою протилежних доказів, які наявні в учасника справи, проте відсутні в матеріалах справи на момент допиту свідка, оскільки в їх поданні не було необхідності.

Спростування показань свідка, тобто доведення їх неправдивості, що свідчить про порушення свідком покладеного на нього обов'язку, за допомогою перших двох способів не впливає на хід процесу, і не призводить до жодних зволікань у прийнятті законного і обґрунтованого рішення, в той час як необхідність подання нових доказів відтерміновує завершення розгляду справи і таким чином створює зволікання в її розгляді. Водночас враховуючи, що такі зволікання обумовлені діями свідка, який надав неправдиві показання, а подання доказів є необхідним для їх спростування, таке зволікання є не виправданим.

Таким чином, формою затягування цивільного процесу свідком внаслідок порушення обов'язків, які обумовлюють його участь у цивільному процесі є надання свідком неправдивих показань, які можуть бути спростовані протилежними доказами, які відсутні в матеріалах справи на момент допиту свідка.

Перед аналізом порушення експертом обов'язків цієї групи, що призводять до затягування цивільного процесу, вважаємо за необхідне зазначити, що новелою чинного ЦПК України є можливість проведення судової експертизи на замовлення учасника справи (ст. 106 ЦПК України). Водночас враховуючи, що вказана експертиза проводиться до моменту звернення до суду з позовною заявою, в межах вказаної групи обов'язків ми розглядатимемо дії експерта, який проводить судову експертизу на підставі ухвали суду, тобто в межах конкретної цивільної справи, яка перебуває на розгляді в суді.

У контексті предмета нашого дослідження важливо зазначити, що єдиною та загальною підставою призначення судової експертизи є необхідність

застосування спеціальних знань [12, с. 174].

Юридична мета використання спеціальних знань передбачає, що такі знання використовуються для формування доказової інформації та для її перевірки й оцінки процесуально уповноваженими на те особами. Процесуальний спосіб використання спеціальних знань передбачає формування нового доказу або перевірку раніше отриманого [63, с. 8], що повною мірою стосується висновку експерта.

З огляду на це особливістю висновку експерта як доказу порівняно з іншими видами доказів є те, що його неповнота та (або) недостовірність не є перешкодою для отримання доказу того ж виду, оскільки істотним у цьому випадку є необхідність використання спеціальних знань такою мірою, яка забезпечить прийняття законного і обґрунтованого рішення. З цих підстав чинним цивільним процесуальним законодавством передбачена можливість проведення повторної та додаткової експертизи.

Підстави для проведення додаткової та повторної експертиз передбачені ст. 113 ЦПК України, та у п. п. 10, 11 постанови Пленуму ВСУ «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах». Аналіз відповідних положень законодавства та судової практики свідчить, що призначення додаткової та повторної експертизи є наслідком порушення обов'язку експерта надати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання.

Водночас з точки зору затягування цивільного процесу первинна експертиза має бути проведена таким чином, щоб виключати необхідність призначення додаткової або повторної експертизи, і надавати повні та достовірні відповіді на поставлені перед експертом питання.

Іншим аспектом, що має значення при характеристиці затягування цивільного процесу експертом шляхом порушення його обов'язків, є строки проведення експертизи.

З точки зору затягування цивільного процесу строки проведення експертизи мають бути об'єктивно необхідними для проведення експертних досліджень, тобто обумовлюватися характером та складністю самої експертизи. Будь-які інші

затримки у проведенні експертизи, включаючи завантаження експертів, є невинуватим зволіканням, а тому за своєю природою є затягуванням цивільного процесу.

З огляду на це, затягуванням цивільного процесу експертом внаслідок порушення процесуальних обов'язків, які обумовлюють його участь у цивільному процесі є такі його дії або бездіяльність, які впливають на строки проведення експертизи та (або) зумовлюють проведення повторної та (або) додаткової експертизи.

Формами затягування цивільного процесу експертом у цьому випадку є: 1) ненадання експертом відповіді на всі поставлені перед ним питання; 2) недотримання ним строків як проведення експертизи в цілому, так і строків здійснення окремих дій, необхідних для проведення експертизи; 3) надання необґрунтованого висновку; 4) порушення методики проведення експертизи, допущення технічних помилок або недоліків у висновку експерта.

Процесуальна роль спеціаліста полягає в наданні консультацій та технічної допомоги суду під час здійснення збирання, дослідження або забезпечення судових доказів [30, с. 96; 97, с. 44; 246, с. 109], що знайшло своє відображення у ч. 1 ст. 74 ЦПК України. Водночас в аспекті предмета нашого дослідження важливим є вирішення питання, чи може неналежне виконання спеціалістом обов'язків з надання консультацій та роз'яснень чи іншої технічної допомоги бути різновидом затягування цивільного процесу?

З цього приводу варто відзначити, що в науковій літературі існує позиція про те, що консультації спеціаліста можуть мати самостійне доказове значення [20, с. 430]. Водночас з урахуванням положень чинного цивільного процесуального законодавства щодо процесуального статусу спеціаліста, такі висновки науковців видаються нам передчасними.

Ми підтримуємо позицію тих учених, які зазначають, що одним із основних критеріїв розмежування діяльності спеціаліста та експерта є різне процесуальне становище та неоднакове доказове значення результатів їхньої діяльності [14, с. 24]. Не зважаючи на те, що консультації та роз'яснення спеціаліста в процесі

надання технічної допомоги не мають самостійного доказового значення, вони впливають на процес дослідження доказів та на результати їх оцінки і слугують свого роду «ключем до пізнання сутності доказу» [41, с. 52].

З огляду на це можна стверджувати, що надання спеціалістом консультацій та технічної допомоги під час здійснення процесуальних дій має відбуватися таким чином, щоб забезпечити отримання доказового матеріалу належної якості або здійснення дослідження доказу з урахуванням всіх його істотних особливостей, для виявлення яких і був залучений спеціаліст.

Отже, порушення спеціалістом його обов'язків, що призвело до отримання неналежного доказового матеріалу, що зумовило повторне збирання доказів (наприклад, внаслідок неналежної консультації спеціаліста було відібрано недостатню кількість умовно-вільних зразків підпису для проведення почеркознавчої експертизи, що зумовило необхідність повторного надання зразків підпису), є різновидом затягування цивільного процесу.

Аналогічним на нашу думку з точки зору затягування цивільного процесу буде порушення спеціалістом обов'язків з надання консультацій або технічної допомоги під час дослідження доказів, що зумовило їх повторне дослідження.

Таким чином, сутність затягування цивільного процесу спеціалістом полягає в тому, що неналежне виконання ним своїх обов'язків унеможливорює збирання чи дослідження доказів і зумовлює необхідність повторного здійснення таких дій, що призводить до ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

Формою затягування цивільного процесу спеціалістом шляхом порушення процесуальних обов'язків, які обумовлюють його участь у цивільному процесі є неналежне надання консультацій та (або) технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням технічних засобів, що призвело до повторного збирання та (або) дослідження доказів.

Головним обов'язком перекладача, який відображає специфіку його участі в цивільному процесі, є здійснення повного і правильного перекладу. Порушення вказаного обов'язку за чинним цивільним процесуальним законодавством жодним

чином не впливає на тривалість розгляду справи, оскільки ЦПК України не передбачено можливості провести розгляд справи спочатку в разі встановлення здійснення перекладачем неправильного перекладу в ході розгляду справи. Так само не врегульовано ЦПК України і можливість заміни перекладача в разі, якщо в процесі здійснення судового розгляду було виявлено здійснення ним неправильного перекладу. На нашу думку, такий підхід законодавця можна пояснити складністю доведення факту порушення перекладачем цього обов'язку. Належним способом захисту в цьому випадку є можливість перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами на підставі п. 2 ч. 1 ст. 423 ЦПК України, в разі встановлення вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факту завідомо неправильного перекладу, проте такий перегляд не є затягуванням цивільного процесу.

Таким чином, враховуючи особливості доведення факту невиконання перекладачем свого обов'язку, що неможливо зробити в межах цивільного процесу, таке порушення не можна розглядати як дії, які призводять до його затягування.

Отже, затягування цивільного процесу особами, які сприяють здійсненню правосуддя, яке здійснюється внаслідок порушення обов'язків, які обумовлюють їхню участь у цивільному процесі, проявляється в тому, що таке порушення суперечить їхній процесуальній ролі, яка реалізується шляхом збирання достовірних доказів для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі, і уповільнює динаміку цивільного процесу.

Головним обов'язком секретаря судового засідання, порушення якого може призвести до затягування цивільного процесу є здійснення судових викликів і повідомлень учасників цивільного процесу, що є необхідною передумовою їх участі в судовому засіданні, і відповідно проведення судового засідання взагалі, що підтверджується положенням чинного законодавства, зокрема, ст. 128 ЦПК України.

Таким чином, формою затягування цивільного процесу секретарем судового

засідання є порушення строків направлення судових викликів і повідомлень учасникам справи та іншим учасникам судового процесу, що призвело до їхньої неявки та відкладення підготовчого судового засідання чи судового розгляду з цих підстав.

У літературі відзначається, що запровадження посади помічника судді мало на меті звільнення судді від технічної роботи, зменшення навантаження та підвищення ефективності роботи суддів, яка вимірюється швидкістю здійснення процесуальних дій, через делегування деяких зі своїх завдань висококваліфікованим працівникам, які виконують їхні розпорядження, за винятком прийняття рішень [131, с. 29].

Затягування цивільного процесу вказаним суб'єктом зумовлено тим, що окремі його обов'язки, перелік яких зазначався вище, є необхідними для забезпечення своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ, а тому впливають на динаміку цивільного процесу.

Зокрема, неналежне виконання обов'язку щодо контролю за своєчасним виконанням ухвал судді про примусовий привід впливає на динаміку цивільного процесу, адже неявка свідка, який є єдиним з інших учасників судового процесу, до якого він (привід) може бути застосований, є підставою для відкладення розгляду справи відповідно до статті 224 ЦПК України.

Таким чином, сутність затягування цивільного процесу помічником судді полягає в тому, що виконання ним окремих обов'язків має юридичне значення для реалізації процесуальних прав учасниками справи чи для забезпечення явки інших учасників судового процесу, а тому їх порушення призводить до невинуватеного зволікання у вчиненні процесуальних дій.

Щодо інших повноважень помічника судді, в тому числі обов'язку аналізу законодавства та судової практики в конкретній справі, підготовки проектів судових рішень, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи, вважаємо, що хоча їх виконання спрямоване на полегшення організаційної роботи судді, з огляду на її допоміжний характер своєчасне здійснення таких повноважень з точки зору затягування цивільного процесу

покладається на самого суддю, який незалежно від виконання помічником вказаних обов'язків, зобов'язаний забезпечити своєчасне виготовлення повного тексту рішення та (або) підготовку відповідних судових доручень.

Отже, формами затягування цивільного процесу помічником судді є: 1) несвоєчасне оформлення копій судових рішень для їх направлення учасникам справи; 2) нездійснення контролю за своєчасністю надсилання судових рішень; 3) нездійснення контролю за своєчасним проведенням експертними установами експертних досліджень, призначених у справах; 4) нездійснення помічником судді контролю за своєчасним виконанням органами внутрішніх справ ухвал судді про примусовий привід; несвоєчасна підготовка проектів нагадувань у разі невиконання таких ухвал.

Таким чином, затягування цивільного процесу особами, які «технічно» сприяють здійсненню судочинства шляхом порушення обов'язків, які обумовлюють їхню участь у цивільному процесі, проявляється в тому, що таке порушення суперечить їхній процесуальній ролі, яка реалізується шляхом створення умов для реалізації прав та виконання обов'язків учасниками справи та іншими учасниками судового процесу, і призводить до відтермінування у вчиненні процесуальної дії чи ухваленні судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

Сутність затягування цивільного процесу іншими учасниками судового процесу внаслідок порушення обов'язків, які обумовлюють їхню участь у цивільному процесі, полягає в тому, що характер здійснення ними своїх обов'язків не відповідає їхній процесуальній ролі і негативно впливає на динаміку цивільного процесу.

Способи запобігання затягуванню цивільного процесу залежать від правового статусу відповідного учасника судового процесу та порядку виконання ним своїх процесуальних обов'язків.

Чинний ЦПК України характеризується значною новелізацією способів запобігання затягуванню цивільного процесу іншими учасниками судового процесу з одночасним збереженням попередньо існуючих способів запобігання

затягуванню цивільного процесу. До новел чинного цивільного процесуального законодавства в цій сфері можна, зокрема, віднести запровадження можливості проведення експертизи на замовлення учасника справи (ст. 106 ЦПК України), що позитивно відображається на динаміці цивільного процесу та можливість застосування штрафу як засобу процесуального примусу.

Затягування цивільного процесу шляхом зловживання іншими учасниками судового процесу процесуальними правами.

З огляду на мету залучення осіб, які сприяють здійсненню цивільного судочинства, в цивільний процес та відсутність у них юридичної заінтересованості в результатах розгляду справи, зловживання процесуальними правами є для них нехарактерним способом затягування цивільного процесу. З усіх інших учасників судового процесу можна вести мову про зловживання процесуальними правами спеціаліста, який відповідно до ч. 4 ст. 74 ЦПК України має право відмовитися від участі в судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями та навичками, та перекладача, який згідно з ч. 4 ст. 75 ЦПК України має право відмовитися від участі в цивільному процесі, якщо він не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу.

Зловживання цими процесуальними правами має місце в разі, коли вказані учасники судового процесу відмовляються від виконання своїх обов'язків на цій підставі, за одночасного володіння відповідними знаннями на достатньому рівні.

Враховуючи процесуальну роль вказаних суб'єктів у цивільному процесі такі їхні дії призводять до невинуватеного зволікання у вчиненні процесуальної дії чи ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи, тобто є затягуванням цивільного процесу, на чому наголошувалось у спеціальній літературі [76, с. 343; 173, с. 88].

На нашу думку, володіння достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу, є передумовою здійснення повного і правильного перекладу, а тому за відсутності відповідного рівня знань перекладач зобов'язаний відмовитися від участі в цивільному процесі, оскільки в протилежному випадку це призведе до порушення його головного обов'язку і як наслідок – прав учасників справи. Такої

ж позиції дотримуються вчені в галузі адміністративного судочинства [120, с. 486].

Аналогічної точки зору дотримуються науковці щодо відмови спеціаліста від участі в процесі через відсутність певних знань і навичок, яка має бути закріплена в якості обов'язку, а не права [41, с. 123], з чим ми погоджуємося.

Способом запобігання затягуванню цивільного процесу у вказаному випадку, який передбачений чинним ЦПК України, є стягнення штрафу за зловживання процесуальними правами відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 148 ЦПК України. Водночас проблеми застосування вказаної норми, на нашу думку, полягають передусім у складнощах доведення самого факту зловживання процесуальними правами відповідними суб'єктами.

Таким чином, затягування цивільного процесу іншими учасниками судового процесу шляхом зловживання процесуальними правами є нетиповою формою затягування, яка характерна лише для перекладача та спеціаліста.

Висновки до розділу 2

1. На сьогодні як на рівні законодавства та судової практики, так і на доктринальному рівні відсутня єдність у розумінні поняття «затягування цивільного процесу». Поряд із затягуванням цивільного процесу законодавець та науковці використовують як його синоніми інші суміжні поняття («затягування процесу», «затягування судового процесу», «затягування судового розгляду», «затягування розгляду справи», «затягування строків розгляду справи»). Зазначені поняття, як правило, розглядаються в контексті мети процесуального діяння, його результату або різновиду зловживання процесуальними правами чи іншої недобросовісної поведінки учасників справи.

2. Під затягуванням цивільного процесу ми розуміємо діяння суду або учасників судового процесу, що призводять до невиправданого зволікання у вчиненні окремої процесуальної дії і, як наслідок, до відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

3. Сутністю затягування цивільного процесу є здійснення дій, які не є необхідними для ухвалення законного і обгрунтованого рішення у справі, або нездійснення дій, які є необхідними для ухвалення такого рішення, тобто бездіяльність.

4. До ознак затягування цивільного процесу належать: 1) негативний вплив на динаміку цивільного процесу у вигляді невиправданого зволікання; 2) до кола суб'єктів затягування цивільного процесу входять ті суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, дії яких впливають на динаміку цивільного процесу; 3) затягування цивільного процесу може здійснюватись як умисно, так і з необережності; 4) затягування цивільного процесу можливе з моменту звернення особи із заявою до суду до ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

5. Види затягування цивільного процесу можуть бути визначені за такими критеріями: 1) за суб'єктами затягування цивільного процесу; 2) за видами цивільного судочинства. Із зазначених видів класифікацій найбільш важливою є класифікація за суб'єктами затягування цивільного процесу, оскільки вона дозволяє виявити особливості затягування цивільного процесу залежно від осіб, які його здійснюють, що, з огляду на істотні відмінності в їхньому процесуальному статусі, безпосередньо впливає на ефективність розроблення пропозицій щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства в частині запобігання затягуванню цивільного процесу.

6. Під формою затягування цивільного процесу ми розуміємо зовнішній прояв діяння, яке становить зміст затягування цивільного процесу, в поведінці суб'єктів останнього. За характером діяння затягування цивільного процесу може здійснюватись у вигляді дій або бездіяльності. За правовою природою затягування цивільного процесу може здійснюватись через зловживання процесуальними правами або порушення процесуальних обов'язків.

7. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин мають можливість затягувати цивільний процес. Така можливість, а також форми та види затягування цивільного процесу його суб'єктами обумовлюється їхнім правовим

статусом, зокрема обсягом та характером тих прав і обов'язків, які надаються їм законодавцем. До суб'єктів затягування цивільного процесу належать суд та всі учасники судового процесу, окрім судового розпорядника.

8. Суд є особливим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, який наділений комплексом широких повноважень щодо запобігання затягуванню цивільного процесу, які він повинен активно використовувати, що обумовлюється обраною законодавцем змішаною концепцією щодо ролі судді у процесі. З огляду на це у контексті предмета нашого дослідження позиція суду в цивільному процесі має бути активною, що проявляється з одного боку в належному контролі за реалізацією прав та обов'язків учасниками судового процесу, а з іншого – у належному виконанні судом власних повноважень, яке спрямоване на недопущення затягування цивільного процесу самим судом.

9. На динаміку цивільного процесу впливають як предметні, так і функціональні повноваження суду, реалізація яких є необхідною для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі. Нездійснення таких повноважень або їх здійснення за відсутності необхідності в цьому для прийняття законного і обґрунтованого судового рішення становить сутність затягування цивільного процесу судом при здійсненні правосуддя в цивільній справі.

10. Критеріями розмежування належного та неналежного здійснення повноважень судом щодо темпоральних аспектів розвитку цивільного процесу є: 1) наявність підстав для здійснення судом повноважень відповідно до ЦПК України; 2) дотримання судом строків здійснення повноважень, встановлених ЦПК України, з урахуванням принципу пропорційності; 3) вплив цих повноважень на динаміку цивільного процесу.

11. Діяння учасників справи та їхніх представників потрібно кваліфікувати як затягування цивільного процесу в разі, якщо вони призводять до невинного зволікання у вчиненні процесуальної дії і, як наслідок, до відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи, і при цьому: 1) не потребують погодження з боку суду або 2) формально відповідають вимогам, які встановлюються для вказаної процесуальної дії, а тому

в суду відсутні підстави для відмови у їх погодженні.

12. Критеріями розмежування між нормальним перебігом цивільного процесу та його затягуванням з боку учасників справи та їхніх представників є: 1) необхідність вчинення такого діяння, яке впливає на прийняття законного і обґрунтованого рішення в конкретній цивільній справі; 2) недобросовісний характер такого діяння, який полягає у завідомому усвідомленні невідповідності його мети, визначеної законодавцем, фактичним цілям, з якими воно вчиняється; 3) наслідок вчинення цього діяння у вигляді відтермінування конкретної процесуальної дії чи ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи, на певний період часу.

13. Інші учасники судового процесу мають можливість затягувати цивільний процес, яка обумовлюється їхнім правовим статусом, зокрема характером їхніх прав та обов'язків, здійснення чи невиконання яких впливає на динаміку цивільного процесу. З огляду на це затягування цивільного процесу може здійснюватися всіма іншими учасниками судового процесу, окрім судового розпорядника.

14. Діяння суду та інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які призводять до затягування цивільного процесу, не є однорідними і можуть бути класифіковані на певні групи залежно від прав та обов'язків, при здійсненні яких виникає затягування цивільного процесу. Діяння суб'єктів різних груп мають свою специфіку, яка обумовлюється конкретним змістом прав та обов'язків, порядком їх реалізації та має враховуватись як при кваліфікації діянь як таких, що призводять до затягування цивільного процесу, так і при обранні способів запобігання затягуванню цивільного процесу.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ТА СПОСОБИ ЗАПОБІГАННЯ ЗАТЯГУВАННЮ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

3.1 Несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ як правовий наслідок затягування цивільного процесу

Затягування цивільного процесу негативно впливає на динаміку останнього, що проявляється в його уповільненні. Такий вплив на темпоральні характеристики цивільного процесу тісно пов'язаний із своєчасним розглядом і вирішенням цивільних справ, як з одним із завдань цивільного судочинства.

У європейській спеціальній літературі наголошувалося, що при всій важливості матеріальної правильності рішення, лише швидка юстиція є дійсною гарантією правового захисту і що ніщо не завдає такої шкоди авторитету судочинства як повільне ведення процесу [299, с. 57].

Водночас на сьогодні загальноновизнаним є те, що своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ має поєднуватись із справедливим та законним її вирішенням по суті, і лише в такому випадку можна говорити про цінність цивільного судочинства [31, с. 357 – 361; 55, с. 189 – 190].

Вказане свідчить, що дотримання темпоральних параметрів цивільного судочинства не може виступати єдиним критерієм правосудного рішення, а має поєднуватись із змістовними параметрами, якими є його законність і обґрунтованість.

Перш за все варто відзначити про наявність декількох підходів до розуміння своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ.

По-перше, своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ розглядається вченими через призму дотримання процесуальних строків. Такий підхід був характерним для цивільної процесуальної літератури радянського періоду, та є пануючим у російській цивільній процесуальній літературі.

Так, на думку, К. С. Юдельсона, своєчасний розгляд справи охоплює можливість розгляду справи в одному, причому в першому судовому засіданні [266, с. 4 –5]. Аналогічної позиції дотримувався і В. Ф. Ковін, В. К. Пучинський та ін. [85, с. 150; 162, с. 5].

Своєчасність як дотримання процесуальних строків як сторонами, так і судом, а також здійснення всіх процесуальних дій у встановлені законом та судом строки розглядають А. А. Богомоллов, М. К. Треушніков та ін. [18, с. 9; 46, с. 123].

На нашу думку, оцінка своєчасності розгляду і вирішення цивільних справ у контексті предмета нашого дослідження не може здійснюватися з позиції дотримання процесуальних строків. По-перше, дотримання процесуальних строків саме по собі не свідчить про відсутність затягування цивільного процесу. Це пов'язано із тим, що процесуальні строки, встановлені законом, є граничною межею, яка має бути дотримана судом при розгляді найбільш складної (в ідеальному значенні) цивільної справи. Натомість при визначенні строку вчинення тієї чи іншої процесуальної дії в межах конкретної справи, суд має керуватися принципом пропорційності, передбаченим статтею 11 ЦПК України, а саме такими його складовими, як особливість предмета спору; ціна позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій. З огляду на це, затягування цивільного процесу може мати місце і при дотриманні процесуальних строків. По-друге, затягування цивільного процесу окремими суб'єктами може мати місце не лише при дотриманні, а й при зупиненні перебігу процесуальних строків. Так, як нами були доведено у параграфі 2.4. цієї роботи, експерт може бути окремим суб'єктом, діяння якого ведуть до затягування цивільного процесу. При цьому відповідно до ч. 1 ст. 125, п. 5 ч. 1 ст. 252 ЦПК України призначення експертизи може мати наслідком зупинення провадження у справі і, відповідно, зупинення перебігу процесуальних строків.

Вказане підтверджує, що розгляд несвоєчасності розгляду і вирішення цивільних справ у контексті предмета нашого дослідження винятково як порушення процесуальних строків є неправильним.

Інший підхід до розуміння своєчасності розгляду і вирішення цивільних справ характерний для вітчизняної процесуальної літератури. Українськими вченими своєчасність розгляду і вирішення цивільних справ розглядається в контексті питання розумних строків розгляду цивільної справи в розумінні ЄСПЛ, а також виходячи з положення ст. 157 ЦПК України (в редакції до 15.12.2017), згідно з якою встановив, що суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів – одного місяця. Розумність строків розгляду справи є однією із загальних засад цивільного судочинства відповідно до чинного ЦПК України (п. 10 ч. 3 ст. 2 ЦПК України).

В. М. Кравчук та О. І. Угріновська зазначають, що своєчасний розгляд і вирішення справ є одним із принципів, яким повинно відповідати цивільне судочинство, який закріплює в національному законодавстві положення ст. 6 Конвенції [98, с. 3]. Аналогічну точку зору щодо розуміння своєчасності розгляду і вирішення цивільних справ через дотримання розумного строку поділяє й І. Турчин-Кукаріна [212, с. 296 – 297].

Характеризуючи своєчасність розгляду і вирішення цивільних справ як завдання цивільного судочинства, В. І. Тертишніков зазначає, що це завдання надалі трансформується у швидке вирішення справи, як це передбачено ст. ст. 130, 157 ЦПК України [201, с. 3]. Таку ж позицію щодо взаємозв'язку ст. ст. 1 та 157 ЦПК України підтримує О. В. Братель [23, с. 6].

В. В. Буга веде мову про принцип своєчасності судового розгляду, відповідно до якого процесуальні дії повинні здійснюватися в рамках строків, встановлених законом або судом, з метою забезпечення розгляду і вирішення цивільних справ у розумні строки [24, с. 10].

Водночас не всі вчені поділяють думку щодо можливості визначення розумного строку як критерію оцінки дій суду при затягуванні розгляду справи.

Так, Н. Ю. Сакара зауважує, що оціночне поняття «розумний строк» не дає можливості чітко встановити проміжок часу, протягом якого суд зобов'язаний виконати покладені на нього обов'язки.

На думку вченої, при визначенні тривалості проміжку часу, протягом якого суд зобов'язаний вирішити справу, не можна використовувати оціночні поняття, оскільки цивільний процес як форма здійснення правосуддя в цивільних справах вимагає чіткої регламентації не лише послідовності вчинення процесуальних дій, а й часу їх проведення [175, с. 87 – 88].

Ми не погоджуємося з такою позицією і вважаємо, що розумний строк може виступати критерієм оцінки дій тих чи інших суб'єктів права, в тому числі суду. Оціночні поняття є специфічним явищем у механізмі правового регулювання, яке надає гнучкість правовій нормі, а тому їх застосування є виправданим у разі об'єктивної неможливості охопити всі випадки дійсності гіпотезою правової норми. Враховуючи різні категорії цивільних справ, які відрізняються юридичною та фактичною складністю, важливістю для особи, право якої порушено, встановити чітко визначений проміжок часу, протягом якого суд має розглянути справу, і дотримання якого буде виступати гарантією справедливого судового розгляду, на нашу думку, не видається за можливе.

Третій підхід до розуміння своєчасності розгляду і вирішення цивільних справ полягає в розгляді цього явища в аспекті затрачання мінімальної кількості часу, необхідного для встановлення об'єктивної істини у справі і, відповідно, ухвалення законного і обґрунтованого рішення [35, с. 359].

Таке твердження, на нашу думку, заслуговує на увагу в частині поєднання мінімальної кількості часу, необхідної для ухвалення законного і обґрунтованого рішення, водночас питання щодо встановлення об'єктивної істини у справі на сьогодні залишається дискусійним. Вважаємо за потрібне зазначити, що законодавець не дає відповіді на питання, про те, об'єктивна чи формальна істина має бути встановлена при вирішенні цивільної справи, натомість обмежившись справедливим розглядом справи як одним із завдань цивільного судочинства. З огляду на це доречним нам видається зауваження О. В. Кудрявцевої про те, що використання категорії «справедливість» дозволяє зберігати і захищати свої позиції, як прихильникам ідеї достатності в якості кінцевої цілі правосуддя формальної істини зі справ, що розглядаються, так і тим, хто вважає обов'язком

суду прагнути до встановлення правди, що відображає об'єктивно існуючі взаємовідносини заінтересованих учасників правових конфліктів [100, с. 266 – 267]. На нашу думку, встановлення об'єктивної істини у справі є неможливим в першу чергу через обмежені можливості суду щодо пізнання фактів, які мали місце в дійсності, а тому говорити про її встановлення навіть при наявності в суду значного обсягу повноважень навряд чи доцільно.

Схожа позиція щодо поняття своєчасності висловлювалась і в європейській процесуальній літературі, в якій було зазначено, що «від суду вимагається своєчасний розгляд справи, а час цей наступить тоді, коли буде зроблено все необхідне для прийняття законного і обґрунтованого кінцевого судового акту» [111, с. 68].

Водночас таке визначення своєчасності хоча й є дотичним до предмета нашого дослідження, але, по-перше, його зміст є нечітким і потребує уточнення, а, по-друге, здійснення необхідних дій для прийняття законного і обґрунтованого рішення саме по собі не може виступати критерієм своєчасності, оскільки такий підхід не враховує часові параметри судочинства.

Таким чином, можна стверджувати, що у процесуальній літературі наявні такі підходи до розуміння «своєчасності розгляду і вирішення справи»: 1) своєчасним є такий розгляд і вирішення справи, який здійснений з дотриманням процесуальних строків; 2) своєчасним є розгляд і вирішення справи, який здійснений з дотриманням розумних строків; 3) своєчасним є розгляд і вирішення справи, який відповідає необхідному часу для прийняття законного і обґрунтованого рішення. Водночас всі вищевказані підходи не повністю узгоджуються з розумінням своєчасності розгляду і вирішення цивільних справ у аспекті предмета нашого дослідження.

На нашу думку, під своєчасним розглядом і вирішенням цивільних справ необхідно розуміти такий часовий проміжок між зверненням особи до суду і ухваленням судом рішення, яким закінчується розгляд справи, який відповідає критерію розумності і в межах якого відсутнє затягування цивільного процесу.

Близьку позицію займає і судова влада, адже у постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.10.2014 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення», судовий захист є своєчасним, якщо він здійснюється без невинуватених зволікань [143].

Як нами було встановлено, в межах цієї роботи, зволікання є невинуватеними, якщо вони зумовлені здійсненням діянь, які не є необхідними для прийняття законного і обґрунтованого рішення. Таке зволікання може впливати на відтермінування як окремої процесуальної дії і як наслідок – на прийняття судового рішення судом першої інстанції.

З огляду на це, при здійсненні затягування цивільного процесу часові характеристики останнього перевищують строки, необхідні для вчинення процесуальної дії чи прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі.

Таким чином, несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ як правовий наслідок затягування цивільного процесу є вчинення окремої процесуальної дії чи ухвалення судом законного і обґрунтованого рішення у справі, понад розумні строки.

При цьому підкреслюємо, що затягування цивільного процесу може мати місце і в межах строків, встановлених ЦПК України для вчинення окремої процесуальної дії, у разі якщо вони не відповідають критерію розумності. Як нами зазначалось у попередніх підрозділах цієї роботи, одним із критеріїв відсутності затягування цивільного процесу судом при здійсненні правосуддя, є дотримання останнім строків, встановлених ЦПК України, які ми розглядаємо як службові, з урахуванням принципу пропорційності. Тобто вказані строки для суду є граничними.

При встановленні законом процесуальних строків для учасників справи законодавець виходить із протилежної позиції, оскільки встановлені ним процесуальні строки є мінімальними. Наприклад, згідно з ч. 7 ст. 128 ЦПК України, відзив подається в строк, встановлений судом, який не може бути

меншим п'ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі [241]. Отже, вказані процесуальні строки можуть бути збільшені судом з урахуванням принципу розумності процесуальних строків, встановленого ст. 121 ЦПК України.

Таким чином, встановлюючи процесуальні строки для учасників справи суд має керуватися принципом розумності процесуальних строків, принципом пропорційності, а також завданнями цивільного судочинства, одним із яких є своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

У свою чергу несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, який призводить до порушення одного із завдань цивільного судочинства, є перешкодою в реалізації мети цивільного судочинства, якою відповідно до ст. 2 ЦПК України є ефективний захист невизнаних, оспорюваних та порушених прав, свобод та інтересів.

Питання співвідношення мети і завдань цивільного судочинства досліджувалося в цивільній процесуальній літературі в основному на базі ЦПК України в редакції до 15.12.2017. Водночас з огляду на змістовну схожість статті 1 ЦПК України (в редакції до 15.12.2017) та статті 2 чинного ЦПК України, ми вважаємо за можливе використовувати наукові доробки, опубліковані до 15.12.2017.

Тому можна констатувати, що з цього приводу в літературі наявні декілька точок зору: 1) завдання та мета цивільного судочинства не розрізняються і розглядаються як тотожні категорії [72, с. 7; 98, с. 2]; 2) завдання цивільного судочинства зумовлюються його метою [239, с. 6]; 3) завдання є способом дій або засобами, за допомогою яких досягається мета [37, с. 6; 67, с. 63;].

Ми підтримуємо другу позицію. Це обумовлено тим, що завдання виступають складовою структурованої цілеспрямованої діяльності, і якщо розглядати мету цивільного судочинства як кінцеву ціль, то завдання в такому випадку виступають проміжною ціллю цивільного судочинства.

Водночас в аспекті предмета нашого дослідження важливо відмітити, що в якому б значенні не розглядалися завдання цивільного судочинства, чи то як

проміжна ціль, чи як спосіб, чи навіть у разі їх ототожнення, з огляду на їх тісний взаємозв'язок між собою, порушення завдань цивільного судочинства призводить до недосягнення його мети.

З цього приводу варто зазначити, що чинний ЦПК України зазнав змін у частині формулювання мети цивільного судочинства шляхом вказівки на «ефективний» захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, в той час як у ЦПК України в редакції до 15.12.2017 велася мова про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави без будь-якої вказівки на його якість. На необхідності таких змін наголошувалося в спеціальній літературі [23, с. 10], що свідчить про врахування законодавцем наукових позицій в цій частині.

Акцентування уваги саме на ефективному захисті прав і свобод громадян слід оцінити позитивно, оскільки це свідчить про ціннісний підхід законодавця та визнання значимості не будь-якого захисту, а такого, що реально забезпечує відновлення порушених прав, свобод та інтересів особи.

З огляду на це потребує уточнення розуміння змісту поняття «ефективний захист», що вживається у ст. 2 ЦПК України.

У науковій літературі при дослідженні поняття «ефективного захисту» найчастіше ведеться мова про ефективний засіб юридичного захисту в розумінні статті 13 Конвенції або ефективний спосіб захисту в матеріальному розумінні. У цьому контексті зміст статті 55 Конституції України найчастіше розкривається через статтю 16 ЦК України, статтю 20 ГК України та інших нормативних актів, у яких визначено способи захисту прав.

Науковці наголошують, що характер засобу юридичного захисту, необхідного для дотримання статті 13 Конвенції, залежить від природи можливого порушення. Під «ефективним» слід розуміти такий засіб, що призводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект. Ефективний засіб повинен забезпечити поновлення порушеного права, а в разі

неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування. За змістом ефективний засіб захисту повинен відповідати природі порушеного права, характеру допущеного порушення та наслідкам, які спричинило порушення права особи [237, с. 46].

Згідно з позиціями ЄСПЛ критеріями ефективності засобу захисту є достатня юридична визначеність (ефективність за законом) та реальна можливість захисту порушеного права (ефективність на практиці) [124, с. 391].

Таким чином, оцінюючи ефективність засобу захисту з урахуванням позицій ЄСПЛ, дослідники ведуть мову про засіб захисту у вузькому розумінні, який тотожний способу захисту і розглядається як матеріально-правовий захід примусового характеру, за допомогою якого відбувається поновлення порушених прав [237, с. 47], тобто такий, що має матеріальну природу.

Істотною ознакою ефективного способу захисту в цьому випадку є можливість відповідної матеріально-правової вимоги відновити порушене право, що відбувається або шляхом виконання судового рішення, якщо воно підлягає виконанню (позови про присудження), або шляхом самого ухвалення рішення (позови про визнання та про перетворення).

Водночас таке розуміння ефективного способу захисту не повністю відповідає змісту поняття «ефективний захист», яке вживається у ст. 2 ЦПК України.

Це пояснюється, на нашу думку, тим, що по-перше, у ст. 2 ЦПК України вживається поняття «захист», а не «спосіб захисту» чи «засіб захисту»; по-друге, важливого значення має процесуальна природа вказаної норми, яка зміщує акцент з матеріально-правової вимоги на порядок розгляду і вирішення цивільних справ.

На думку Н. Ю. Сакари, доступність правосуддя в цивільних справах – це певний стандарт, який відбиває вимоги справедливого й ефективного судового захисту, що конкретизуються в «раціональній судовій юрисдикції», праві громадського інтересу, «праві бідності», наданні правової допомоги особам, які цього потребують, за допомогою процесуальних механізмів, належних судових процедурах і розумних строках судового розгляду [176, с. 91].

Зрозуміло, що ознака «ефективний» сутнісно залишається незмінною і означає такий захист прав, який дозволяє в дійсності відновити порушене право. Проте в цьому випадку такий ефективний захист буде залежати, на нашу думку, не від змісту самої матеріально-правової вимоги, а від порядку реалізації цивільних процесуальних норм, які опосередковують захист порушеного матеріального права. У цьому випадку можлива ситуація, коли позивачем буде обрано ефективний спосіб захисту прав у матеріальному розумінні, проте внаслідок неналежної реалізації норм цивільного процесуального права, він не буде мати для особи позитивного результату і не призведе до відновлення її прав.

В аспекті несвоєчасного розгляду і вирішення цивільних справ важливого значення набуває зв'язок часового чинника та ефективності захисту. В англосаксонській правовій доктрині значну роль відіграє принцип «відкладене правосуддя – це відмова у правосудді», згідно з яким юридичне відшкодування, навіть прийнятне для сторони спору, якій завдана шкода, але, яке не відповідає критерію своєчасності має таку ж ефективність, як і відсутність відшкодування взагалі. Цей принцип є основою права на швидкий судовий розгляд, оскільки для сторони є несправедливим відчувати шкоду з невеликою надією на вирішення спору впродовж тривалого часу, а також підставою для реформування правових систем з тим, щоб підвищити ефективність судових систем та подолати їхнє перезавантаження та інші юридичні проблеми [292].

Вказаний принцип також був зазначений як одна з фундаментальних вимог до судової системи у пропозиціях Європейського суду правосуддя «Майбутнє судової системи Європейського Союзу» 1999 року [279, с. 28].

Таким чином, дотримання вимоги своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ є необхідною передумовою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів у розумінні статті 2 ЦПК України.

Водночас, на нашу думку, в контексті досліджуваної проблематики варто відзначити, що несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ може не лише призвести до неефективного захисту, а й зменшити ефективність такого захисту.

Така градація є доцільною і обумовлюється об'єктивно різним впливом часу на ефективність судового захисту прав і свобод фізичних і юридичних осіб. Навряд чи можливо заперечити, що затягування розгляду справи на місяць і на чотири роки має різні правові наслідки в аспекті ефективності захисту. Так само має різний вплив на ступінь ефективності захисту затримка розгляду справи на один місяць у справі про поновлення на роботі, та у справі про компенсацію моральної шкоди.

Вказане дозволяє стверджувати, що несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ як правовий наслідок затягування цивільного процесу негативно впливає на досягнення мети цивільного судочинства у вигляді ефективного судового захисту. Ступінь такого впливу залежить від низки чинників, таких як 1) фактична тривалість затягування цивільного процесу; 2) категорія спору; 3) важливість справи для особи, права якої порушено; 4) спосіб захисту, який обрано особою, права якої порушено. Залежно від цього затягування цивільного процесу може призводити до зниження ефективності судового захисту чи до неефективного судового захисту взагалі.

У той же час несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ негативно впливає на ефективність правосуддя в цілому, що визнається вченими-процесуалістами, як прямо, так і опосередковано. Так, поширеною є точка зору про те, що одним із критеріїв ефективності правосуддя є досягнення його цілей, не зважаючи на наявність конкуренції щодо юридичних та соціальних цілей правосуддя, а також проблем загального та індивідуального розуміння цілей правосуддя [57, с. 104].

Водночас навіть з огляду на різні підходи до розуміння цілей правосуддя, загально визнаним є те, що такі цілі мають досягатися шляхом неухильного дотримання вимог цивільного процесуального закону, в тому числі в частині своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ. Вказане відмічають такі вчені, як М. С. Шакарян [255, с. 68], С. Б. Швецов [257, с. 7], С. О. Короед [94, с. 4] та ін.

С. О. Короед прямо визначає своєчасність судового розгляду як передумову ефективності цивільного судочинства. На думку вченого, при розгляді конкретної

справи і при здійсненні правосуддя в цілому має максимально досягатися мета цивільного судочинства з мінімізацією часу та матеріальних витрат [94, с. 20].

Крім того, науковець зазначає про необхідність оптимізації цивільної процесуальної діяльності із широким використанням процесуальної активності суду з метою забезпечення своєчасного розгляду справи і недопущення необґрунтованого затягування процесу, яке має здійснюватися двома шляхами: 1) розширення повноважень судді у сфері здійснення доказування на стадії відкриття провадження у справі; 2) здійснення суддею дій з метою недопущення зловживання учасниками процесу їхніми процесуальними правами та вчинення ними дій, спрямованих на затягування вирішення справи [94, с. 21].

Вказані позиції вченого, зокрема в частині активної позиції суду, спрямованої на недопущення затягування цивільного процесу учасниками справи та іншими учасниками судового процесу, узгоджуються із висновками щодо ролі суду в цивільному процесі в аспекті запобігання його затягуванню, які викладені у підрозділі 2.2. цієї роботи.

Таким чином, можна стверджувати, що несвоєчасний розгляд вирішення цивільних справ як правовий наслідок затягування цивільного процесу негативно впливає на ефективність правосуддя в цілому, оскільки досягнення ефективного захисту як мети цивільного судочинства можливе шляхом належної реалізації цивільних процесуальних норм, які регулюють порядок здійснення цивільного судочинства.

На нашу думку, несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ є невід'ємним наслідком затягування цивільного процесу. Це обумовлюється тим, що до несвоєчасного розгляду і вирішення цивільних справ призводить затягування цивільного процесу будь-якими його суб'єктами, яке здійснюється у будь-якій формі.

Зокрема, нами було встановлено, що суд може здійснювати затягування цивільного процесу під час реалізації предметних (ст. ст. 31, 186, 187, 255 ЦПК України) та функціональних (ст. ст. 52, 53, 251, 252 ЦПК України) повноважень.

Затягування цивільного процесу під час здійснення цих повноважень призводить до порушення своєчасності розгляду і вирішення цивільних справ, адже в даному випадку має місце порушення службових строків вчинення окремих процесуальних дій чи відтермінування вчинення процесуальної дії та (або) ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

Затягування цивільного процесу учасниками справи та їхніми представниками також уповільнює динаміку цивільного процесу. Зокрема, нами в підрозділі 2.3. було встановлено, що різновидами затягування цивільного процесу вказаними суб'єктами є затягування цивільного процесу шляхом зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків та здійснення інших форм недобросовісної поведінки. Це пов'язано передусім з тим, що учасники справи наділені процесуальними правами, зокрема диспозитивними та змагальними, які впливають на рух цивільного процесу, а також на них покладені цивільні процесуальні обов'язки, використання чи невиконання яких може призвести до зволікання у вчиненні окремої процесуальної дії, що відтерміновує момент набрання рішенням суду першої інстанції законної сили.

Таким чином, затягування цивільного процесу учасниками справи та їхніми представниками у будь-якій формі має наслідком несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

Також у підрозділі 2.4. цієї роботи нами було встановлено, що суб'єктами затягування цивільного процесу серед інших учасників судового процесу будуть ті особи, здійснення прав чи виконання обов'язків впливає на динаміку цивільного процесу, що обумовлюється або процесуальною роллю осіб, які сприяють здійсненню правосуддя, або характером прав та обов'язків осіб, які «технічно» сприяють розгляду справи.

Проявом затягування цивільного процесу в цьому випадку є відкладення розгляду справи у зв'язку з неявкою окремих учасників судового процесу, необхідністю подання доказів для спростування неправдивих показань свідків чи відтермінування прийняття рішення у справі внаслідок проведення повторної чи додаткової експертизи, повторного дослідження чи збирання доказів у разі

порушення спеціалістом своїх обов'язків при наданні консультацій та (або) технічної допомоги.

Вказане свідчить, що затягування цивільного процесу іншими учасниками судового процесу збільшує період часу між зверненням до суду та ухваленням рішення судом, а тому впливає на своєчасність розгляду і вирішення цивільних справ.

При аналізі законодавчого регулювання подолання такого наслідку затягування цивільного процесу як несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ ми будемо виходити з того, що такий наслідок є універсальним щодо всіх видів затягування цивільного процесу. З огляду на це законодавче забезпечення своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ повністю збігається зі способами запобігання затягуванню цивільного процесу судом та іншими його учасниками.

Як нами було встановлено в другому розділі цієї роботи, законодавче регулювання запобігання затягуванню цивільного процесу судом та учасниками судового процесу на сьогодні зазнало істотних змін, які в цілому можна охарактеризувати позитивно. Такі зміни стосуються як організації здійснення судочинства в цивільних справах у цілому, наприклад, запровадження спрощеного позовного провадження, запровадження обов'язкового підготовчого судового засідання у справах, які розглядаються в порядку загального позовного провадження, так і процесуальних прав та обов'язків учасників справи та інших учасників судового процесу, наприклад, встановлення строків подання доказів та клопотань про витребування доказів, встановлення заходів процесуального примусу за зловживання процесуальними правами та порушення процесуальних обов'язків, в тому числі штрафу та ін.

Водночас у ході здійснення дослідження в другому розділі цієї роботи нами було зроблено висновок, що таке законодавче регулювання недостатнє для повного запобігання затягуванню цивільного процесу, а тому потребує подальшого вдосконалення.

Вказане повною мірою стосується і законодавчого регулювання забезпечення своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ. Таке регулювання зазнало вдосконалення у зв'язку з останніми змінами до ЦПК України, проте не є достатнім для належного забезпечення виконання завдань цивільного судочинства. На нашу думку, з огляду на істотну зміну у процесуальних правах та обов'язках учасників справи та інших учасників судового процесу, такі зміни мають бути в першу чергу спрямовані на розвантаження судової системи, в тому числі шляхом запровадження конкретних категорій спорів, в яких має бути здійснено обов'язкове досудове врегулювання та медіації як альтернативного способу вирішення спорів.

3.2. Припинення провадження у справі як правовий наслідок затягування цивільного процесу

Затягування цивільного процесу як комплексне явище може призвести до різних правових наслідків. Вид та характер таких наслідків залежить від різновиду затягування цивільного процесу та суб'єкта, який його здійснює. Одним із правових наслідків затягування цивільного процесу є припинення провадження у справі.

Як нами встановлено у підрозділі 2.1. цієї роботи, однією з особливостей затягування цивільного процесу як явища є те, що воно уповільнює динаміку цивільного процесу, тобто відтерміновує вчинення процесуальної дії чи прийняття судового рішення у справі.

Водночас цивільний процес, як такий, що опосередковує стан правової невизначеності між сторонами спору, не може тривати постійно. З огляду на це, якщо затягування цивільного процесу унеможливорює або створює складнощі у прийнятті законного і обґрунтованого рішення настільки, що це нівелює саму природу судового захисту, належним способом реагування суду є припинення провадження у справі.

У цивільній процесуальній літературі припинення провадження у справі традиційно розглядається в межах декількох підходів: 1) як ускладнення в ході судового розгляду цивільних справ [243 с. 168; 252, с. 226 – 235; 261, с. 408]; 2) як етап закінчення судом провадження у справі без постановлення судового рішення [28, с. 263].

Під ускладненнями у ході судового розгляду, зазвичай, розуміють визначені законом обставини, які перешкоджають продовженню судового розгляду цивільної справи [245, с. 457]. Такі ускладнення набувають процесуальної форми тимчасового припинення провадження у справі та закінчення провадження у справі без ухвалення судового рішення.

У контексті предмета нашого дослідження варто зауважити про наявність недоліків існуючих наукових поглядів на природу припинення провадження у справі.

Так, при аналізі позицій науковців, які розглядають припинення провадження у справі як ускладнення у ході судового розгляду, неважко помітити, що в такому випадку припинення провадження у справі обмежується лише цією стадією і не враховує розвиток цивільного процесу з моменту звернення до суду із заявою, в тому числі позовною, до початку судового розгляду. Водночас таке розуміння припинення провадження у справі не узгоджується із особливостями затягування цивільного процесу, яке, як було нами встановлено у підрозділі 2.1. цієї роботи, може мати місце з моменту звернення із заявою до суду.

З цих же підстав не є досконалим і розуміння припинення провадження у справі винятково як інституту закінчення провадження у справі без постановлення рішення. За таких обставин проблеми припинення провадження у справі переносяться на етап закінчення судом провадження у справі та не стосується (не охоплює) інші стадії цивільного судочинства [122, с. 14].

На нашу думку, розуміння припинення провадження у справі в контексті правового наслідку затягування цивільного процесу має виходити передусім із поняття та сутнісних ознак останнього.

У спеціальній літературі відзначається, що первинним, базовим та процесозабезпечувальним елементом сфери цивільних процесуальних правовідносин виступають процесуальні юридичні факти у вигляді процесуальних дій всіх учасників цивільного процесу з метою досягнення визначальної мети цивільного судочинства [22, с. 55].

З огляду на це цілком справедливим буде зауважити, що 1) розвиток цивільного процесу відбувається внаслідок вчинення дій його учасниками; 2) всі дії учасників цивільного процесу мають бути спрямовані на прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі, яким долається правова невизначеність у матеріальних правовідносинах.

Фактично всі процесуальні дії учасників цивільного процесу мають наближати момент прийняття судового рішення у справі, яке відповідає критеріям законності і обґрунтованості, що у свою чергу забезпечує динаміку цивільного процесу.

Враховуючи викладене, на нашу думку, припинення провадження у справі як правовий наслідок затягування цивільного процесу – це форма завершення цивільного процесу у вигляді постановлення судом ухвали про повернення позовної заяви, заяви у справах окремого провадження або залишення позову чи заяви у справах окремого провадження без розгляду з підстав вчинення бездіяльності, яка призводить до не виправданого зволікання у вчиненні процесуальної дії і відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

Принагідно зауважуємо, що надалі при вживанні терміну «позовна заява» у контексті припинення провадження у справі як правового наслідку затягування цивільного процесу, ми матимемо на увазі і заяву у справах окремого провадження, якщо інше не обумовлено у тексті роботи чи однозначно не впливає з її змісту.

До ознак припинення провадження у справі як правового наслідку затягування цивільного процесу належать:

1) його підставою є затягування цивільного процесу у вигляді бездіяльності, тобто не вчинення дій, які є необхідними для вчинення процесуальної дії або прийняття законного і обґрунтованого рішення. За таких умов вирішення спору по суті видається неможливим (внаслідок фактичної неможливості чи неможливості в силу закону), а тому належним і логічним завершенням цивільного процесу є припинення провадження у справі без вирішення справи по суті.

2) воно є наслідком затягування цивільного процесу з боку активної сторони, тобто сторони, яка ініціювала виникнення цивільного процесу в цілому (позивача, особи, яка звернулась із заявою у справах окремого провадження).

3) за своєю сутністю воно завершує існування цивільного процесу, хоч і без прийняття рішення по суті справи.

На підставі визначених поняття та ознак припинення провадження у справі як правового наслідку затягування цивільного процесу можна визначити, що таке припинення може здійснюватись у двох формах: 1) повернення позовної заяви, заяви у справах окремого провадження з підстав неусунення недоліків позовної заяви, заяви у справах окремого провадження у строк, встановлений судом (ч. 3 ст. 185, ч. 3 ст. 294 ЦПК України); 2) залишення позову без розгляду з підстав: а) повторної неявки належним чином повідомленого позивача в судове засідання або неповідомлення про причини неявки, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності і його нез'явлення не перешкоджає розгляду справи [241]; б) відкриття провадження у справі за заявою, поданою без додержання вимог, викладених у статтях 175 і 177 ЦПК України, та за відсутності сплати судового збору та неусунення позивачем цих недоліків у встановлений судом строк; в) неподання позивачем без поважних причин витребуваних судом доказів, необхідних для вирішення спору (п. п. 3, 8, 9 ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

Надалі вважаємо за необхідне окреслити особливості припинення провадження у справі у вказаних випадках з точки зору предмета нашого дослідження.

Повернення позовної заяви, заяви у справах окремого провадження, з підстав неусунення недоліків позовної заяви, заяви у справах окремого провадження, у строк, встановлений судом.

У цьому випадку до такого правового наслідку призводить затягування цивільного процесу конкретним суб'єктом, а саме позивачем чи заявником у справах окремого провадження.

Таке затягування здійснюється у формі бездіяльності, яка полягає в невиконанні загального процесуального обов'язку у вигляді здійснення процесуальної дії у встановлений судом строк (п. 6 ч. 2 ст. 43 ЦПК України).

З цього приводу варто звернути увагу на те, що вказаний вид затягування цивільного процесу тісно пов'язаний з недотриманням формальних вимог до змісту заяв, з якими особа звертається до суду.

На думку А. А. Ференс-Сороцького, зміст процесуального формалізму полягає в тому, що, по-перше, процесуальне право встановлює певні правові формальності – обов'язкові форми, строки та способи здійснення процесуальних дій; по-друге, такі формальності повинні дотримуватися в обов'язковому порядку, під страхом визнання нікчемною (такою, що не відбулася) відповідної дії, в разі недотримання належної, передбаченої процесуальним законом форми [234, с. 33].

У контексті предмета нашого дослідження варто відмітити, що вимоги, встановлені законом для заяви чи скарги, з якими особа звертається до суду, мають бути спрямовані на забезпечення прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі і не створювати перешкод у реалізації права на судовий захист.

Повернення позовної заяви, заяви у справах окремого провадження, має застосовуватись у випадку здійснення затягування цивільного процесу у вигляді бездіяльності, тобто невчинення тих дій, які вказані в ухвалі суду і є передумовами для відкриття провадження у справі.

При цьому такі дії мають бути чітко визначені в ухвалі про залишення позовної заяви, заяви у справах окремого провадження без руху. Вказане обумовлюється, по-перше, належним здійсненням судом відповідної інстанції правозастосовчої діяльності при оцінці заяви, з якою особа звернулася до суду, на

предмет відповідності вимогам цивільного процесуального закону. По-друге, такі вимоги прямо передбачені ч. 2 ст. 185 ЦПК України, в якій зазначено, що в ухвалі про залишення позовної заяви без руху зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення.

Водночас може мати місце ситуація, коли особа здійснила певні дії, спрямовані на усунення недоліків, вказаних в ухвалі суду, проте 1) спосіб їх усунення не відповідав тому, який зазначений в ухвалі суду або 2) недоліки не були усунуті в повному обсязі. З огляду на це постає питання чи можуть такі дії бути кваліфіковані як затягування цивільного процесу і чи може за таких умов бути застосований відповідний правовий наслідок у вигляді припинення провадження у справі?

У цих випадках, на нашу думку, необхідно оцінити чи усувають вони перешкоди у відкритті провадження у справі, і якою мірою.

І тут можливими є три ситуації: 1) вчинені особою дії повністю усувають перешкоди у прийнятті законного і обґрунтованого рішення, що означає, що недолік усунений, а тому належним наслідком цього буде ухвала про відкриття провадження у справі; відкриття апеляційного чи касаційного провадження. При цьому недотримання способу усунення недоліків, на нашу думку, допустимо до тієї міри, яка не впливає на саму сутність здійснюваних дій;

2) вчинені особою дії частково усувають перешкоди у відкритті провадження у справі. У такому випадку залежно від характеру та змісту дій належним способом реагування суду буде продовження строку для усунення недоліків, що сприятиме усуненню надмірного формалізму. Як приклад, можна навести постанову Верховного Суду у складі колегії Касаційного адміністративного суду щодо повернення апеляційної скарги з підстав неповної сплати судового збору в розмірі 0, 21 грн, в якій Верховний Суд вказав, що в такому випадку належним способом реагування мало бути надання додаткового строку для усунення недоліків, а не повернення апеляційної скарги [140].

В аспекті нашого предмета дослідження можна стверджувати, що апелянтом у даному випадку: а) було здійснено відповідні дії, що свідчить про

його наміри забезпечити подальший розвиток процесу; б) характер та зміст таких дій в цілому вказує на прагнення усунути перешкоди, які унеможливають відкриття провадження у справі.

Таким чином, при оцінці дій, які частково усувають перешкоди у відкритті провадження у справі, необхідно виходити з того, чи могли б дії особи в разі належного їх здійснення усунути перешкоди в розвитку цивільного процесу; чи проявлено особою розумну обачність у вчиненні тих чи інших дій;

3) вчинені особою дії взагалі не усувають перешкоди в розвитку цивільного процесу, і не могли б їх усунути в разі належного їх здійснення. У такому випадку має місце затягування цивільного процесу, наслідком якого є припинення провадження у справі шляхом повернення позовної заяви, заяви у справах окремого провадження.

Отже, повернення позовної заяви, заяви у справах окремого провадження, застосовується як наслідок затягування цивільного процесу у випадках вчинення особою бездіяльності, тобто ухилення від усунення обставин, які перешкоджають вчиненню процесуальної дії у вигляді відкриття провадження у справі. Такі діяння здійснюються позивачем чи заявником у справах окремого провадження і винятково умисно.

У разі вчинення особою дій, які не відповідають повністю або частково вимогам, вказаним в ухвалі суду, повернення позовної заяви, заяви у справах окремого провадження можливо лише у випадках, коли такі дії взагалі не усувають перешкоди в розвитку цивільного процесу, і не могли б їх усунути в разі належного їх здійснення.

Залишення позову без розгляду як форма припинення провадження у справі у контексті наслідків затягування цивільного процесу.

Вказаний різновид припинення провадження у справі може мати місце внаслідок дій конкретного суб'єкта затягування цивільного процесу – позивача у справі і охоплює 3 випадки: 1) повторну неявку належним чином повідомленого позивача в судові засідання або неповідомлення про причини неявки, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності і

його нез'явлення не перешкоджає розгляду справи [241]; б) відкриття провадження у справі за заявою, поданою без додержання вимог, викладених у статтях 175 і 177 цього Кодексу, та без сплати судового збору та неусунення позивачем цих недоліків у встановлений судом строк; в) неподання позивачем без поважних причин витребуваних судом доказів, необхідних для вирішення спору (п. п. 3, 8, 9 ч. 1 ст. 157 ЦПК України).

Оскільки другий випадок, тобто неусунення недоліків позовної заяви, які були виявлені судом після відкриття провадження у справі повністю співпадає з таким різновидом припинення провадження у справі як повернення позовної заяви, про яке йшла мова вище, вважаємо, що повторно досліджувати цю підставу немає необхідності.

Залишення позову без розгляду внаслідок повторної неявки позивача, повідомленого належним чином, може мати місце в разі затягування цивільного процесу з боку позивача чи заявника у справах окремого провадження.

Таке затягування здійснюється у вигляді бездіяльності, а за правовою природою є невиконанням процесуального обов'язку. У випадку, якщо явка позивача була визнана обов'язковою, вказаний процесуальний обов'язок прямо передбачений п.3 ч. 2 ст. 43 ЦПК України, а у випадку, якщо явка не визнавалась обов'язковою, це є порушенням обов'язку сприяння своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи, який передбачений п. 2 ч. 2 ст. 43 ЦПК України, про що нами зазначалось у підрозділі 2.3. цієї роботи.

У разі якщо явка позивача визнана судом обов'язковою, невиконання ним цього обов'язку, є підставою для залишення позову без розгляду, навіть у випадку якщо участь у справі бере його представник на чому наголошувалось і у спеціальній літературі [36, с. 82].

З цього приводу варто зазначити, що чинним ЦПК України, так само як і ЦПК України в редакції, яка була чинною до 15.12.2017, не визначено підстав, за яких явка позивача чи заявника у справах окремого провадження може бути визнана обов'язковою. П. 3 ч. 1 ст. 43 ЦПК України містить посилання на те, що

учасник справи зобов'язаний з'явитися в судові засідання, якщо його явка визнана судом обов'язковою, а у п. 4 ч. 3 ст. 223 ЦПК України зазначено про наслідки неявки такого учасника справи, у вигляді відкладення розгляду справи в судовому засіданні.

В окремих випадках закон прямо встановлює випадки обов'язкової участі заявника (або його представника, якщо заявником є юридична особа), зокрема у справах про усиновлення (ст. 313 ЦПК України), у справах про визнання спадщини відумерлою (ст. 337 ЦПК України), у справах про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (ст. 345 ЦПК України). Можливість визнання явки заявника обов'язковою також передбачена щодо справ про розкриття банком банківської таємниці (ст. 349 ЦПК України).

Таким чином, неявка заявника у випадках, коли його явка є обов'язковою в силу закону, однозначно є підставою для залишення заяви без розгляду. В інших випадках визнання явки позивача обов'язковою залишається на розсуд суду. На нашу думку, орієнтирами для визнання явки позивача обов'язковою можуть бути такі вимоги: 1) необхідність з'ясування винятково фактичних обставин справи, зокрема, якщо представник позивача не володіє інформацією про такі обставини, що перешкоджає ухваленню законного і обгрунтованого рішення; 2) особиста участь позивача чи заявника обумовлена природою матеріальних правовідносин (наприклад, справи про надання права на шлюб, розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, встановлення режиму окремого проживання [36, с. 80]); 3) визнання явки обов'язковою може здійснюватись як із власної ініціативи суду, так і за клопотанням іншого учасника справи, проте не може бути здійснено на підставі клопотання відповідача про допит позивача як свідка, оскільки, по-перше, ці процесуальні інститути є різними; по-друге, згідно з чинним ЦПК України, допит сторони як свідка може здійснюватись винятково за згоди такої сторони (ст. 92 ЦПК України).

Бездіяльність у цих двох випадках може здійснюватись як умисно, так і з необережності, проте це не впливає на кваліфікацію цих діянь як затягування цивільного процесу.

Щодо впливу неявки позивача на можливість прийняття законного і обґрунтованого рішення, то, на нашу думку, за загальним правилом, такий вплив обумовлюється в першу чергу положеннями цивільного процесуального закону, а не об'єктивно існуючими факторами (крім випадків неявки позивача в разі визнання його явки судом обов'язковою).

На нашу думку, враховуючи той факт, що позивачем викладено зміст його позовних вимог у позовній заяві, та надано наявні у нього докази, неявка позивача не має бути перешкодою для вирішення справи по суті, що сприятиме усуненню невизначеності між сторонами спору. Так само має діяти суд, у випадку, якщо позивачем подано клопотання про відкладення розгляду справи з причин, які визнані судом неповажними, або задоволення якого призведе до невиконання завдань цивільного судочинства у частині своєчасного розгляду цивільної справи.

Таким чином, з точки зору затягування цивільного процесу визнання явки позивача чи заявника обов'язковою, і відповідно залишення позову чи заяви без розгляду, внаслідок повторної неявки позивача може мати місце в разі, коли така явка позивача є необхідною для ухвалення законного і обґрунтованого рішення у справі, що обумовлюється або необхідністю з'ясування фактичних обставин справи, або природою матеріальних правовідносин, які стали підставою для виникнення спору. Процесуальною передумовою визнання явки позивача обов'язковою є дотримання вимог цивільної процесуальної форми, що має місце в разі визнання такої явки обов'язковою за ініціативи суду, або в разі задоволення відповідного клопотання іншого учасника справи.

Залишення позову без розгляду внаслідок неподання позивачем витребуваних судом доказів без поважних причин є новелою ЦПК України, яка спрямована на захист інтересів відповідача. До викладення ЦПК України в новій редакції, аналогічна підстава була передбачена лише в ГПК України.

Такий наслідок можливий в разі здійснення затягування цивільного процесу конкретним суб'єктом, яким є позивач у справі.

Затягування цивільного процесу здійснюється у вигляді умисної бездіяльності, тобто невиконанні процесуального обов'язку, передбаченого законом, що перешкоджає ухваленню законного і обґрунтованого рішення.

Вважаємо за можливе окреслити підхід до залишення позову без розгляду з цих підстав у порядку господарського судочинства.

Так, відповідно до п. 4.9. постанови Пленуму ВГСУ «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» від 26.12.2011 № 18, залишення позову без розгляду з підстав неподання позивачем без поважних причин витребуваних судом доказів можливо лише за наявності таких умов: 1) додаткові документи вважаються витребуваними, тільки якщо про це зазначено у відповідному процесуальному документі; 2) витребувані документи дійсно необхідні для вирішення спору, тобто за їх відсутності суд позбавлений можливості вирішити спір по суті; 3) позивач не подав документи, витребувані судом, без поважних причин. Поважними, з урахуванням конкретних обставин справи, вважаються причини, які за об'єктивних, тобто не залежних від позивача, обставин унеможлилювали або істотно утруднювали вчинення ним відповідних процесуальних дій; при цьому береться до уваги й те, чи вживав позивач заходів до усунення цих обставин або послаблення їх негативного впливу на виконання позивачем процесуальних обов'язків, покладених на нього судом [145].

Вважаємо, що вказані роз'яснення за своїм змістом можуть бути поширені і на залишення без розгляду позовів, які розглядаються в порядку цивільного судочинства, з аналогічних підстав.

На нашу думку, залишення позову без розгляду з цих підстав можливе у двох випадках: 1) витребування судом доказів з власної ініціативи (у разі необхідності захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ч. 2 ст. 13 ЦПК України); у справах окремого провадження (ч. 2 ст. 294 ЦПК України); в разі наявності сумнівів у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 7 ст. 81 ЦПК України); 2) витребування

судом доказів у позивача за клопотанням відповідача в порядку ст. 84 ЦПК України.

В обох випадках таке витребування має на меті захистити права відповідача, оскільки докази, які знаходяться у позивача і не надаються ним добровільно, можуть підтвердити обставини, якими відповідач у справі обґрунтовує свої заперечення.

У спеціальній літературі зазначається, що заперечення проти позову – це відхилення позову з посиланнями на певні обставини і з пред'явленням відповідних доказів, яке може мати процесуальний або матеріально-правовий характер [39, с. 54]. Матеріально-правові заперечення можуть стосуватись обґрунтованості позовних вимог чи спростовувати їх доказаність (відсутність доказів, недопустимість використання певного засобу доказування, наприклад, пояснення свідка тощо) [39, с. 55].

Зауважуємо, що вказані твердження можуть повною мірою застосовуватися до відзиву на позовну заяву, в якому відповідач викладає заперечення проти позову (ч. 1 ст. 178 ЦПК України).

Таким чином, заперечення, на підтвердження яких відповідач просить витребувати ті чи інші докази у позивача, повинні мати зв'язок із вимогами позивача, тобто спростовувати їх, повністю або частково.

На наш погляд, залишення позову без розгляду з цих підстав є оптимальним варіантом припинення цивільного процесу у випадку неподання позивачем витребуваних доказів, який забезпечує збалансованість інтересів сторін спору та відповідає засадам цивільного судочинства.

Залишення позову без розгляду з цих підстав можливе і у випадку витребування доказів за клопотанням третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, якщо вказаний доказ обґрунтовує заперечення, які повністю чи частково спростовують вимоги позивача.

Варто також зазначити, що на практиці поширеними є випадки залишення позову без розгляду з підстав передбачених п. 9 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, у

випадку неподання позивачем оригіналів доказів, доданих до позовної заяви [223; 229]. З цього приводу, на нашу думку, варто звернути увагу на таке.

Загальні наслідки неподання оригіналів доказів встановлені ч. 6 ст. 25 ЦПК України, згідно з якою, якщо оригінал письмового доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (електронної копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги [241]. Вказане дозволяє суду доходити висновку про відсутність доказів, які є необхідними для вирішення спору, що є підставою для залишення позову без розгляду. Водночас, на нашу думку, в цьому випадку потрібно враховувати можливість встановлення обставин справи за відсутності цього доказу.

З огляду на це, суд у таких випадках має враховувати, окрім поважності причин, неподання доказу та можливості усунення сумнівів у невідповідності поданої копії доказу його оригіналу, таке: 1) чи можливо встановити обставини, на підтвердження яких був поданий відповідний доказ, за допомогою інших доказів у справі; 2) чи не визнавався вказаний факт іншим учасником справи до моменту заявлення клопотання про витребування оригіналу доказу. У разі якщо відповідні обставини можна встановити на підставі інших доказів у справі, які відповідають критеріям достовірності, належності і допустимості, а також у разі попереднього визнання відповідачем фактів, на підтвердження яких було подано копію доказу, підстави для залишення позову без розгляду відсутні, оскільки неподання оригіналу доказу не перешкоджає розгляду і вирішенню справи.

Таким чином, залишення позову без розгляду з підстав неподання позивачем без поважних причин витребуваних судом доказів як правовий наслідок затягування цивільного процесу може мати місце в таких випадках: 1) вказані докази витребувані судом з власної ініціативи у випадках, прямо передбачених ЦПК України; 2) вказані докази витребувані судом за клопотанням відповідача чи третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору на стороні відповідача, на підтвердження їхніх заперечень, які повністю чи частково спростовують вимоги позивача; 3) судом з власної ініціативи чи за клопотанням учасника справи витребувано оригінали доказів, копії яких додано

до позовної заяви, і встановити обставини, на підтвердження яких подавалися копії вказаних доказів, іншим чином, немає можливості.

Отже, припинення провадження у справі як правовий наслідок затягування цивільного процесу має дві форми, для яких спільним є те, що затягування цивільного процесу здійснюється конкретними суб'єктами, яким є позивач або заявник у справах окремого провадження, затягування цивільного процесу здійснюється у формі бездіяльності і за своєю сутністю є невиконанням процесуального обов'язку.

3.3. Інші правові наслідки затягування цивільного процесу

Затягування цивільного процесу є тим правовим феноменом, який негативно впливає не лише на здійснення цивільного судочинства, а й на правову систему в цілому. Нами вже було охарактеризовано такі його наслідки як несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ та припинення провадження у справі, проте ці наслідки не є єдиними, які заслуговують на увагу. До інших правових наслідків затягування цивільного процесу, на нашу думку, можна віднести завдання немайнової шкоди учасникам справи та зниження авторитету і довіри до судової влади та до держави в цілому.

Завдання немайнової шкоди учасникам справи.

Перш за все, варто відзначити про наявність трьох підходів до розуміння моральної шкоди: соціального, індивідуально-психологічного та індивідуально-соціального. Представники першого вважають, що моральна шкода є порушенням суб'єктивних прав людини (честі, гідності та ділової репутації, звичного для людини способу життя, порушення нормальних життєвих зв'язків); представники другого вважають, що моральна шкода має визначатися з категорії моральних страждань; прихильники третього розглядають моральну шкоду як таку, що полягає в моральних, психічних чи фізичних стражданнях, змінах нормального психічного стану, і які є наслідком порушення певних суб'єктивних прав людини [130, с. 51–52]. На нашу думку, найбільш обґрунтованим є третій підхід, оскільки

він поєднує у собі суттєву ознаку моральної (немайнової) шкоди у вигляді страждань душевного чи фізичного характеру, та причини таких страждань, якими є порушення суб'єктивних прав.

Отже, для доведення факту існування немайнової шкоди внаслідок затягування цивільного процесу необхідно послідовно аргументувати: 1) порушення певного суб'єктивного права внаслідок затягування цивільного процесу; 2) наявність страждань душевного характеру, які зумовлені порушенням такого права.

На нашу думку, суб'єктивним правом, яке порушується при затягуванні цивільного процесу, є право на судовий захист, що буде доведено нижче.

У спеціальній літературі щодо розуміння права на захист наявні декілька позицій. Одні вчені розглядають його як право на позов у матеріально-правовому розумінні, що означає можливість уповноваженої особи вимагати в судовому порядку захисту її порушених прав [239, с. 339]. Таке ж розуміння права на судовий захист характерне і для Конституційного Суду України, який розглядає його як право на сам процес [191].

Інші вчені вважають, що право на судовий захист складається з декількох складових, зокрема: право на звернення до суду, право на судовий розгляд та право на отримання судового захисту [95 с. 24 – 25].

Окремі дослідники зазначають, що через встановлене статтею 55 Конституції України, статтею 16 ЦК України, статтею 3 ЦПК України право на судовий захист особа реалізує своє конкретне право вимоги щодо захисту конкретного цивільного права. Право на звернення до суду є самостійним, але воно опосередковане правом вимоги про захист дійсного чи вигаданого (передбачуваного) права, яке реалізується через позов. При цьому, захищається в судовому порядку саме право вимоги (що втілюється в позові), яке випливає з порушеного цивільного права та спрямоване на його поновлення [95, с. 31].

У контексті предмета нашого дослідження варто відзначити, що в цілому третя позиція є обґрунтованою, адже дійсно під час здійснення цивільного судочинства судом встановлюється особа, право якої порушено, і яка потребує

захисту. Поняття такої особи, на нашу думку, потрібно тлумачити у широкому сенсі, тому що нею може бути як позивач (у разі задоволення позову), так і відповідач (який в разі відмови в задоволенні позову отримує захист від необґрунтованих посягань позивача). При цьому, відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК України такий захист має бути ефективним, що забезпечується в тому числі шляхом своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ, що було доведено нами у підрозділі 3.1. цієї роботи.

Формулювання ч. 1 ст 2 ЦПК України є, на нашу думку, деталізацією положень ст. 55 Конституції України, і у свою чергу з урахуванням вимог ч. 2 ст. 3 Основного Закону, породжує в учасників справи, матеріальне право яких підлягає захисту, обґрунтоване сподівання на дотримання такої процедури розгляду спору, результатом якої буде отримання судового рішення, яке забезпечить реальну можливість відновлення порушеного права.

У свою чергу, несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, як зазначалося нами у підрозділі 3.1 цієї роботи, призводить до зниження ефективності судового захисту або до неефективного судового захисту взагалі. З огляду на це, можливо стверджувати про порушення права особи на отримання ефективного судового захисту у цьому випадку.

Таке порушення права, на нашу думку, може, призводити до завдання немайнової шкоди фізичній особі, зокрема, але не виключно у вигляді душевних страждань.

Щодо немайнової шкоди, завданій юридичній особі, внаслідок порушення цього права, варто зауважити, що питання можливості заподіяння немайнової шкоди юридичній особі взагалі завжди було і залишається спірним [106, с. 18]. Водночас на сьогодні загально визнаною в теорії і практиці є позиція, що немайна шкода, яка може бути завдана юридичній особі, полягає передусім у пониженні ділової репутації юридичної особи, зниження престижу чи підірив довіри до її діяльності [158].

Враховуючи, що юридичний спір за своєю природою характеризується правовою невизначеністю в суб'єктивних правах та обов'язках кількох суб'єктів

[174, с. 67], вважаємо, що в окремих випадках неподолання такої невизначеності впродовж тривалого часу може призвести до завдання юридичній особі немайнової шкоди, що пов'язано, наприклад, з приниженням її ділової репутації. Найчастіше така ситуація виникає у випадках, коли спір пов'язаний з припущенням про неналежне виконання юридичною особою своїх зобов'язань у сфері її господарської діяльності, наприклад, у справі про відшкодування збитків, завданих неналежним наданням юридичною особою медичних послуг. За таких умов відповідач-юридична особа може прагнути якомога швидше отримати судові рішення з тим, щоб усунути будь-які сумніви у неналежному веденні своєї господарської діяльності, адже тривалий розгляд такого спору може негативно позначитися на її репутації.

Таким чином, порушення права на ефективний судовий захист шляхом затягування цивільного процесу може завдавати немайнової шкоди фізичним та юридичним особам.

Щодо кола учасників судового процесу, яким завдається така шкода, то оскільки мова йде передусім про порушення права на ефективний судовий захист, видається цілком обґрунтованим твердження, що немайна шкода однозначно буде завдатися тій особі, якій фактично буде надано захист судовим рішенням, тобто учаснику справи, на користь якого таке рішення прийнято (це може бути позивач, відповідач або третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору). Щодо третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, на нашу думку, їм немайна шкода в цьому випадку завдатися не буде. Не зважаючи на те, що треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, мають юридичний інтерес у результаті вирішення спору, такий інтерес є опосередкованим, адже вони не є учасниками спірного матеріальних відносин, а лише перебувають і однієї зі сторін в таких матеріальних відносинах, які можуть змінитись у результаті прийняття рішення судом між сторонами [180, с. 20]. Водночас передумовою виникнення права на отримання ефективного судового захисту є наявність матеріального права, яке підлягає захисту в межах

конкретної справи, яке у третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, відсутнє.

Щодо осіб, діями яких завдається немайна шкода учасникам справи внаслідок порушення права на отримання ефективного судового захисту у зв'язку із затягуванням цивільного процесу, то такі особи повністю співпадають із суб'єктами затягування цивільного процесу. При цьому важливого значення набуває розмежування затягування цивільного процесу судом та учасниками судового процесу. З метою забезпечення ефективного відшкодування немайнової шкоди, яка завдана учасникам справи, суб'єктами затягування цивільного процесу, відмінними від суду, вважаємо за можливе здійснювати компенсацію такої шкоди в тому ж процесі, в межах якого відбувається розгляд відповідної справи. На нашу думку, такий спосіб відшкодування немайнової шкоди дозволить більш швидко та обґрунтовано вирішити питання про її компенсацію, адже суд, який розглядає справу, володіє всією інформацією про поведінку учасників справи та інших учасників судового процесу в ході судового розгляду. Водночас відшкодування немайнової шкоди, яка завдана учаснику справи судом, має здійснюватися, на нашу думку, шляхом пред'явлення окремого позову.

Оскільки чинне цивільне та цивільне процесуальне законодавство не врегульовує питання компенсації немайнової шкоди, завданої учаснику справи внаслідок затягування цивільного процесу, необхідним є внесення змін до законодавства в цій частині, зміст яких викладений у додатках до цієї роботи.

Також вважаємо за необхідне окреслити співвідношення немайнової шкоди, завданої порушенням права на ефективний судовий захист, та немайнової шкоди, завданої порушенням права на розгляд справи упродовж розумного строку.

У зарубіжній доктрині, а також у практиці ЄСПЛ завдання немайнової шкоди розглядається як невід'ємний наслідок порушення права на справедливий суд, а саме такого його процесуального елементу як розумний строк розгляду справи.

Враховуючи, що право на справедливий судовий розгляд визнається та гарантується державами, які ратифікували Конвенцію, вказані держави повинні

також забезпечити право на ефективний засіб захисту відповідно до статті 13 Конвенції.

У справі «Кудла проти Польщі» ЄСПЛ вперше визнав, що засоби захисту права на справедливий судовий розгляд у розумні строки повинні відповідати стандарту «ефективності» відповідно до вимог статті 13 Конвенції та бути ефективними [249, с. 4].

В аспекті дослідження завдання моральної (немайнової) шкоди учасникам справи порушенням права на розгляд справи впродовж розумного строку, заслуговують на увагу так звані загальні компенсаторні засоби захисту, які полягають у виплаті компенсації особі, чиє право на розгляд справи впродовж розумного строку порушено. Таке право реалізується за допомогою подання скарги або позову, як правило, до вищестоящого суду протягом провадження у справі або після його закінчення [250, с. 190].

Підставою для виплати компенсації, залежно від національного законодавства, може бути: вина судді чи іншої посадової особи суду (Нідерланди, Литва); значне завантаження судів (Бельгія); нерегулярність у здійсненні провадження, включаючи невиконання обов'язку вчинити дію чи прийняти рішення в межах встановленого законом строку (Чеська Республіка, Словаччина), незаконна дія чи бездіяльність, що вчинені в ході провадження (Польща, Португалія, Швеція), або в загальному погане здійснення правосуддя чи відмова у правосудді (Франція, Іспанія), чи порушення права на розгляд справи впродовж розумного строку (Хорватія, Італія, Швейцарія) [297, с. 19].

Таким чином, вказане підтверджує, що порушення права на розгляд справи впродовж розумного строку призводить до завдання немайнової шкоди відповідному учаснику справи, яка має бути належним чином компенсована.

В аспекті предмета нашого дослідження варто зауважити, що затягування цивільного процесу, залежно від його тривалості, може також призводити до порушення права на розгляд справи впродовж розумного строку в розумінні Конвенції. Водночас, на нашу думку, ці два поняття не слід ототожнювати з таких підстав: 1) порушення права на розгляд справи впродовж розумного строку

допускається лише державою, в той час як затягування цивільного процесу може здійснюватися не лише державними органами, а й іншими учасниками судового процесу; 2) порушення права на розгляд справи впродовж розумного строку встановлюється ЄСПЛ у разі перевищення розумної тривалості провадження у справі в цілому, а затягування цивільного процесу може мати місце на окремій стадії цивільного судочинства і має оцінюватись окремо на кожній стадії цивільного процесу, а також у цивільному процесі в цілому; 3) порушення права на розгляд справи впродовж розумного строку може бути констатовано щодо будь-якого учасника справи, а порушення права на ефективний судовий захист лише щодо того учасника, якому такий судовий захист надано рішенням у справі.

Таким чином, немайна шкода, завдана порушенням права на ефективний судовий захист і немайна шкода, завдана порушенням права на розгляд справи впродовж розумного строку, є різними видами шкоди, оскільки відрізняються: 1) суб'єктами завдання; 2) діями, які становлять зміст цього порушення; та 3) суб'єктами, яким вона завдається, а тому мають компенсуватись окремо.

Зниження авторитету і довіри до судової влади та до держави в цілому.

Україна традиційно вирізняється низьким рівнем довіри до судової влади. За даними опитування, проведеному Центром ім. О. Разумкова у 2017 році, про свою недовіру до судів (судової системи в цілому) повідомили 80,9% респондентів, а про довіру – 9,3%. Водночас серед громадян, які мали нещодавній досвід спілкування з судами переважає довіра до судової системи: баланс довіри до судової системи в цілому є позитивним, тобто число опитаних, які довіряють судам (47,0%) було вищим, ніж число тих, хто судовій системі не довіряє (41,4%) [70].

Як зазначає Л. М. Москвич, довіра громадян — це особливе джерело сили судової влади й одночасно показник її ефективності. Влада, яка не має підтримки населення, якій не довіряють люди, не життєздатна [127].

Для будь-якої судової системи, що діє відповідно до принципів верховенства права, довіра громадськості є тим джерелом, яке наповнює її життям, і судді розуміють, що ця довіра є необхідним підґрунтям, яке надає

суддівському корпусу моральне право і повноваження застосовувати чинні норми закону для забезпечення верховенства права [179, с. 95].

У цьому аспекті важливо зазначити про таку характеристику влади, в тому числі судової, як її легітимність. Теорія легітимності була вперше розвинута М. Вебером. Вивчаючи проблему влади, він виходив з того, що будь-яка влада обов'язково конституюється як специфічна форма взаємозв'язку між тими, хто здійснює панування, та тими, хто підкорюється владі. Наріжним принципом існування стабільної державної влади є легітимність, як специфічна віра громадян у правильність саме існуючого способу організації та впорядкування відносин панування і підкорення [32, с. 157].

На думку І. Є. Марочкина, змістовну характеристику легітимності судової влади складає рівень довіри до судової влади у суспільстві в цілому та в судовому процесі зокрема. До факторів, що впливають на змістовну сторону легітимності судової влади в межах кримінального судочинства, вчений відносить: 1) незалежність і неупередженість суду при вирішенні конфлікту; 2) об'єктивність та всебічність процесу пізнання та правильність його результату; 3) справедливість вироку в матеріально-правовому аспекті як відповідність діяння та покарання за нього; 4) справедливість судового розгляду з процесуальної точки зору як надання сторонам судового процесу рівних можливостей для захисту в суді своїх інтересів; 5) законність як відповідність дій та рішень судової влади всім правовим нормам, які регулюють конфлікт, що розглядається, і порядок його вирішення [114, с. 211].

Ми погоджуємось із вказаною позицією, проте вважаємо за необхідне розвинути вказані судження в аспекті предмета нашого дослідження. Нами зазначалося, що затягування цивільного процесу негативно впливає на справедливість судового розгляду.

У контексті предмета нашого дослідження справедливість як один із проявів принципу верховенства права передбачає можливість адекватної компенсації за порушення права, яка у свою чергу включає два елементи: 1) змістовний, який передбачає, що компенсація відповідатиме за своїм змістом та розміром характеру

порушеного права; 2) часовий, який передбачає, що така компенсація здійснена в максимально наближені строки, оскільки значна віддаленість у часі між моментом порушення права та отриманням компенсації впливає на її змістовний елемент [292]. При цьому під компенсацією ми розуміємо не лише матеріальне відшкодування чи компенсацію немайнової шкоди, а й інші засоби захисту порушеного права.

Затягування цивільного процесу впливає на часовий елемент справедливості компенсації за порушення права, а його істотні зміни у свою чергу призводять до порушення змістовного елементу, який проявляється, зокрема, у знеціненні присудженого особі майна, втрати інтересу до виконання, значних втрат матеріального та немайнового характеру, які неспівмірні із присудженою компенсацією за порушення права. Таким чином, можна стверджувати, що затягування цивільного процесу впливає на справедливість рішення в матеріально-правовому аспекті, що у свою чергу призводить до зниження довіри до судової влади та впливає на змістовні ознаки її легітимності.

Вказане визнається і науковцями, які зазначають, що однією із причин низької соціальної довіри до суду є нездатність судової системи надати своєчасний судовий захист [83, с. 77; 127, с. 26].

У свою чергу зниження довіри до судової влади призводить до зниження її авторитету в цілому [2], який розглядається вченими як один із показників позитивної соціальної оцінки діяльності судової системи країни [127, с. 27].

Витоки авторитету судової влади нерозривно пов'язуються із загальним рівнем розвитку права, якістю правосвідомості конкретного народу, збалансованістю судово-правової політики, а також із порядком формування судів, самостійністю, незалежністю й непідкупністю суддів, законністю їх діяльності [123, с. 11].

Затягування цивільного процесу також негативно впливає на ефективність судочинства, тобто можливість дієвого відновлення особи в її порушених правах. У свою чергу таке судочинство, на нашу думку, не є правосуддям, яке

розглядається вченими як «справедливе судочинство», і водночас є функцією судової влади [208, с. 89].

Виконання судовою владою своїх функцій обумовлює впевненість громадян у соціальній значущості цього інституту, а тому неефективне судочинство, що є наслідком затягування цивільного процесу, також призводить до зниження авторитету суду серед громадськості.

Таким чином, затягування цивільного процесу принижує авторитет судової влади як внаслідок зниження довіри до суду, так і внаслідок невиконання судовою владою своєї функції у вигляді здійснення правосуддя.

Судова влада є важливим елементом гарантування прав і свобод людини у державі та їх захисту від сваволі у будь-якому прояві. На це вказував Ш. Монтеск'є у своїй праці «Про дух законів» (1748 р.) та Ж.-Ж. Руссо у праці «Про суспільний договір» (1762 р.).

У той же час таке становище судової влади, на нашу думку, підкреслює її важливе значення в механізмі держави, адже довіра до держави як політичного інституту та сила державної влади як такої залежить у тому числі від того, як захищаються судовою владою права і свободи громадян. Особливе значення це має для нашої держави, адже в буремні події кінця 2013 – початку 2014 року саме судова влада була тією ланкою, яка, на жаль, не змогла реалізувати свою головну функцію – здійснення правосуддя для утвердження прав і свобод людини.

Таким чином, послаблення авторитету судової влади має наслідком послаблення авторитету держави в цілому, що у свою чергу вимагає негайного усунення будь-яких причин цих негативних явищ. Таке реагування має здійснюватися не лише зовні, а й усередині самої судової влади, представники якої своїми діями мають продемонструвати свою активну позицію та відсутність будь-якого потурання діям чи бездіяльності суддів та учасників судового процесу, які ускладнюють ефективний захист прав і свобод фізичних та юридичних осіб, а також держави.

3.4. Способи запобігання затягуванню цивільного процесу

У науковій літературі визначення поняття «способи запобігання затягуванню цивільного процесу» відсутнє. Вказане, на нашу думку, пояснюється тим, що цій науковій проблемі окрема увага науковцями не приділялась, а дослідження в цій сфері обмежувались аналізом таких суміжних понять, як «зловживання процесуальними правами» та «шляхи протидії зловживанню процесуальними правами».

Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови, спосіб – це певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [34, с. 1054].

Метою встановлення способів запобігання затягуванню цивільного процесу є попередження здійснення суб'єктами затягування цивільного процесу тих дій або бездіяльності, які призводять до порушення розумних строків розгляду цивільної справи. Саме тому способи запобігання затягуванню цивільного процесу мають бути обумовлені конкретними діями або бездіяльністю, які становлять зміст затягування цивільного процесу, і бути передбачені на рівні цивільного процесуального закону.

Таким чином, способи запобігання затягуванню цивільного процесу – це передбачені законом прийоми, спрямовані на попередження здійснення суб'єктами затягування цивільного процесу тих дій або бездіяльності, які призводять до невиправданого зволікання у вчиненні процесуальної дії і відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

До ознак, які характеризують способи запобігання затягуванню цивільного процесу, на нашу думку, можна віднести:

1) законність. З огляду на те, що способи запобігання затягуванню цивільного процесу стосуються цивільних процесуальних правовідносин, з огляду на положення статті 19 Конституції України, вони можуть застосовуватися лише в тому випадку, якщо вони передбачені на законодавчому рівні;

2) дієвість. Способи запобігання затягуванню цивільного процесу мають бути обумовлені конкретними діями або бездіяльністю суду або учасників судового процесу, які призводять до невиправданих зволікань у вчиненні процесуальної дії або ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи. Вказана ознака є необхідною передумовою забезпечення ефективності застосування способів запобігання затягуванню цивільного процесу, а зміст її полягає в тому, що способи запобігання затягуванню цивільного процесу будуть тим дієвішими, чим більше вони враховують характер та природу діянь суду та учасників судового процесу, які становлять зміст затягування цивільного процесу;

3) цілеспрямованість. На нашу думку, повністю унеможливити затягування цивільного процесу не видається можливим, оскільки такі дії, в першу чергу, залежать від волі конкретних суб'єктів. Сутність затягування цивільного процесу полягає у відтермінуванні вчинення процесуальної дії чи ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи, проте цьому можуть сприяти об'єктивні причини. З огляду на це завданням законодавця є використання таких прийомів, які: 1) позбавляють учасників судового процесу тих вигод, на які вони розраховували при здійсненні затягування цивільного процесу, в тому числі шляхом встановлення негативних наслідків майнового або процесуального характеру; 2) безпосередньо перешкоджають здійсненню таких дій чи бездіяльності; 3) усувають об'єктивні, (зокрема, організаційні) причини, які сприяли затягуванню цивільного процесу. Таким чином, способи запобігання затягуванню цивільного процесу можуть як безпосередньо перешкоджати затягуванню цивільного процесу, тобто фактично унеможливлювати його здійснення учасниками судового процесу, так і попереджувати затягування цивільного процесу шляхом встановлення можливих негативних наслідків їхніх дій чи бездіяльності. Це не гарантує утримання учасників судового процесу від їх вчинення, проте сам факт наявності такого способу має виконувати превентивну функцію. З огляду на це, вважаємо, що превентивний характер способів запобігання затягуванню цивільного процесу може розглядатися в широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні він властивий всім способам

запобігання затягування цивільного процесу, а у вузькому – лише тим способом, застосування яких саме по собі унеможлиблює затягування цивільного процесу, наприклад, відмова у задоволенні необґрунтованого клопотання.

Принагідно зауважуємо, що в межах цієї роботи ми використовуємо терміни «запобігання», «попередження» та «превенція» як абсолютні синоніми у значенні характеристики дії, що направлена на недопущення виникнення того чи іншого факту.

З цього приводу зазначаємо, що в спеціальній, переважно кримінальній та кримінологічній науці, наявна дискусія щодо вживання термінів «попередження» та «запобігання». Зокрема, окремі науковці вказують, що «...близькими, але не однозначними є поняття «попередження», «запобігання» правопорушень, оскільки попередити правопорушення – означає не допустити його виникнення, а запобігти – припинити його [84, с. 38 – 39].

Інші науковці вважають, що запобігання стосується осіб, які *задумують* вчинення злочинів та передбачає застосування заходів, які виключали реалізацію злочинних намірів таких осіб. У той же час щодо осіб, які готуються до вчинення злочину потрібно використовувати термін припинення [264, с. 109].

Окремі науковці зазначають, що терміни «попередження», «запобігання», «припинення», «відвернення» і «профілактика», на перший погляд, є синонімами, але в діяльності оперативних підрозділів вони мають різне значення [26 с. 135].

Ми вважаємо, що в аспекті предмета нашого дослідження для розмежування термінів «запобігання» та «попередження» немає підстав, оскільки, як ми зазначали вище, сутність способів запобігання затягування цивільного процесу зводиться до недопущення здійснення дій чи бездіяльності, які призводять до невиправданих зволікань у вчиненні процесуальної дії чи ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи, що за змістом однаково охоплюється як терміном «запобігання», так і терміном «попередження».

По-друге, легальне визначення вказаних термінів у законодавстві України відсутнє, а тому з метою спрощення розуміння, на нашу думку, варто послуговуватися загальноживаним значенням.

Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови слово «запобігати» має значення: «не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане». Одним із значень слова «попереджати» є «своєчасними заходами запобігати здійсненню або виникненню чого-небудь, перев. небажаного» [34, с. 414].

Вказане свідчить, що у загальноживаному розумінні змістовна різниця між словами «запобігати» та «попереджати» відсутня.

З огляду на все вищевказане вважаємо за можливе використовувати терміни «запобігання» та «попередження» як рівнозначні, а термін «превенція» як їх іншомовний варіант.

З метою повної характеристики способів запобігання затягуванню цивільного процесу нами було здійснено їх класифікацію на окремі види.

Так, за механізмом впливу на права та обов'язки суб'єктів затягування цивільного процесу способи запобігання затягуванню цивільного процесу, на нашу думку, поділяються на організаційні та процесуальні.

Організаційні способи запобігання затягуванню цивільного процесу – це такі законодавчі прийоми, які впливають на організацію цивільного судочинства в цілому, в тому числі на судоустрій України, особливості проваджень у цивільному судочинстві та цивільну юрисдикцію. Їх застосування спрямоване на усунення тих організаційних недоліків судової системи, які сприяють учасникам судового процесу, а також суду в здійсненні затягування цивільного процесу.

Необхідність встановлення організаційних способів запобігання затягуванню цивільного процесу підкреслюється і прецедентною практикою ЄСПЛ, який у справах «Фрідлендер проти Франції» (п. 45), «Вокатуро проти Італії» (п. 17) вказав, що держави-учасниці мають організувати правові системи таким чином, щоб їх суди могли гарантувати право кожного на отримання остаточного рішення у справах, що стосуються цивільних прав і обов'язків

упродовж відповідного терміну, а надмірна завантаженість не може бути взята до уваги [304; 314].

До способів, які можуть покращити ефективність здійснення правосуддя в цивільних справах, що пропонуються в науковій літературі (і за нашою класифікацією належать до організаційних), можливо віднести: 1) виключення безспірних вимог із компетенції суду та перекладення їх вирішення на органи нотаріату; 2) можливість врегулювання спору на початкових етапах судочинства; 3) використання спрощених судових процедур; 4) застосування альтернативних способів вирішення спору; 5) впровадження електронного судочинства [128, с. 131; 170, с. 291; 176, с.185].

У новій редакції ЦПК України вказані наукові позиції знайшли своє відображення, зокрема, у запровадженні спрощеного позовного провадження, в межах якого можливий розгляд справи без виклику сторін (ч. 4 ст. 19 ЦПК України), та введення інституту врегулювання спору за участі судді (глава 4 ЦПК України), а також запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ст. 14 ЦПК України).

Зважаючи на викладене, вважаємо, що до організаційних способів запобігання затягуванню цивільного процесу, передбачених чинним законодавством належать: 1) використання процедури спрощеного позовного провадження; 2) забезпечення можливості проведення розгляду справи за відсутності сторін та інших учасників справи; 3) створення технічних умов для функціонування електронного судочинства шляхом введення в дію Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи; 4) встановлення спеціальних правил щодо зміни складу суду в разі виникнення обставин, які ускладнюють своєчасний розгляд справи; 5) використання процедури врегулювання спору за участі судді; 6) зміна процедури подання апеляційної скарги та відкриття апеляційного провадження; 7) забезпечення належного кількісного складу суддівського корпусу та приведення системи судоустрою України у відповідність із положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402 – VIII; 8) встановлення обмежень щодо касаційного оскарження окремих

категорій справ; 9) використання механізму дисциплінарної відповідальності судді за порушення строків розгляду заяви, скарги чи справи, встановлених законом.

До процесуальних способів належать ті прийоми, які впливають на процесуальні права та обов'язки учасників судового процесу.

Процесуальні способи запобігання затягуванню цивільного процесу в науковій літературі досліджувалися передусім в аспекті способів протидії зловживанню процесуальними правами.

Вітчизняні науковці до заходів, що можуть бути застосовані з метою запобігання зловживанню процесуальними правами, відносять, зокрема: 1) встановлення загальної заборони зловживання процесуальними правами та загальних санкцій за ці дії, а також окремих санкцій за допущені зловживання конкретними процесуальними правами [170, с. 299]; 2) грошове стягнення з особи, яка допустила зловживання, дисциплінарну відповідальність адвокатів – представників сторін [166, с. 22]; 3) встановлення штрафів та запобігання процесуальним діям сторін, які є зловживанням процесуальними правами [107, с. 169].

Аналіз положень чинного ЦПК України дозволяє стверджувати, що вищевказані наукові підходи законодавцем були враховані, що призвело до вдосконалення положень цивільного процесуального законодавства в частині встановлення способів запобігання затягуванню цивільного процесу. На нашу думку, до процесуальних способів запобігання затягуванню цивільного процесу, наявних у чинному ЦПК України, зокрема, можна віднести: 1) встановлення загального обов'язку добросовісного користування процесуальними правами та загальної заборони учасникам судового процесу зловживати процесуальними правами (ч. 1 ст. 44 ЦПК України); 2) визначення відкритого переліку дій та бездіяльності, що можуть кваліфікуватись як зловживання цивільними процесуальними правами (ч. 2 ст. 44 ЦПК України); 3) встановлення загальних наслідків зловживання цивільними процесуальними правами (ч. 3 ст. 44 ЦПК України); 4) покладення на суд обов'язку вживати заходів для запобігання

зловживанню процесуальними правами (ч. 4 ст. 44 ЦПК України); 5) встановлення строків для зміни предмета або підстави позову, а також для зміни позовних вимог (ст. 49 ЦПК України); 6) встановлення строків, протягом яких можливими є залучення до участі у справі співвідповідачів, третіх осіб та заміна неналежного відповідача (ст. ст. 51, 52, 53 ЦПК України) та ін.

Процесуальні способи запобігання затягуванню цивільного процесу також можна класифікувати за різними підставами, а саме:

I. За суб'єктом, який здійснює дії із запобігання затягуванню цивільного процесу: способи запобігання затягуванню цивільного процесу, які реалізуються судом, та способи, які реалізуються учасниками судового процесу. До першої групи, зокрема, належать: покладення на суд обов'язку вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами; встановлення негативних наслідків дій або бездіяльності, які є затягуванням цивільного процесу, встановлення загальних наслідків пропущення процесуальних строків та ін. Серед способів запобігання другої групи можна, зокрема, зазначити: загальний обов'язок добросовісно користуватися процесуальними правами та загальну заборону учасникам судового процесу зловживати процесуальними правами; встановлення строків вчинення процесуальних дій та ін.

II. За сферою дії процесуальні способи запобігання затягуванню цивільного процесу поділяються на загальні, тобто ті, які спрямовані на попередження будь-яких форм затягування цивільного процесу (наприклад, встановлення загального обов'язку добросовісно користуватися процесуальними правами та загальної заборони зловживати процесуальними правами учасниками судового процесу) та спеціальні, які спрямовані на попередження здійснення окремих форм затягування цивільного процесу (наприклад, застосування заходів процесуального примусу та заходів процесуального захисту, постановлення окремої ухвали та ін.).

III. За характером впливу на учасників судового процесу процесуальні способи запобігання затягуванню цивільного процесу можна поділити на майнові та немайнові. Майнові способи впливають на майновий стан учасників справи і полягають у застосуванні публічно-правових (на користь держави) чи приватно-

правових (на користь учасників судового процесу) виплат у разі затягування цивільного процесу, а сама можливість їх застосування виконує превентивну функцію щодо учасників справи. Немайнові способи запобігання затягуванню цивільного процесу мають винятково процесуальний (у вузькому розумінні) характер і не впливають на майновий стан учасників процесу. Немайнові способи запобігання затягуванню цивільного процесу за своєю сутністю перешкоджають здійсненню дій, які є затягуванням цивільного процесу, тобто є превентивними у вузькому значенні.

IV. За рівнем превентивного впливу способи запобігання затягуванню цивільного процесу поділяються на: ті, що безпосередньо перешкоджають затягуванню цивільного процесу і унеможливають його здійснення (наприклад, відмова в задоволенні необґрунтованого клопотання, відмова у поновленні пропущеного процесуального строку), та ті, що самі по собі не впливають на можливість затягування цивільного процесу, проте факт їх існування покликаний утримати учасників судового процесу від здійснення відповідних дій (наприклад, штраф чи примусовий привід свідка).

На нашу думку, встановлення способів запобігання цивільного процесу тісно пов'язано із поняттям раціональної процесуальної форми.

У науковій літературі наявні декілька підходів до визначення і змісту цивільної процесуальної форми. Одні науковці ототожнювали її виключно з основними формами цивільного процесуального права [28, с. 24], в той час як інші вважають, що процесуальна форма є цивільним процесом і її зміст розкривається через процесуальну діяльність суду і учасників процесу [261, с. 17; 205, с. 6].

Таким чином, домінуючою в цивільній процесуальній літературі є позиція про те, що цивільна процесуальна форма за своїм змістом є впорядкованою цивільними процесуальними нормами діяльністю суду зі здійснення правосуддя, яку ми також поділяємо.

Водночас вважаємо, що в аспекті належного виконання судовою владою функції правосуддя, в тому числі в цивільних справах, цивільна процесуальна

форма має відповідати такому критерію як раціональність, тобто бути такою, що оптимально забезпечує виконання судовою владою покладених на неї функцій за умови її належного дотримання.

Науковці розглядають раціональну процесуальну форму як найбільш сприятливий порядок для процесуальної діяльності суду, спрямований на забезпечення своєчасності, правильності та ефективності цивільного судочинства, що визначається стабільністю процесу та строками на виконання процесуальних дій [35, с. 357; 261, с. 20].

В аспекті предмета нашого дослідження сутність раціональної процесуальної форми полягає у встановленні такого порядку розгляду і вирішення цивільних справ, неухильне дотримання якого унеможливило б вчинення затягування цивільного процесу чи максимально мінімізувало б його шкідливі наслідки, тим самим створюючи можливість для розгляду цивільної справи у необхідний і достатній, тобто розумний строк для прийняття законного і обґрунтованого рішення.

Як було встановлено нами у попередніх розділах роботи, чинне цивільне процесуальне законодавство не відповідає вказаним вимогам, оскільки недоліки законодавства визначаються науковцями як одні з причин, які призводять до затягування розгляду справ.

В аспекті вищевказаного, на нашу думку, всі недоліки цивільного процесуального законодавства у сфері запобігання затягування цивільного процесу можна поділити на три групи: 1) прогалини у законодавстві, тобто повна або часткова відсутність норм права стосовно відносин, які входять до сфери правового регулювання [110, с. 211]. З огляду на особливості цивільних процесуальних правовідносин, прогалини у законодавстві передусім стосуються можливих заходів відшкодування чи відповідальності за вчинення затягування цивільного процесу і не стосуються повноваження суду чи прав та обов'язків учасників судового процесу. Прикладом прогалин є відсутність правового регулювання наслідків ухилення від досудового врегулювання спору та

компенсації немайнової шкоди, завданої затягуванням розгляду справи, які пропонується нами усунути шляхом внесення змін до законодавства;

2) правові норми, які мають значний регулятивний потенціал, але з огляду на неповноту законодавчого регулювання їх неможливо застосувати на практиці. Така ситуація свідчить про намагання законодавця вдосконалити правове регулювання відносин в частині запобігання затягуванню цивільного процесу, проте для належної реалізації цієї норми саме по собі закріплення її в нормативному масиві є недостатнім. Подальша її реалізація потребує доповнення законодавства, яке може бути зроблено навіть через певний час. Для прикладу можна навести ч. 5 ст. 139 ЦПК України, в якій зазначено: «у випадках, коли сума витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача або витрат особи, яка надала доказ на вимогу суду, повністю не була сплачена *попередньо або в порядку забезпечення судових витрат*, суд стягує ці суми *на користь спеціаліста, перекладача, експерта чи експертної установи* зі сторони, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат, встановлених цим Кодексом». Буквальне тлумачення вказаної норми дає підстави стверджувати, що навіть відсутність попередньої оплати експертизи не є перешкодою для її проведення, оскільки такі витрати надалі мають компенсуватись учасником справи, який програв справу. Водночас матеріали судової практики свідчать, що наслідком ненадходження попередньої оплати є повернення матеріалів справи без проведення експертизи [222; 225; 231; 232 –233]. Вказане підтверджує, що на практиці положення ч. 5 ст. 139 ЦПК України застосувати неможливо, оскільки: 1) в експерта чи експертної установи відсутній обов'язок провести експертизу за відсутності її попередньої оплати; 2) суд не наділений повноваженнями зобов'язати експерта чи експертну установу проводити експертизу за відсутності попередньої оплати з подальшим стягненням вартості експертизи з особи, проти якої ухвалено рішення. Така ситуація, на нашу думку, могла б бути вирішена шляхом внесення відповідних доповнень до статті 72 ЦПК України, згідно з якими призначений судом експерт не може відмовитися від проведення експертизи з підстав нездійснення її попередньої оплати. Проте, на нашу думку,

такі зміни з урахуванням низького рівня виконання судових рішень, є передчасними, оскільки можуть призвести до покладення на експертні установи додаткового тягаря та погіршення їхнього економічного становища. Водночас можна позитивно оцінити наявність норми ч. 5 ст. 139 ЦПК України, реалізація якої, на нашу думку, спрямована на перспективу;

3) правові норми, безпосереднє застосування яких призводить до затягування цивільного процесу, про що неодноразово наголошувалося науковцями та практиками в першу чергу при характеристиці ЦПК України в редакції, яка була чинною до 15.12.2017 [108, с. 6; 176, с. 182].

Чинний ЦПК України зазнав низки позитивних змін у частині запобігання затягуванню цивільного процесу, до яких, зокрема, належать можливість проведення судової експертизи на замовлення учасника справи, вдосконалення порядку подання апеляційної скарги та розгляду справи апеляційним судом тощо. Водночас повністю усунути вказані недоліки законодавцю не вдалося. Зокрема, положення ч. 2 та ч. 3 ст. 40 ЦПК України, якими врегульовано порядок вирішення питання про відвід судді, мають негативний вплив на динаміку цивільного процесу, що нами обґрунтовано в підрозділах 2.2. та 2.3. цієї роботи, а також запропоновано внести зміни до ЦПК України у цій частині.

Ще одним прикладом вказаних недоліків, на нашу думку, є положення ЦПК України щодо порядку повідомлення учасників справи та визначення дат отримання судових повісток.

У цьому випадку заслуговує на увагу питання повернення повісток на адресу суду із позначенням «закінчення терміну зберігання» та оцінка такого позначення як такого, що підтверджує належне повідомлення чи ні, а також порядку дій суду в разі повернення листа з таким позначенням та їх значення в контексті затягування цивільного процесу.

Відповідно до п. п. 99, 101, 116, 117 Правил надання послуг поштового зв'язку, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 05 березня 2009 року № 270 [149], рекомендоване відправлення із позначенням «Судова повістка» повертається до суду із позначенням «за закінченням встановленого

терміну зберігання» в разі, якщо адресат, в абонентську поштову скриньку якого було вкладено повідомлення про надходження такого поштового відправлення, впродовж п'яти календарних днів не звернувся до об'єкта поштового зв'язку за його отриманням.

У судовій практиці наявні різні підходи до оцінки позначення «за закінченням встановленого терміну зберігання» та спроби вирішити питання про повідомлення відповідного учасника справи. Зокрема, це розглядалось як: 1) ухилення сторони від отримання повісток і належне повідомлення [215], 2) як неналежне повідомленням сторони [216 – 217]. Окремі суди після надходження конвертів з такою позначкою повідомляли відповідну сторону шляхом розміщення оголошення про виклик на офіційному веб-сайті суду чи оголошення в газеті (залежно від редакції ЦПК України, яка була чинна на момент розгляду справи) [168; 217].

Крапку в цьому питанні поставив Верховний Суд у складі Касаційного цивільного суду, який у постанові від 20.06.2018 у справі № 127/2871/16-ц, висловив правову позицію, згідно з якою повернення повісток про виклик позивача до суду з вказівкою причини повернення – за закінченням терміну зберігання, не є неналежним повідомленням позивача про дату розгляду справи [139].

Не зважаючи на те, що Верховний Суд аналізував положення ЦПК України в редакції, яка діяла до 15.12.2017, вказана правова позиція може поширюватись і на чинний ЦПК України, адже відповідні положення щодо повідомлення учасників справи про дату її розгляду змістовних змін не зазнали.

На нашу думку, такі висновки Верховного Суду відповідають буквальному тлумаченню ст. ст. 74 і 76 ЦПК України (в редакції до 15.12.2017), проте не дають відповіді на питання, яким чином діяти суду в разі повторного повернення конвертів з таким позначенням і яким чином уникнути затягування цивільного процесу в цьому випадку, а також підтверджують окремі проблеми правозастосування, які ми викладемо нижче.

1) Ми вважаємо, що у цьому випадку наявна колізія норм ч. 8 ст. 128 ЦПК України, п. 1 ч. 2 ст. 223 та п. 3 ч. 3 ст. 376 та п. 5 ч. 1 ст. 411 ЦПК України. Адже з одного боку суд, який розглядає справу, обмежений загальними строками її розгляду, як того вимагає ч. 1 ст. 223 ЦПК України, а з іншого – неналежне повідомлення учасника справи, яке має місце в досліджуваному нами випадку, є обов'язковою підставою для скасування рішення, якщо особа обґрунтовує свою апеляційну чи касаційну скаргу цією причиною. Окремо варто зауважити і про суперечність двох вихідних засад цивільного процесуального законодавства: превалювання завдання цивільного судочинства, яким є в тому числі своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі (ч. 2 ст. 2 ЦПК України) та заборони позбавлення права будь-якої особи на участь у розгляді своєї справи у визначеному цим Кодексом порядку (ч. 5 ст. 4 ЦПК України), що фактично має місце в разі неналежного повідомлення учасників справи про дату і місце її розгляду. При цьому неодноразове здійснення повідомлень за тією ж адресою так само не може свідчити про належність повідомлення учасника справи про дату її розгляду та подолання цієї суперечності.

Так само не може вирішити проблему, на нашу думку, і публікація оголошення на офіційному веб-сайті, адже відповідно до ч. 11 ст. 128 ЦПК України така публікація здійснюється лише в разі, якщо зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи відповідача чи третьої особи невідоме.

В аспекті предмета нашого дослідження має місце ситуація необґрунтовано тривалого розгляду справи, коли учасник справи, на адресу якого фактично надходять повістки, (адже згідно з Правилами надання послуг поштового зв'язку повідомлення про надходження рекомендованого листа вкладається в абонентську скриньку одержувача, тобто в нього наявна реальна можливість отримати повістку та дізнатися про дату розгляду справи) не з'являється до суду без поважних причин, що призводить до затягування процесу.

З огляду на це, вважаємо за можливе внести зміни до ЦПК України і доповнити ч. 8 ст. 128 ЦПК України вказівкою на те, що повернення судової повістки, направленої на адресу, повідомлену особою суду чи за зареєстрованим місцем проживання чи перебування, з відміткою про закінчення строку її зберігання є належним повідомленням.

Внесення таких змін дозволить, на нашу думку, усунути необґрунтовані затримки в розгляді справи та призведе до вдосконалення перебігу цивільного процесу та впорядкування цивільних процесуальних відносин. Застосування фікцій, як це має місце у даному випадку, є доволі поширеним явищем у праві загалом і в цивільному процесуальному праві зокрема, адже фікцією є, наприклад, положення ч. 11 ст. 128 ЦПК України та ст. 131 ЦПК України, згідно з якою в разі відсутності заяви про зміну місця проживання або місцезнаходження судова повістка надсилається учасникам справи, які не мають офіційної електронної адреси та за відсутності можливості сповістити їх за допомогою інших засобів зв'язку, що забезпечують фіксацію повідомлення або виклику, на останню відому судові адресу і вважається доставленою, навіть якщо учасник судового процесу за цією адресою більше не проживає або не знаходиться.

Як зазначає О. С. Ткачук, юридичні фікції зумовлюють універсальність і впорядкованість правил правового регулювання суспільних відносин, але при цьому вони мають бути невідривними від реальних правовідносин, для врегулювання яких вони створюються [207, с. 17]. Вказаним застереженням запропоновані нами зміни відповідають.

Окрім цього, з урахуванням об'єктивної обґрунтованості тривалості строків та характеру процесуальних дій, вважаємо за можливе скоротити строки відкриття провадження у справі, залишення позовної заяви без руху, відкриття апеляційного провадження, залишення апеляційної скарги без руху, що в цілому позитивно вплине на тривалість розгляду справ. На нашу думку, строки у п'ять днів для відкриття провадження у справі та відкриття апеляційного провадження, є не виправдано тривалими з огляду на зміст та характер процесуальних дій, які потрібно здійснити суду. Щодо строків відкриття касаційного провадження в

десять днів, як це передбачено чинним ЦПК України, то враховуючи особливості оскарження в касаційному порядку судових рішень у малозначних справах (ч. 3 ст. 389 ЦПК України), а також відкриття касаційного провадження у справах з ціною позову, що не перевищує п'ятиста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ч. 4 ст. 394 ЦПК України), вважаємо такий строк достатнім і необхідним для прийняття законного і обґрунтованого рішення про відкриття касаційного провадження у справі.

Висновки до розділу 3

1. Правовими наслідками затягування цивільного процесу є несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, припинення провадження у справі, завдання немайнової шкоди учасникам справи та зниження авторитету і довіри до судової влади та до держави в цілому.

2. Несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ як правовий наслідок затягування цивільного процесу – це вчинення окремої процесуальної дії чи ухвалення судом законного і обґрунтованого рішення у справі, понад розумні строки.

3. Несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ негативно впливає на ефективність правосуддя, оскільки досягнення ефективного захисту як мети цивільного судочинства можливе шляхом належної реалізації цивільних процесуальних норм, які регулюють порядок здійснення цивільного судочинства.

4. Припинення провадження у справі як правовий наслідок затягування цивільного процесу – це форма завершення цивільного процесу у вигляді постановлення судом ухвали про повернення позовної заяви, заяви у справах окремого провадження, залишення позову чи заяви у справах окремого провадження без розгляду, з підстав вчинення бездіяльності, яка призводить до не виправданого зволікання у вчиненні процесуальної дії і відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

5. Ознаками припинення провадження у справі як правового наслідку затягування цивільного процесу є: а) його підставою є затягування цивільного процесу у вигляді бездіяльності, тобто не вчинення дій, які є необхідними для здійснення процесуальної дії або ухвалення законного і обґрунтованого рішення; б) воно є наслідком затягування цивільного процесу з боку активної сторони, тобто сторони, яка ініціювала виникнення цивільного процесу в цілому чи окремої його стадії (позивача, особи, яка звернулася із заявою у справах окремого провадження); в) за своєю сутністю воно завершує існування цивільного процесу, хоч і без прийняття рішення по суті справи.

6. Завдання немайнової шкоди учасникам справи як правовий наслідок затягування цивільного процесу зумовлюється порушенням права на ефективний судовий захист, що проявляється у зниженні ефективності судового захисту чи неефективному судовому захисту в цілому внаслідок затягування цивільного процесу.

7. Немайна шкода, завдана порушенням права на ефективний судовий захист, і немайна шкода, завдана порушенням права на розгляд справи упродовж розумного строку, є різними видами шкоди, оскільки відрізняються: 1) суб'єктами завдання; 2) діями, які становлять зміст цього порушення та 3) суб'єктами, яким вона завдається, а тому мають компенсуватися окремо.

8. Затягування цивільного процесу негативно впливає на справедливість рішення в матеріально-правовому аспекті та на виконання судовою владою своєї функції у вигляді здійснення правосуддя, що, у свою чергу, призводить до зниження довіри до судової влади, негативно позначається на оцінці її легітимності суспільством та принижує її авторитет.

9. Під способами запобігання затягуванню цивільного процесу ми розуміємо передбачені законом прийоми, спрямовані на попередження здійснення суб'єктами затягування цивільного процесу тих дій або бездіяльності, які призводять до невиправданого зволікання у вчиненні процесуальної дії і відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

Ознаками, які характеризують способи запобігання затягуванню цивільного процесу є: 1) законність; 2) дієвість; 3) цілеспрямованість.

10. За механізмом впливу на права та обов'язки суб'єктів затягування цивільного процесу способи запобігання затягуванню цивільного процесу класифіковано на організаційні та процесуальні. Організаційні способи запобігання затягуванню цивільного процесу визначено як такі законодавчі прийоми, які впливають на організацію судочинства в цілому, в тому числі на судоустрій України, особливості проваджень у цивільному судочинстві та цивільну юрисдикцію. До процесуальних способів запобігання затягуванню цивільного процесу віднесено ті прийоми, які впливають на процесуальні права та обов'язки учасників судового процесу.

11. Способи запобігання затягуванню цивільного процесу тісно пов'язані із раціональною процесуальною формою, яка у контексті запобігання затягуванню цивільного процесу об'єктивується у вимогу щодо встановлення такого порядку розгляду і вирішення цивільних справ, неухильне дотримання якого унеможливлуватиме вчинення затягування цивільного процесу чи максимально мінімізуватиме його шкідливі наслідки, тим самим створюючи можливості для розгляду цивільної справи у необхідний і достатній строк для прийняття законного і обґрунтованого рішення.

12. З точки зору вказаної загальної вимоги чинне цивільне процесуальне законодавство містить недоліки у сфері запобігання затягуванню цивільного процесу, які можна поділити на три групи: 1) прогалини у законодавстві; 2) правові норми, які мають регулятивний потенціал у сфері запобігання затягуванню цивільного процесу, але не можуть бути застосовані на практиці з огляду на неповноту законодавчого регулювання; 3) правові норми, безпосереднє дотримання яких призводить до затягування цивільного процесу. Не зважаючи на те, що чинне цивільне процесуальне законодавство зазнало позитивних змін у сфері запобігання затягуванню цивільного процесу, вимоги раціональної процесуальної форми повністю не дотримані, що обумовлює необхідність вдосконалення законодавчого регулювання цивільного процесу в цій частині.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявилось в розробленні наукових положень щодо поняття, сутності, правових наслідків та способів запобігання затягуванню цивільного процесу. Проведене дослідження дало можливість сформулювати пропозиції, спрямовані на удосконалення законодавства України у сфері запобігання затягуванню цивільного процесу.

Найбільш вагомими науковими результатами роботи є такі положення.

1. Питання затягування цивільного процесу окреслювалося в роботах науковців опосередковано, тобто не було безпосереднім об'єктом наукового дослідження. Праці, в яких порушувалося питання затягування цивільного процесу, можна поділити на чотири групи: 1) наукові праці, присвячені принципам цивільного процесуального права, зокрема, принципам процесуальної економії, оперативності, концентрації цивільного процесу; 2) наукові праці, присвячені проблемі зловживання цивільними процесуальними правами учасниками справи; 3) наукові праці, в яких досліджувалася проблема розумного строку розгляду справи як складової права на справедливий суд; 4) наукові праці, присвячені правовому статусу суду як самостійного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

2. Стан наукової розробки проблематики затягування цивільного процесу є достатньо низьким, що підтверджується відсутністю комплексних наукових досліджень із вказаної теми. Такий стан речей дає підстави стверджувати, що проблема затягування цивільного процесу потребує здійснення ґрунтовних наукових досліджень з урахуванням сучасних емпіричних матеріалів та методологічних засад.

3. Правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу у своєму розвитку пройшло певні етапи, які в цілому збігаються з етапами розвитку української державності, а саме: 1) зародження правового регулювання питань запобігання затягуванню судового процесу, яке мало

загальний характер (кінець IX ст. – перша половина XIV ст.); 2) становлення правового регулювання питань запобігання затягуванню судового процесу, яке характеризувалося пріоритетом цивільної процесуальної форми над змістом позову та встановленням юридичної відповідальності учасників судового процесу за його затягування (друга половина XIV ст. – перша половина XVII ст.); 3) правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу у період з другої половини XVII ст. до початку XX ст., головними рисами якого були здійснення кодифікації цивільного процесуального законодавства, виокремлення цивільного процесу як самостійного виду процесу та запровадження спеціальних механізмів для забезпечення швидкого розгляду справ; 4) правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу нормами радянського цивільного процесуального законодавства, особливістю якого був вплив соціалістичної правосвідомості на строки здійснення судочинства (1917 – 1991 рр.); 5) правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу нормами цивільного процесуального законодавства незалежної України, особливістю якого є поєднання історичної спадкоємності та можливості використання досягнень науково-технічного розвитку для забезпечення своєчасного розгляду цивільних справ (із 1991 р. до сьогодні).

4. Правове регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу впродовж усіх етапів української державності постійно перебувало у динамічному розвитку. При цьому генезис правових норм, спрямованих на запобігання затягуванню цивільного процесу, свідчить про поступове осмислення тісного зв'язку між часом, затраченим на судовий розгляд, та цінністю судового захисту. Вказане мало наслідком посилення боротьби із затягуванням цивільного процесу, що підтверджується як збереженням історично сформованих способів запобігання цьому явищу, так і запровадженням нових способів, що відповідають рівню розвитку правової думки на відповідному історичному етапі.

5. Сучасний розвиток правового регулювання питань запобігання затягуванню цивільного процесу характеризується тим, що таке регулювання

здійснюється на двох рівнях: міжнародному та національному.

6. Міжнародний рівень правового регулювання запобігання затягуванню цивільного процесу включає два елементи: нормативний, що полягає у забезпеченні права на розгляд справи впродовж розумного строку в міжнародних нормативно-правових актах як загальнонаціонального, так і регіонального характеру, та юрисдикційний, який проявляється у діяльності Європейського суду з прав людини та інших наднаціональних установ щодо захисту права людини на розгляд справи впродовж розумного строку.

7. Національний рівень правового регулювання запобігання затягуванню цивільного процесу також включає нормативний та юрисдикційний елементи. Перший передбачає встановлення механізмів запобігання затягуванню цивільного процесу в національному законодавстві, а юрисдикційний охоплює застосування уповноваженими органами спеціальних заходів, пов'язаних з порушенням права на розгляд справи впродовж розумного строку.

8. До основних напрямів попередження здійснення невинновданого зволікання під час розгляду і вирішення цивільних справ, які передбачені в національному законодавстві зарубіжних країн, належать: 1) спрощення судових процедур щодо справ з невеликою ціною позову; 2) спрощення судових процедур за безспірними вимогами; 3) застосування альтернативних способів вирішення спорів; 4) вдосконалення звичайних судових проваджень, спрямоване на забезпечення своєчасного розгляду справи, яке, у свою чергу, охоплює: запровадження принципу концентрації процесу, застосування заходів процесуального примусу до учасників процесу в разі вчинення ними дій, спрямованих на затягування цивільного процесу, встановлення процедури розгляду справи за відсутності однієї із сторін; 5) запровадження електронного судочинства; 6) застосування механізмів прискорення судових проваджень.

9. На сьогодні як на рівні законодавства та судової практики, так і на доктринальному рівні відсутня єдність у розумінні поняття «затягування цивільного процесу». Поряд із затягуванням цивільного процесу законодавець та науковці використовують як його синоніми інші суміжні поняття («затягування

процесу», «затягування судового процесу», «затягування судового розгляду», «затягування розгляду справи», «затягування строків розгляду справи»). Всі зазначені поняття, як правило, розглядаються в контексті мети процесуального діяння, його результату або різновиду зловживання процесуальними правами чи іншої недобросовісної поведінки.

10. Під затягуванням цивільного процесу ми розуміємо діяння суду та учасників судового процесу, яке призводить до невиправданого зволікання у вчиненні окремої процесуальної дії, і як наслідок, до відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

11. Сутність затягування цивільного процесу полягає у здійсненні дій, які не є необхідними для ухвалення законного і обґрунтованого рішення у справі, або нездійсненні дій, які є необхідними для ухвалення такого рішення, тобто у бездіяльності.

12. До ознак затягування цивільного процесу належать: 1) негативний вплив на динаміку цивільного процесу у вигляді невиправданого зволікання; 2) до кола суб'єктів затягування цивільного процесу входять ті суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, дії яких впливають на динаміку цивільного процесу; 3) затягування цивільного процесу може здійснюватись як умисно, так і з необережності; 4) затягування цивільного процесу можливе з моменту звернення особи із заявою до суду до ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

13. Види затягування цивільного процесу можуть бути визначені за такими критеріями: 1) за суб'єктами затягування цивільного процесу; 2) за видами цивільного судочинства. Із зазначених видів класифікацій найбільш важливою є класифікація за суб'єктами затягування цивільного процесу, оскільки вона дозволяє виявити особливості затягування цивільного процесу залежно від осіб, які його здійснюють, що, враховуючи істотні відмінності в їхньому процесуальному статусі, безпосередньо впливає на ефективність розроблення пропозицій щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства в частині запобігання затягуванню цивільного процесу.

14. Під формою затягування цивільного процесу ми розуміємо зовнішній прояв діяння, яке становить зміст затягування цивільного процесу, в поведінці суб'єктів останнього. За характером діяння затягування цивільного процесу може здійснюватись у вигляді дій або бездіяльності. За правовою природою затягування цивільного процесу може здійснюватись через зловживання процесуальними правами або порушення процесуальних обов'язків.

15. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин мають можливість затягувати цивільний процес. Така можливість, а також форми та види затягування цивільного процесу його суб'єктами обумовлюється їхнім правовим статусом, зокрема обсягом та характером тих прав і обов'язків, які надаються їм законодавцем. До суб'єктів затягування цивільного процесу належать суд та всі учасники судового процесу, окрім судового розпорядника.

16. Діяння суду та інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які призводять до затягування цивільного процесу, не є однорідними і можуть бути класифіковані на певні групи залежно від прав та обов'язків, при здійсненні яких виникає затягування цивільного процесу. Діяння суб'єктів різних груп мають свою специфіку, яка обумовлюється конкретним змістом прав та обов'язків, порядком їх реалізації та має враховуватись як при кваліфікації діянь як таких, що призводять до затягування цивільного процесу, так і при обранні способів запобігання затягуванню цивільного процесу.

17. Суд є особливим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин, який наділений комплексом широких повноважень щодо запобігання затягуванню цивільного процесу, які він повинен активно використовувати, що обумовлюється обраною законодавцем змішаною концепцією щодо ролі судді у процесі. З огляду на це у контексті предмета нашого дослідження позиція суду в цивільному процесі має бути активною, що проявляється, з одного боку, в належному контролі за реалізацією прав та обов'язків учасниками судового процесу, а з іншого – у належному виконанні судом власних повноважень, яке спрямоване на недопущення затягування цивільного процесу самим судом.

18. У контексті предмета нашого дослідження ми використовуємо поділ

повноважень суду на предметі та функціональні. Здійснений аналіз свідчить, що на динаміку цивільного процесу впливають як предметні, так і функціональні повноваження суду, реалізація яких є необхідною для прийняття законного і обґрунтованого рішення у справі. Нездійснення таких повноважень або їх здійснення за відсутності необхідності для прийняття законного і обґрунтованого судового рішення, становить сутність затягування цивільного процесу судом при здійсненні правосуддя.

19. Критеріями розмежування належного та неналежного здійснення повноважень судом щодо темпоральних аспектів розвитку цивільного процесу є: 1) наявність підстав для здійснення судом повноважень відповідно до ЦПК України; 2) дотримання судом строків здійснення повноважень, встановлених ЦПК України, з урахуванням принципу пропорційності; 3) вплив цих повноважень на динаміку цивільного процесу.

20. Діяння учасників справи та їхніх представників потрібно кваліфікувати як затягування цивільного процесу в разі, якщо вони призводять до невинуватого зволікання у вчиненні процесуальної дії і як наслідок відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи, і при цьому: 1) не потребують погодження з боку суду або 2) формально відповідають вимогам, які пред'являються до вказаної процесуальної дії, а тому в суду відсутні підстави для відмови у їх погодженні. Якщо до уповільнення динаміки цивільного процесу призводять діяння учасників справи та їхніх представників, погоджені судом, які не відповідають формальним вимогам, що встановлені законом, то в такому випадку суб'єктом, який уповільнює нормальний перебіг цивільного процесу, виступає сам суд.

21. Критеріями розмежування між нормальним перебігом цивільного процесу та його затягуванням з боку учасників справи та їхніх представників є: 1) необхідність вчинення діяння, яке впливає на прийняття законного і обґрунтованого рішення у конкретній цивільній справі; 2) недобросовісний характер такого діяння, який полягає у завідомому усвідомленні невідповідності його мети, визначеної законодавцем, фактичним цілям, з якими воно вчиняється;

3) наслідок вчинення цього діяння у вигляді відтермінування конкретної процесуальної дії чи ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи, на певний період часу.

22. Інші учасники судового процесу мають можливість затягувати цивільний процес, яка обумовлюється їхнім правовим статусом, зокрема характером їхніх прав та обов'язків, здійснення чи невиконання яких впливає на динаміку цивільного процесу. З огляду на це затягування цивільного процесу може здійснюватися всіма іншими учасниками судового процесу, окрім судового розпорядника.

23. Правовими наслідками затягування цивільного процесу можуть бути несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, припинення провадження у справі, завдання немайнової шкоди учасникам справи та зниження авторитету і довіри до судової влади та до держави в цілому.

24. Несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ як правовий наслідок затягування цивільного процесу – це вчинення окремої процесуальної дії чи ухвалення судом законного і обґрунтованого рішення у справі, понад розумні строки.

25. Несвоєчасний розгляд і вирішення цивільних справ негативно впливає на ефективність правосуддя, оскільки досягнення ефективного захисту як мети цивільного судочинства можливе шляхом належної реалізації цивільних процесуальних норм, які регулюють порядок здійснення цивільного судочинства.

26. Припинення провадження у справі як правовий наслідок затягування цивільного процесу – це форма завершення цивільного процесу у вигляді постановлення судом ухвали про повернення позовної заяви, заяви у справах окремого провадження, залишення позову чи заяви у справах окремого провадження без розгляду, з підстав вчинення бездіяльності, яка призводить до невинуватеного зволікання у вчиненні процесуальної дії і відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи.

27. Ознаками припинення провадження у справі як правового наслідку затягування цивільного процесу є: а) його підставою є затягування цивільного

процесу у вигляді бездіяльності, тобто невчинення дій, які є необхідними для здійснення процесуальної дії або ухвалення законного і обґрунтованого рішення; б) воно є наслідком затягування цивільного процесу з боку активної сторони, тобто сторони, яка ініціювала виникнення цивільного процесу в цілому (позивача, особи, яка звернулася із заявою у справах окремого провадження); в) за своєю сутністю воно завершує існування цивільного процесу, хоч і без прийняття рішення по суті справи.

28. Завдання немайнової шкоди учасникам справи як правовий наслідок затягування цивільного процесу зумовлюється порушенням права на ефективний судовий захист, що проявляється у зниженні ефективності судового захисту чи неефективному судовому захисту в цілому внаслідок затягування цивільного процесу.

29. Затягування цивільного процесу негативно впливає на справедливість рішення в матеріально-правовому аспекті та на виконання судовою владою своєї функції у вигляді здійснення правосуддя, що, у свою чергу, призводить до зниження довіри до судової влади, негативно позначається на оцінці її легітимності суспільством та принижує її авторитет.

30. Затягування цивільного процесу має негативний вплив на нормальний перебіг цивільного процесу та як наслідок – на досягнення мети правосуддя, що обумовлює необхідність розробки законодавчих способів запобігання цьому явищу. Під способами запобігання затягуванню цивільного процесу ми розуміємо передбачені законом прийоми, спрямовані на попередження здійснення суб'єктами затягування цивільного процесу тих дій або бездіяльності, які призводять до невиправданого зволікання у вчиненні процесуальної дії і відтермінування ухвалення судом рішення, яким закінчується розгляд справи. Ознаками, які характеризують способи запобігання затягуванню цивільного процесу, є: 1) законність; 2) дієвість; 3) цілеспрямованість.

31. Способи запобігання затягуванню цивільного процесу тісно пов'язані із раціональною процесуальною формою, яка є таким законодавчим порядком розгляду і вирішення цивільних справ, що оптимально забезпечує виконання

судовою владою покладених на неї функцій за умови її належного дотримання. Цей зв'язок проявляється в тому, що в аспекті способів запобігання затягуванню цивільного процесу раціональна процесуальна форма об'єктивується у вимогу щодо встановлення такого порядку розгляду і вирішення цивільних справ, неухильне дотримання якого унеможливлуватиме вчинення затягування цивільного процесу чи максимально мінімізуватиме його шкідливі наслідки, тим самим створюючи можливості для розгляду цивільної справи в необхідний і достатній строк для прийняття законного і обґрунтованого рішення.

32. Чинне цивільне процесуальне законодавство зазнало позитивних змін у частині запобігання затягуванню цивільного процесу судом та учасниками судового процесу і характеризується поєднанням спадкоємності та новелізації у цій сфері. Водночас, не зважаючи на такі зміни, з точки зору раціональної процесуальної форми чинне цивільне процесуальне законодавство не є досконалим, а наявні у ньому недоліки у сфері запобігання затягуванню цивільного процесу можна поділити на три групи: 1) наявність прогалин у законодавстві; 2) наявність норм, які мають регулятивний потенціал у сфері запобігання затягуванню цивільного процесу, але не можуть бути застосовані на практиці з огляду на неповноту законодавчого регулювання; 3) наявність правових норм, безпосереднє дотримання яких призводить до затягування цивільного процесу. Вищезазначене обумовлює необхідність вдосконалення законодавчого регулювання цивільного процесу в цій частині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболонин В. О. Злоупотребление правом на иск в гражданском процессе Германии : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.15. Екатеринбург, 2008. 240 с.
2. Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс. М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1952. 420 с.
3. Австрийский Устав гражданского судопроизводства 1895 года в сопоставлении с нашим уставом : под ред. Н. А. Тура. *Журнал Министерства Юстиции*. СПб. : Тип. Правительствующего Сената, 1896. Приложение к № 10. С. 209–226.
4. Алексеев С. С. Теория права. М. : БЕК, 1995. 320 с.
5. Андрійчук О. В. Процесуальні строки у цивільному процесі України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 19 с.
6. Ануфрієва О. В. Інститут відводу судді у процесуальному праві України (порівняльний аспект). *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 4 (8). С. 35–42.
7. Афанасьев С. Ф. Право на справедливое судебное разбирательство: теоретико-практическое исследование влияния Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод на российское гражданское судопроизводство : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2010. 593 с.
8. Базові показники діяльності Голосіївського районного суду м. Києва за перше півріччя 2018 року. *Судова влада України. Голосіївський районний суд міста Києва* : [сайт]. URL: <https://gl.ki.court.gov.ua/sud2601/pokazniki-diyalnosti/pokazzz/535320/>.
9. Базові показники роботи Броварського міськрайонного суду Київської області за 2017 рік. *Судова влада України. Броварський міськрайонний суд Київської області* : [сайт]. URL: <https://br.ko.court.gov.ua/sud1007/pokazniki-diyalnosti/pokaznyk/>.
10. Базові показники роботи Святошинського районного суду м. Києва за перше півріччя 2018 року. *Судова влада України. Святошинський районний суд*

міста Києва : [сайт]. URL: https://sv.ki.court.gov.ua/sud2608/pokazniki-diyalnosti/baseline_of/525167/.

11. Балюк М. І., Луспеник Д. Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції. Харків : Харків юрид., 2008. 708 с. (Серія : «Судова практика»).

12. Бичкова С. С. Експертиза в цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2003. 176 с.

13. Бичкова С. С. Обов'язки сторін у справах позовного провадження. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 129–139.

14. Бичкова С. С. Спеціаліст як новий учасник цивільного процесу. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 10. С. 24–26.

15. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 519 с.

16. Бичкова С. С., Чурпіта Г. В. Зловживання цивільними процесуальними правами. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2. С. 12–18.

17. Бобрик В. І. Спрощення судового розгляду справ з невеликою ціною позову: європейський досвід і перспективи в Україні. *Підприємництво, господарство і право: наук.-практ. господарсько-правовий журн.* 2016. № 12. С. 4 – 9.

18. Богомолів А. А. Процессуальные гарантии правильности и своевременности рассмотрения и разрешения гражданских дел : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2004. 194 с.

19. Бойко І. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.

20. Боннер А. Т. Традиционные и нетрадиционные средства доказывания в гражданском и арбитражном процессе : монография. М. : Проспект, 2013. 616 с.

21. Братель О. Г. Вплив процесуальних юридичних фактів на забезпечення ефективності цивільного судочинства. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 3. С. 34–43.
22. Братель О. Г. Процесуальні юридичні факти в динаміці цивільних процесуальних правовідносин. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 6, т. 1. С. 50–58.
23. Братель О. Новий погляд на проблемні питання визначення завдань та мети цивільного судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 4. С. 3–12.
24. Буга В. В. Процесуальні строки в цивільному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2013. 221 с.
25. Бучик А. Аналіз теорії, практики та механізмів реалізації права на відвід (самовідвід) судді. *Юридична Україна*. 2015. № 10–12. С. 110–116.
26. Василичук В. І. Понятійно-категоріальний апарат оперативно-розшукової профілактики злочинів у сфері економіки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 128–137.
27. Васильєва-Шаламова Ж. В. Роль та місце перекладача у реалізації принципу мови судочинства у цивільному процесі України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. № 1 (32). Т. 12. С. 61–68.
28. Васильєв С. В. Цивільний процес : навч. посіб. Харків : Одісей, 2008. 480 с.
29. Васильєва-Шаламова Ж. В. Відвід судді(в) у цивільному процесі: деякі теоретико-прикладні аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 7. С. 66–69.
30. Васильєва-Шаламова Ж. В. Судова експертиза в цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 212 с.
31. Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса : субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. М. : Статут, 2016. 624 с.
32. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ : Основи, 1998. 534 с.

33. Веклич В. Методи дослідження прав і свобод людини і громадянина. *Віче*. 2009. № 22. С. 4–6.
34. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 [уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
35. Вербіцька М. В. Проблеми забезпечення своєчасного судового розгляду цивільних справ. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Сер. : Право. 2012. № 1028. С. 356–359.
36. Воробель У. Б. Процедурні особливості залишення заяви без розгляду у зв'язку з повторною неявкою позивача. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 1 (9). С. 73–93.
37. Гетманцев М. Завдання цивільного судочинства за ЦПК України та ЦПК Республіки Молдова: порівняльно-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 4–8.
38. Гетманцев О. В. Зміст предмета цивільного процесуального права: історичні витoki сучасних доктрин. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 559. Правознавство. С. 71–78.
39. Гетманцев О. В. Процесуальні засоби захисту відповідача проти позову в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 1999. № 55. Правознавство. С. 54–58.
40. Гетманцев О. В. Формування та розвиток цивільного процесуального законодавства в Україні: питання історичної періодизації. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 644. Правознавство. С. 82–87.
41. Глушкова Д. Г. Участь спеціаліста в цивільному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2009. 227 с.
42. Годованец Д. С., Антонюк О. І. Процесуальні строки як гарантія ефективного цивільного судочинства. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету ім. В. Стуса*. 2018. Вип. 10, т. 1. С. 17–20.
43. Грабовська О. Належність доказів. *European political and law discourse*. 2016. Vol. 3. Issue 4. P. 241–246.

44. Грабовська О. Специфіка формування предмета доказування в цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 15–20.
45. Гражданский процесс : учебник : под ред. К. С. Юдельсона. М. : Юрид. лит., 1972. 440 с.
46. Гражданский процесс : учебник : под ред. М. К. Треушникова. [5-е изд., перераб. и доп.]. М. : Статут, 2014. 464 с.
47. Гражданский процесс в социалистических странах - членах СЭВ : под ред. проф. А. А. Добровольского и проф. Л. Неваи. М. : Юрид. лит., 1977. Ч. 1. Народная Республика Болгария. Венгерская Народная Республика [А. А. Добровольский и др.]. 334 с.
48. Гражданский процесс Российской Федерации : под ред. А. А. Власова. М. : Юрайт-Издат, 2003. 584 с.
49. Гражданское процессуальное право России : учебник для вузов [В. В. Блажеев, А. Т. Боннер, Р. Е. Гукасян и др.] ; под ред. М. С. Шакарян. М. : Юристъ, 2002. 580 с.
50. Грель Я. В. Злоупотребление сторонами в гражданском и арбитражном процес се : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. М., 2006. 210 с.
51. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав ; МГУ им. М.В. Ломоносова ; Каф-ра гражд. права Юрид. фак-та. [2-е изд., стереотип.]. М. : Статут, 2001. 414 с.
52. Губаева Т. В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности. М. : Норма, 2004. 160 с.
53. Гурвич М. А. К вопросу о предмете науки гражданского процесса. *Ученые записки ВИЮН*. М., 1955. Вып. 4. С. 88–94.
54. Гурвич М. А. Право на иск : отв. ред. А. Ф. Клейнман ; Академия наук СССР ; Институт права. М. ; Л. : АН СССР, 1949. 216 с.
55. Гурвич М. А. Принципы советского гражданского процессуального права, гражданского и трудового права. *Гурвич М. А. Избранные труды* : в 2 т. Краснодар, 2006. Т. 2. С. 123–194.

56. Гусаров К. Функціональні повноваження суду в стадії розгляду цивільної справи та проблема заочного рішення. *Українське право*. 2004. № 8. С. 136–142.
57. Джавадов Хикмет Аловсат оглы. Своевременность и разумный срок судебного разбирательства как критерии эффективности гражданского судопроизводства. *Верховенство права* : междунар. науч. журн. 2016. № 2. С. 100–105.
58. Добровольский В. И. Актуальные вопросы арбитражного законодательства: о чем молчит Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации. М. : Волтерс Клувер, 2010. 296 с.
59. Довідка стосовно цивільних справ, які знаходяться на розгляді понад один рік : додаток № 1 до рішення ради суддів загальних судів № 7 від 23 січ. 2014 р. *Закон і бізнес* : [сайт]. URL: http://zib.com.ua/ua/print/69715-dovidka_stosovno_civilnih_sprav_yaki_znahodyatsya_na_rozglya.html.
60. Дузінкевич Т. І. Повноваження суду першої інстанції цивільної юрисдикції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2015. 279 с.
61. Думич Х. М. Австрійський цивільний процесуальний кодекс 1895 року: причини укладення, структура і зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 32, т. 1. С. 16–20.
62. Дуурсма-Кепплінгер Г.-К. Деякі аспекти австрійського цивільного процесуального права як імовірна модель для нового українського цивільного процесуального законодавства. *Право України*. 2017. № 8. С. 160–165.
63. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. : за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
64. Європейський портал електронного правосуддя : [сайт]. URL: https://e-justice.europa.eu/content_small_claims-42-de-en.do?member=1.
65. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. [9-те вид., стер.]. Київ : Т-во “Знання”, 2006. 255 с.

66. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. Верховна Рада України : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

67. Захарова О. С. До проблеми визначення завдань цивільного судочинства. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 6 (15). С. 61–67.

68. Захарова О. С. Процесуальні строки як гарантія своєчасного розгляду цивільної справи. *Форум права*. 2014. № 4. С. 142–146.

69. Захарова О. С. Цивільні процесуальні правовідносини в системі правових відносин України. *Вісник академії адвокатури України*. 2015. Т. 12, число 2 (33). С. 34–40.

70. Звіт за результатами соціологічного дослідження «Ставлення громадян України до судової системи». Київ, 2017. 28 с. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/final-report-survey-e07f150174.pdf>.

71. Зейдер Н., Шелехов К. Последствия неявки истца в судебное заседание по гражданскому делу. *Социалистическая законность*. 1952. № 12. С. 36–40.

72. Зейкан Я. П. Коментар цивільного процесуального кодексу України. Київ : Юрид. практика, 2006. 560 с.

73. Зеленецкий В. С. Структура советского уголовного процесса. *Проблемы правоведения* : респ. межвед. науч. сб. Киев, 1981. Вип. 42. С. 100–107.

74. Иоффе О. С. Избранные труды : в 4 т. Т. 1. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ответственность по советскому гражданскому праву. СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. 574 с.

75. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : КУП НАНУ, 2013. 892 с.

76. Іванюк І. Д. Проблеми вдосконалення статусу перекладача в контексті протидії зловживання правом у кримінальному процесі України. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 337–346.

77. Ізарова І. Етапи судового розгляду цивільної справи у суді першої інстанції: теоретико-прикладний аналіз. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. № 4 (98). С. 55–58.
78. Ізарова І. О. Принцип пропорційності у цивільному процесі ЄС та перспективи його запровадження в цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2016. Вип. 37 (1). С. 127–130.
79. Історія українського права : посібник [І. А. Безклубий, І. С. Гриценко, О. О. Шевченко та ін.]. Київ : Грамота, 2010. 336 с.
80. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 261 с.
81. Карплюк О. І. Механізм забезпечення справедливості судового розгляду цивільних справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 188 с.
82. Кашперська Т. Ц. Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення для охорони сімейних прав та інтересів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 194 с.
83. Кобак М. В. Відновлення довіри суспільства до суду як необхідна умова реформування судоустрою. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 2, т. 3. С. 76–78.
84. Кобец Н. Г. Предупреждение правонарушений в производственном коллективе : вопросы теории и практики. М. : Юрид. лит., 1982. 208 с.
85. Ковин В. Ф. Цель подготовки дел к судебному разбирательству в советском гражданском процес се. *Сборник аспирантских работ*. Свердловск, 1969. Вып. 10. С. 148–160.
86. Козлов А. Ф. Суд первой инстанции как субъект советского гражданского процессуального права. Томск : Том. ун-т, 1983. 165 с.
87. Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2008. 20 с.
88. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків : Право, 2012. 624 с.

89. Комиссаров К. Возможность прекращения гражданского дела за вторичной неявкой в суд истца. *Социалистическая законность*. 1952. № 4. С. 23–28.

90. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : учинено в Римі 4 лист. 1950 р. ; ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17 лип. 1997 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

91. Короед С. О. Судове керівництво: принцип чи функція цивільного процесу. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Київ, 2012. Вип. 56. С. 275–279.

92. Короед С. О. Окремі нормативно-процесуальні перешкоди ефективності цивільного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2014. Вип. 24, т. 2. С. 53–56.

93. Короед С. О. Процесуальна економія як передумова принципу ефективності цивільного судочинства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3–1. С. 128–131.

94. Короед С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 43 с.

95. Короед С. О., Криштоф А. І. Концепція змісту права на судовий захист цивільних прав в Україні: цивільно-правовий та процесуальний аспекти. *Судова апеляція*. 2015. № 4. С. 21–32.

96. Кот О. О. Окремі аспекти зловживання процесуальними правами. *Вісник Верховного Суду України*. 2017. № 1 (197). С. 36–44.

97. Кравченко А. В., Зеленкова І. І. Проблемні питання участі експерта в цивільному судочинстві. *Адвокат*. 2011. № 12 (135). С. 43–45.

98. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України : станом на 01 верес. 2012 р. [2-ге вид., перероб. і допов.]. Київ, 2012. 339 с.

99. Кубинець В. В. Розсуд у цивільному процесі. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2008. Вип. 41. С. 218–222.

100. Кудрявцева Е. В. Реформа англійського судопроизводства. *Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса* : под ред. В. В. Яркова. 2004. № 3. С. 266–267.

101. Кузнець О. М. Суб'єкти зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 225 с.

102. Кучер Т. М. Допустимість доказів в аспекті виконання завдань цивільного судочинства. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 140–144.

103. Лаврик Г. В. Статут цивільного судочинства 1864 р. і цивільно-процесуальний кодекс 1895 р. як моделі цивільного судочинства в українських землях у складі Російської імперії та Австро-Угорщини в другій половині XIX – на початку XX ст. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 24–26.

104. Леоненко М. І. Правове положення перекладача як суб'єкта забезпечення принципу національної мови кримінального судочинства. *Вісник Запорізького державного університету*. 2003. № 1. С. 1–7.

105. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. М. : Норма, 2003. 240 с.

106. Луспеник Д. Д. Деякі питання судової практики у справах про відшкодування моральної шкоди за ЦК України. *Актуальні питання цивільного та господарського права*. 2007. № 4–5 (5–6). С. 5–20.

107. Луспеник Д. Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 6. С. 150–171.

108. Луспеник Д. Д. Порушення строків розгляду справ узаконено новим ЦПК або проблеми доступності правосуддя та шляхи їх вирішення. *Адвокат*. 2005. № 7. С. 3–4.

109. Малешин Д. Я. Гражданская процессуальная система России. М. : Статут, 2011. 496 с.

110. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика) : навч. посіб. : за заг. ред. Б. В. Малишева. Київ : Реферат, 2010. 260 с.

111. Малюкіна А. В. Концентрація процесу – основа своєчасного і правильного розгляду громадянського делу. М. : Городец, 2009. 144 с.
112. Мамедов Э. Ф. Термины и дефиниции как средства юридической техники правотворчества : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2015. 215 с.
113. Мамницький В. Ю. Інститут залишення позову без розгляду на сучасному етапі розвитку цивільного процесуального законодавства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2017. Вип. 4, т. 1. С. 69–75.
114. Марочкин И. Е. Легитимность судебной власти. *Проблемы законности*. 2012. № 118. С. 209–218.
115. Маруніч А. Способи предотвращення затягивания гражданского процесса: понятие, признаки, виды. *Leges si viata*. 2018. № 10/2. С. 58–64.
116. Маруніч Г. І. «Затягування цивільного процесу» та «зловживання цивільними процесуальними правами»: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право* : наук.-практ. господарсько-правовий журн. 2016. № 9 (247). С. 13–19.
117. Маруніч Г. І. Відкладення розгляду справи судом у контексті вирішення проблеми затягування цивільного процесу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 2, т. 2. С. 40–46.
118. Маруніч Г. І. Призначення та проведення експертизи у цивільній справі у контексті проблем затягування цивільного процесу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 5 (20). С. 73–79.
119. Маруніч Г. Порівняльно-правовий аналіз механізмів запобігання затягуванню цивільного процесу за законодавством зарубіжних країн. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2018. № 5 (33). С. 126–134.
120. Матвійчук В. К., Хар І. О. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України. Київ : Алерта ; КНТ, 2008. Т. 1. 787 с.
121. Машков А. Проблеми теорії держави і права. Основи : курс лекцій. Київ : Четверта хвиля, 2008. 464 с.

122. Мельник Я. Ускладнення в цивільному процесі: проблеми методології, дефекти процесуальної форми, безпеки. *Национальный юридический журнал: теория і практика*. 2018. № 8. С. 13–19.

123. Мирова юстиція : учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» [В. В. Захаров, А. А. Демичев и др.] ; под ред. Н. А. Колоколова. [2-е изд., перераб. и доп.]. М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2011. 423 с.

124. Мирошниченко Т. М. Право на ефективні засоби захисту прав і свобод у кримінальному судочинстві і практика його забезпечення Європейським судом з прав людини. *Університетські наукові записки*. 2002. № 4 (44). С. 388–394.

125. Михайлов О. М. Виконання функцій секретарем судового засідання за законодавством України та Молдови: порівняльний аналіз. *Новітні наукові дослідження держави і права – 2012* : зб. наук. пр. : за ред. П. М. Шапірка, О. В. Козаченка. Миколаїв, 2012. С. 158 –162.

126. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий і відкритий для підписання резолюцією 2200 А (XXI) ГА ООН від 16 груд. 1966 р. ; ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовт. 1973 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

127. Москвич Л. М. Суспільна довіра до суду як показник ефективності судової влади. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 2 (126). С. 25– 30.

128. Навроцька Ю., Угриновська О. Тенденції електронізації цивільного судочинства України. *Право України*. 2017. № 8. С. 130–138.

129. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. М. : Госюриздат, 1960. 512 с.

130. Онищенко О. С. Відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 210 с.

131. Осика І. М. Статус помічника судді місцевого загального суду у світлі положень нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів». *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 4. С. 6–18.

132. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів : за ред. А. Є. Конверського. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

133. Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть : учебник. [2-е изд., перераб.]. М. : Норма, 2008. 752 с.

134. Петренко В. С. Механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами у цивільному судочинстві. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії* : матеріали круглого столу (м. Одеса, 27 лист. 2015 р.). [уклад. : І. В. Андронов, Н. В. Волкова, Р. Ф. Гонгало] ; НУ ОЮА. Одеса, 2015. С. 15–20.

135. Петрик В. В. Поняття та сутність права на відвід у цивільному процесі. *Форум права*. 2012. № 3. С. 531–536.

136. Положення про порядок створення та діяльності служби судових розпорядників : погоджене Рішенням Вищої ради правосуддя від 13 черв. 2017 р. ; затв. наказом Державної судової адміністрації України від 20 лип. 2017 р. № 815. Київ, 2017. 6 с. URL: https://nvm.dn.court.gov.ua/userfiles/N_815_dodatok.pdf.

137. Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 31–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2013_3_6.

138. Попова И. Ю. О квалификации злоупотребления процессуальными правами. *Право и политика*. 2012. № 5 (149). С. 902–908.

139. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 127/2871/16-ц *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74895462>.

140. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 27 берез. 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72983246>.

141. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. : Національна Академія наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; Ін-т

української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К. : Глобус, 1997. 547 с.

142. Приходько А. И. Воспрепятствование разрешению дел в арбитражных судах. М. : Волтерс Клувер, 2006. 128 с.

143. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : постан. Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 11 від 17 жовт. 2014 р. *Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ* : [сайт]. URL: http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2014_rik.html.

144. Про деякі питання запобігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві : інформаційний лист Вищого господарського суду України № 01-08/140 від 15 берез. 2010 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_140600-10.

145. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції : постан. Пленуму Вищого господарського суду України № 18 від 26 груд. 2011 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018600-11>.

146. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду : постан. Пленуму Верховного Суду України № 5 від 12 черв. 2009 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09>.

147. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/print>.

148. Про затвердження нормативів і нормативні строки пересилання поштових відправлень : наказ Міністерства інфраструктури України від 28 лист.

2013 р. № 958. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0173-14>.

149. Про затвердження правил надання послуг поштового зв'язку : постан. Кабінету Міністрів України від 05 берез. 2009 р. № 270. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-2009-%D0%BF>.

150. Про практику розгляду судами трудових спорів : постан. Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06 лист. 1992 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92>.

151. Про приєднання Української Радянської Соціалістичної Республіки до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права : постан. Верховної Ради Української РСР від 25 груд. 1990. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/582-12>.

152. Про притягнення судді Дзержинського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області Вікторович Н. Ю. до дисциплінарної відповідальності : рішення Вищої ради правосуддя від 12 верес. 2018 р. у справі № 2870/3п/15-18. *Вища рада правосуддя* : [сайт]. URL: http://www.vru.gov.ua/add_text/279.

153. Про притягнення судді Сокальського районного суду Львівської області Веремчука О. А. до дисциплінарної відповідальності : рішення Вищої ради правосуддя від 14 берез. 2018 р. у справі № 769/3дп/15-18. *Вища рада правосуддя* : [сайт]. URL: http://www.vru.gov.ua/add_text/279.

154. Про притягнення судді Уманського міськрайонного суду Черкаської області Кімстачова О. С. до дисциплінарної відповідальності : рішення Вищої ради правосуддя від 19 верес. 2018 р. у справі № 2929/3дп/15-18. *Вища рада правосуддя* : [сайт]. URL: http://www.vru.gov.ua/add_text/279.

155. Про притягнення судді Херсонського міського суду Херсонської області Гаврилова Д. В. до дисциплінарної відповідальності : рішення Вищої ради правосуддя від 11 лип. 2018 р. у справі № 2246/3дп/15-18. *Вища рада правосуддя* : [сайт]. URL: http://www.vru.gov.ua/add_text/204

156. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : указ Президента України від 20 трав. 2015 р. № 276/2015. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.

157. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

158. Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постан. Пленуму Верховного Суду України № 4 від 3 берез. 1995 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.

159. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

160. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07 лип. 2010 р. № 2453-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 55, ч. 1. Ст. 7.

161. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2011. 22 с.

162. Пучинский В. К. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству. М. : Госюриздат, 1962. 90 с.

163. Пчелін В. Б. Правові засади діяльності секретаря судового засідання в адміністративному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал* : електрон. наук. фахове вид. 2016. № 4. С. 143–146.

164. Резнікова В. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві: поняття, ознаки, види. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2013. Вип. 95. С. 31–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2013_95_11.

165. Резнікова В. Зловживання процесуальними правами: господарсько-процесуальний аспект проблеми. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3. С. 124–137.

166. Резнікова В. Проблеми протидії зловживанню процесуальними правами в господарському судочинстві. *Вісник Київського національного*

університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. Вип. 93. С. 20–25.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_93_8.

167. Рішення Ради суддів України від 18 трав. 2018 р. № 21. *Рада суддів України* : [сайт]. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no21-vid-18052018-pr-94422fd021.pdf>.

168. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва у справі № 761/905/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75741824>.

169. Рожнов О. В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2000. 17 с.

170. Романюк Я., Бейцун І. Актуальні питання реформування цивільного процесуального законодавства України. *Право України. 2012. № 8. С. 288–305.*

171. Руда Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі України і США: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2012. 21 с.

172. Рязановский В. А. Единство процесса. М. : Городец, 1996. 75 с.

173. Савчук Р. М. Перекладач як учасник адміністративного судочинства: процесуальний статус, компетентність, неупередженість : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2018. 204 с.

174. Сакара Н. Ю. Зміст та правова природа юридичного спору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2017. Вип. 46, т. № 1. С. 63–68.*

175. Сакара Н. Ю. Про правову природу "розумного строку" судового розгляду. *Юрист України. 2014. № 3. С. 84–91.*

176. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Харків : Право, 2010. 256 с.

177. Сенік С. Особливості участі третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, в цивільному процесі. *Вісник Львівського університету. Серія : Юридична. 2015. Вип. 61. С. 308–314.*

178. Сенік С. В., Лемик Р. Я. Цивільне процесуальне право : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. 424 с.
179. Сенюк Джеральд Т. Дж. Довіра громадян до судів і суддів. *Судова апеляція*. 2009. № 3 (16). С. 95–105.
180. Сибилёв Д. М. Участие третьих лиц в гражданском судопроизводстве : монографія. Харьков : Легас, 2001. 104 с.
181. Симайтис Р. Заочное решение в гражданском процессе Литвы. *Российский ежегодник гражданского. и арбитражного процесса*. СПб., 2005. № 4. С. 459–473.
182. Смітюх А. В. Процесуальні диверсії та зловживання процесуальними правами в умовах правової реальності України. *Вісник господарського судочинства*. 2007. № 1. С. 89–93.
183. Смітюх А. В. Добросовісність та зловживання правами у господарському процесі. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. Одеса, 2006. Т. 9, вип. 10. С. 171–177.
184. Смітюх А. Критерії та механізм кваліфікації зловживання процесуальними правами. *Юридичний радник*. 2006. № 6. С. 55–58.
185. Соборное Уложение 1649 года. *Хронос : всемирная история в интернете* : [сайт]. URL: http://www.hrono.info/dokum/1600dok/1649_10.php.
186. Справа «Волчкова проти України» : рішення Європейського суду з прав людини від 22 верес. 2011 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_842.
187. Справа «Броніовські проти Польщі» : рішення Європейського суду з прав людини від 28 верес. 2005 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70326>.
188. Справа «Єфименко проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від. 18 лип. 2006 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_168.
189. Справа «Наталія Шевченко проти України» : рішення Європейського суду з прав людини від 15 трав. 2008 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_464.

190. Справа «Смірнова проти України» : рішення Європейського суду з прав людини від. 8 лист. 2005 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_440.

191. Справа за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) : рішення Конституційного Суду України від 25 груд. 1997 р. № 9–зп. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97%23n54>.

192. Справа за конституційним зверненням громадянина Заїченка Володимира Георгійовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку зі статтею 129 Конституції України (про апеляційне оскарження ухвал суду) : рішення Конституційного Суду України від 27 січ. 2010 р. № 3–рп/2010. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-10>.

193. Справа за конституційним зверненням громадянина Касьяненка Бориса Павловича щодо офіційного тлумачення положень пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 383 Кримінально-процесуального кодексу України : рішення Конституційного Суду України від 11 груд. 2007 р. № 11–рп/2007. *Верховна Рада України* [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07>.

194. Статус суддів : навч. посіб. [І. Є. Марочкін, Ю. І. Крючко, Л. М. Москвич та ін.] ; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків : Право, 2009. 120 с.

195. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року : за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юрид. літ., 2002. 464 с.

196. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 року : за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юрид. літ., 2002. 560 с.

197. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : у 2 кн. : за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юрид. літ., 2002. Кн. 2. 672 с.
198. Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник [М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк, О. О. Кармаза, С. І. Запара та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2016. 700 с.
199. Теория юридического процесса : под общ. ред. проф. В. М. Горшенева. Харків : Вища школа, 1985. 192 с.
200. Терлюк І. Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття : навч. посіб. з історії держави і права України. Львів, 2003. 156 с.
201. Тертишніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. Харків : Вапнярчук Н. М., 2007. 576 с.
202. Тимошевська І. П. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати прав, свободи та інтереси інших осіб : автор. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2012. 21 с.
203. Тихонович В. В. Принцип процессуальной экономии в советском гражданском процессуальном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Минск, 1975. 28 с.
204. Ткачук О. Сучасні проблеми і напрямки спрощення судових процедур у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 5. С. 19–24.
205. Ткачук О. С. Загальнотеоретичні підходи до змісту цивільної процесуальної форми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2015. № 16, т. 2. С. 4–6.
206. Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 547 с.
207. Ткачук О. С. Фікції в цивільному процесі України: питання теорії та практики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2015. № 17, т. 2. С. 16–19.

208. Ткачук О. С. Функції судової влади та сфера цивільного судочинства. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 3 (30). С. 77–96.
209. Толстик В. А. Требования, предъявляемые к юридической терминологии: формально-логическое и социокультурное обоснование. *Юридическая техника*. 2016. № 10. С. 302–307.
210. Трач О. М. Поняття зупинення провадження у справі в цивільному процесі. *Університетські наукові записки*. 2015. № 55. С. 42–50.
211. Туранин В. Ю. Значение юридической терминологии для права и особенности ее общеправового исследования. *Право и образование*. 2009. URL: <http://naukarus.com/znachenie-yuridicheskoy-terminologii-dlya-prava-i-osobennosti-ee-obshcheppravovogo-issledovaniya>.
212. Турчин-Кукаріна І. Визначення змісту та обсягу цивільно-процесуального оціночного поняття «розумний строк». *Право України*. 2012. № 7. С. 294–301.
213. Устав гражданского судопроизводства, дополненный законоположением 1866 года об охранительном судопроизводстве. *Классика российского права* : [сайт]. URL: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/115/92.html#img93>.
214. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 01 верес. 2016 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/60750371>.
215. Ухвала Апеляційного суду м. Києва у справі № 2609/13577/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41821791>.
216. Ухвала Апеляційного суду м. Києва у справі № 756/14078/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75370904>.
217. Ухвала Апеляційного суду Чернігівської області у справі № 750/10262/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55004403>.

218. Ухвала Арцизького районного суду Одеської області у справі № 492/144/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72188060>.

219. Ухвала Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 18 груд. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71160040>.

220. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 11 верес. 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76442741>.

221. Ухвала Володимирецького районного суду Рівненської області від 08 трав. 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73939814>.

222. Ухвала Ізяславського районного суду Хмельницької області у справі № 675/1114/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75005073>.

223. Ухвала Київського районного суду м. Одеси у справі № 520/4445/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74042004>.

224. Ухвала Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 12 квіт. 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73314025>.

225. Ухвала Коростенського міськрайонного суду Житомирської області у справі № 279/4448/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>

226. Ухвала Летичівського районного суду Хмельницької області у справі № 678/1439/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72168076>.

227. Ухвала Ренійського районного суду Одеської області у справі № 510/1187/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76122928>.

228. Ухвала Ренійського районного суду Одеської області у справі № 510/1091/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74828728>.

229. Ухвала Ржищівського міського суду Київської області у справі № 374/184/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75150246>.

230. Ухвала Тростянецького районного суду Вінницької області від 12 черв. 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74605924>.

231. Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області у справі № 2-5895/11. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74697383>.

232. Ухвала Шаргородського районного суду Вінницької області у справі № 152/963/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73442499>.

233. Ухвала Якимівського районного суду Запорізької області у справі № 330/1716/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74850677>.

234. Ференс-Сороцкий А. А. Процессуальный формализм или процессуальная экономия? *Изв. вузов. Правоведение*. 1991. № 4. С. 31–35.

235. Фонова О. С. Зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2008. Вип. 6 (74). С. 187–199.

236. Фурса С. Я., Цюра Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі : наук.-практ. посіб. Київ : Фурса С. Я. ; КНТ, 2005. 256 с. (Серія : Процесуальні науки).

237. Хоменко М. Ефективність способів захисту цивільних прав та інтересів у практиці Європейського Суду. *Юридична Україна*. 2016. № 5–6. С. 45–53.

238. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Київ : Слово, 2003. 240 с.
239. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. : за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2006. 384 с.
240. Цивільне процесуальне право України : підручник для юрид. вузів і фак. [В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, Є. Г. Пушкар та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 1999. 592 с.
241. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 бер. 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40 – 41(зі змінами).
242. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон Української радянської соціалістичної республіки від 18 лип. 1963 р. *Відомості Верховної Ради*. 1963. № 30.
243. Цивільний процес : навч. посіб. [А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін.] ; за ред. Ю. В. Білоусова. Київ : Прецедент, 2005. 172 с.
244. Цивільний процес : навч. посіб. [А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін.] ; за ред. Ю. В. Білоусова. Київ : Прецедент, 2005. 293 с.
245. Цивільний процес України : підручник : за заг. ред. д-ра юрид. наук, доцента М. М. Ясинка]. Київ : Алерта, 2014. 744 с.
246. Цивільний процес України : підручник : за ред Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубевої. Київ : Істина, 2012. 536 с.
247. Цивільний процес України: академічний курс : за ред. С.Я. Фурси. Київ: Фурса С. Я., 2009. 848 с.
248. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. [С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І, Бірюков та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2008. 840 с.
249. Цувіна Т. А. Захист права на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку: практика Європейського суду з прав людини та досвід зарубіжних країн. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1 (5). С. 1–13.

250. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2013. 265 с.
251. Чекунов Н. А. Российская судебная реформа : к 160-летию А. Ф Кони. *Изв. вузов. Правоведение*. 2004. № 1 (252). С. 248–252.
252. Чорнооченко С. І. Цивільний процес : навч. посіб. [2-ге вид., перероб., та допов.]. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 472 с.
253. Чурпіта Г. В. Методологія дослідження особливостей розгляду і вирішення справ окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин. *Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (м. Харків, 26 трав. 2012 р.). Харків, 2012. С. 369–372.
254. Шабанов Р., Ждан М. Досудове врегулювання господарських спорів: співвідношення норм матеріального та процесуального права. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 63–68.
255. Шакарян М. С. Проблемы доступности и эффективности правосудия в судах общей юрисдикции. *Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве*. М., 2001. С. 61–69.
256. Шакирьянов Р. В. Действие принципа процессуальной экономии в гражданском судопроизводстве. *Вестник гражданского процесса*. 2012. № 4. С. 46–67. URL: <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=3&art=3784>.
257. Швецов С. Б. Эффективность правоприменительной деятельности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Санкт-Петербург, 2004. 16 с.
258. Шебанова Н. А. Злоупотребление процессуальными правами. *Арбитражная практика*. 2002. № 5. С. 48–52.
259. Штефан А. Допустимість доказів у цивільному судочинстві. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2016. № 2. С. 69–77.
260. Штефан А. С. Поняття судового доказування у цивільному процесі. *Часопис академії адвокатури України*. 2015. Т. 8, № 1 (26). С. 64–72.

261. Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. освіти. [2-ге вид., перероб., та допов.]. Київ : Ін Юре, 2001. 696 с.
262. Щеглов В. Н. Советское гражданское процессуальное право (понятие, предмет и метод, принципы, гражданское процессуальное правоотношение) : лекции для студентов. Томск : Том. ун-т, 1976. 81 с.
263. Щерба С. П., Щедрін В. К., Заглада О. А. Філософія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : за заг. ред. С. П. Щерби. Київ : МАУП, 2004. 216 с.
264. Щербаков В. Понятие, содержание и стадии предупреждения преступлений в сфере экономики. *Уголовное право*. 2003. № 4. С. 109–111.
265. Щодо перевищення розумних строків розгляду справи : інформаційний лист Верховного Суду України № 1-5/45 від 25 січ. 2006 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v5_45700-06.
266. Юдельсон К. С. Предварительная подготовка дела в советском гражданском процессе. М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 30 с.
267. Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15. СПб, 2009. 537 с.
268. Юдін А. В. Категорія «добросовісність» у цивільному процесуальному праві. *Університетські наукові записки*. 2007. № 1 (21). С. 104–113.
269. Якимова С. В. Попередження чи запобігання: дискусійні питання понятійного апарату сучасної української кримінології. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : Юридична. 2008. № 3. С. 1–9.
270. Ярема А. Г., Лужанський А. В. Окремі проблеми протидії недобросовісному здійсненню права на апеляційне оскарження ухвали суду про відкриття провадження у цивільній справі. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 10. С. 32–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2014_10_8.

271. Яценко Н. Г. Правовий статус суду в цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 189 с.
272. Act on the protection of the right to trial without undue delay of the republic of Slovenia. URL: <http://www.mp.gov.si>.
273. Australian Centre for Justice Innovation (ACJI), 'The Timeliness Project: Background Report'. Monash University. 2013.
274. Buscaglia Edgardo, Dakolias Maria. Judicial reform in Latin American courts: the experience in Argentina and Ecuador. World Bank technical paper. 1996. 68 p.
275. Can excessive Length of proceedings be remedied? (International Law). Council of Europe. 2007. 370 p.
276. Case C-199/11Europese Gemeenschap v Otis and Other [2012] EU:C:2012:684 (judgment of 6 November 2012). URL: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-199/11>.
277. Caseflow management handbook: guide for enhanced court administration in civil proceedings. 2016. 38 p.
278. Christelle Coslin, Isabelle Mouglin Modernisation of pleadings in French civil procedure. URL: <https://www.lexology.com>.
279. Cowen T. Justice delayed is justice denied: the rule of law, economic development and the future of the European community courts. *European Competition Journal*. 2008. Vol. 4. No 1. P. 1–57.
280. EC Regulation № 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure. URL: <https://eur-lex.europa.eu>.
281. Edel F. The length of civil and criminal proceedings in the case-law of the European Court of Human Rights. Council of Europe Publishing. 2007. 104 p.
282. Fast-Tracking the Resolution of minor disputes: Experience from EU Member State. World bank document. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/670181487131729316/pdf/112769-REVISED-Fast-Tracking-the-Resolution-en.pdf>.

283. Fenn P., Rickman N., Vencappa D. The impact of the Woolf reforms on costs and delay CRIS Discussion Paper Series. 2009. 40 p.
284. Ficová Svetlana. Civil Litigation Procedure – a New Code of Procedure of the Slovak Republic. *International and Comparative Law Review*. 2016. Vol. 16. № 1, P. 23–37.
285. Franz and Maria Deisl v. Austria, Communication No. 1060/2002. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/html/1060-2002.html>.
286. International Consortium for Court Excellence, International Framework for Court Excellence (2nd) (March 2013). URL: <http://www.courtexcellence.com/Resources>.
287. International yearbook of Regional Human Rights Master's Programmes 2006. ABC Press. Cape Town, 2008. 545 p.
288. Introducing small claims courts or simplified procedures for small claims. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1456841818vut.pdf>.
289. Inventory of caseflow management practices in European civil proceedings. Appendix 1 for the Caseflow management handbook: guide for enhanced court administration in civil proceedings. 2016. 57 p.
290. Milošević M., Bojović A. K. Trial within reasonable time in EU acquis and Serbian Law. *EU and comparative law issues and challenges*. 2018. P. 447–467.
291. Mouvement, Burkinabe des Droits de l'homme et des peuples v Burkinafaso, Communication No. 204/97. URL: http://www.achpr.org/files/sessions/29th/comunications/204.97/achpr29_204_97_eng.pdf.
292. O'Neil Robert M. Of justice delayed and justice denied: the Welfare Prior hearing cases. Indiana University School of Law. Bloomington. URL: <https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.ua/&httpsredir=1&article=3184&context=facpub>.
293. Opinion № 803/2015. *European Commission for democracy through law (Venice Commission)*. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2015\)016-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2015)016-e).

294. Paul Perterer v. Austria, Communication No. 1015/2001. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/html/1015-2001.html>.
295. Picker C. B., Seidman G. *The Dynamism of Civil Procedure - Global Trends and Developments*. Cham : Springer International Publishing : Imprint. Springer, 2016. 281 p.
296. Regulation (EC) No 1896/2006 of the European parliament and of the Council of 12 December 2006. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2006/1896/oj>.
297. Report on the effectiveness of national remedies in respect of excessive length of proceedings. *European Commission for democracy through law (Venice Commission)* : adopted by the Venice Commission at its 69th plenary session (Venice, 15– 16 December 2006). 45 p.
298. Rules of European Courts of Human rights of 01.08.2018. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf.
299. Schwab, Karl H; Gottwald, Peter *Verfassung und Zivilprozess*. 1984. 87 s.
300. *Select Charters and other Illustrations of English Constitutional History* / W. Stubbs. Oxford : Clarendon Press, 1913. 528 p.
301. Števec M., Ivanko M. The conception of civil procedure in the Slovak Republic. *Juridical Tribune / Tribuna Juridica*. Volume 7, Special Issue. October 2017. P. 119–135.
302. *Timeliness in the Justice System. Because delay is a kind of deny /under the edition of the Honourable Wayne Martin AC Chief Justice of Western Australia Monash University Law Chambers*, 2014. 47 p.
303. *The Law's Delay. Essays on Undue Delay in Civil Litigation / Under the edition of C. H. van Rhee. Lay-out : Bureau JA Vormgevers, Tilburg*, 2004. 398 p.
304. *The European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). European judicial systems. Edition 2014 (2012 data): efficiency and quality of justice*. Strasbourg, France : CEPEJ, 2014.
305. *The judgement of the European Court of Human Rights in the Case of Frydlender v. France. The European Court of Human Rights* : [official website]. URL: <http://freecases.eu/Doc/CourtAct/4541512>.

306. The judgement of the European Court of Human Rights in the Case of Hartman v. Czech Republic. *The European Court of Human Rights*: [official website]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.

307. The judgement of the European Court of Human Rights in the Case of Kudla v. Poland. *The European Court of Human Rights* : [official website]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58920>.

308. The judgement of the European Court of Human Rights in the Case of Katte Klitshe de la Grange v. Italy. *The European Court of Human Rights* : [official website]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57893>.

309. The judgement of the European Court of Human Rights in the Case Lindon, Otchkovsky-Laurens and July v. France. *The European Court of Human Rights* : [official website]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82846>.

310. The judgement of the European Court of Human Rights in the case of Papachelas v. Greece. *The European Court of Human Rights* : [official website]. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58291#{"itemid":\["001-58291](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58291#{).

311. The judgement of the European Court of Human Rights in the Case Şaman v. Turkey. *The European Court of Human Rights* : [official website]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104355>.

312. The judgement of the European Court of Human Rights in the case of Scopelliti v. Italy. URL: <http://caselaw.echr.globe24h.com/0/0/italy/1993/11/23/case-of-scopelliti-v-italy-57859-15511-89.shtml>.

313. The judgement of the European Court of Human Rights in the Case of Scordino v. Italy. *The European Court of Human Rights* : [official website]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72925>.

314. The judgement of the European Court of Human Rights in the Case of Vocaturo v. Italy. *The European Court of Human Rights* : [official website]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57717>.

315. The right to trial within a reasonable time and short-term reform of the European Court of Human Rights: Round Table organised by the Slovenian

Chairmanship of the Committee of Ministers of the Council of Europe. Ljubljana : Ministry of Foreign Affairs: Ministry of Justice, 2009. 210 p.

316. Thomas D. Rowe Jr., *Authorized Managerialism Under the Federal Rules – and the Extent of Convergence With Civil-Law Judging.* – 36 *Southwestern University Law Review*. P. 191–213.

317. Valdhans Jiří, Sehnálek David, *Evidence in Civil Law – Czech Republic.* – Institute for Local Self-Government and Public Procurement. Slovenia, 2017. 57 p.

318. Van Rhee C. H., ‘The Influence of the French Code de Procédure Civile (1806) in 19th Century Europe’ . Cadiet & G. Canivet (eds.), *De la Commémoration d'un code à l'autre: 200 ans de procédure civile en France*, Paris: LexisNexis/Litec. P. 129–165.

319. Winterova Alena A. *Civilní právo procesní. První část - řízení nalézací.* Praha: Leges, 2015. 624 s.

320. Zsuzsanna Lócsey-Illés, Eszter Tamási, Áron László. Tóth How to execute the "reasonable time" decisions of the ECHR – Reactions of the Hungarian legislation. URL: http://www.ejtn.eu/Documents/Themis%202012/Written%20paper%20Lisbon/Written_paper_Hungary_1_Interpretation_and_application_of%20_article_5_and_6_of_the_ECHR.pdf.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Маруніч Г. І. «Затягування цивільного процесу» та «зловживання цивільними процесуальними правами»: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право* : наук.-практ. господарсько-правовий журн. 2016. № 9 (247). С. 13 – 19.
2. Маруніч Г. І. Відкладення розгляду справи судом у контексті вирішення проблеми затягування цивільного процесу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 2, т. 2. С. 40 – 46.
3. Маруніч Г. І. Призначення та проведення експертизи у цивільній справі у контексті проблем затягування цивільного процесу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 5 (20). С. 73 – 79.
4. Маруніч А. Способы предотвращения затягивания гражданского процесса: понятие, признаки, виды. *Leges si viata*. 2018. № 10/2. С. 58 – 64.
5. Маруніч Г. Порівняльно-правовий аналіз механізмів запобігання затягуванню цивільного процесу за законодавством зарубіжних країн. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2018. № 5 (33). С. 126 – 134.

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Маруніч Г. І. Недотримання розумних строків як спосіб затягування цивільного процесу. *Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення*: матеріали міжнародної науково–практичної конференції (м. Запоріжжя, 4 – 5 грудня 2015 р.). Запоріжжя, 2015. С. 62 – 66.
7. Маруніч Г. І. Поняття затягування цивільного процесу у контексті стабільності цивільного судочинства. *Правова держава: історія, сучасність та*

перспективи формування в Україні: матеріали міжнародної науково–практичної конференції (м. Ужгород, 19 – 20 лютого 2016 р.). м. Ужгород, 2016. С. 76 – 79.

8. Маруніч Г. І. Суд як суб'єкт затягування цивільного процесу. *Inovacia pravne veda v procese europskej integracie: medzinarodna vedecko–prakticka konferencia* (Sladkovicovo, Slovenska republika, 10–11 marca 2017). м. Сладковичово, 2017. С. 125 – 129.

9. Маруніч Г. І. Перспективи вдосконалення порядку розгляду і вирішення заяв про відвід судді у контексті запобігання затягуванню цивільного процесу. *Інтеграція юридичної науки і практики як основа сталого розвитку правової системи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 8 – 9 листопада 2018 р.). м. Дніпро, 2018. С. 75 –78.

ДОДАТОК Б**ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ**

1. Міжнародна науково–практична конференція «Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення» (м. Запоріжжя, 4 – 5 грудня 2015 року). Форма участі – заочна.
2. Міжнародна науково–практична конференція «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (м. Ужгород, 19 – 20 лютого 2016 року). Форма участі – заочна.
3. Міжнародна науково-практична конференція «Інновації юридичної науки в євроінтеграційному процесі» (м. Сладковичово, 10 – 11 березня 2017 року). Форма участі – заочна.
4. Міжнародна науково-практична конференція «Інтеграція юридичної науки і практики як основа сталого розвитку правової системи» (м. Дніпро, 8 – 9 листопада 2018 року). Форма участі – заочна.

ДОДАТОК В

Проект

Закон України**«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із забезпеченням своєчасного розгляду цивільних справ»**

Верховна Рада України постановляє:

I. Внести зміни до таких законів України:

1. У Цивільному кодексі України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356):

1) у статті 23:

частину другу доповнити пунктом п'ятим такого змісту:

«5) у негативних наслідках немайнового характеру, зокрема душевних страждань фізичної особи, приниженні ділової репутації юридичної особи внаслідок порушення права на отримання ефективного судового захисту»;

абзац другий частини третьої викласти в такій редакції:

«Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, поведінки особи, яка завдала моральної шкоди, під час досудового врегулювання спору, яке є обов'язковим відповідно до закону або проводилося за ініціативою однієї зі сторін, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності та справедливості»;

2) статтю 1176 доповнити частиною шостою такого змісту:

«Шкода, завдана фізичній або юридичній особі, внаслідок нездійснення судом ефективного захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права, свободи чи інтересу фізичної особи, права чи інтересу юридичної особи, відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини посадових чи службових осіб суду».

У зв'язку з цим частину шосту та сьому вважати відповідно сьомою та восьмою.

2. У Цивільному процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492):

1) у статті 40:

частину другу викласти у такій редакції:

«2. Питання про відвід судді вирішується суддею, який не входить до складу суду, що розглядає справу, і визначається у порядку, встановленому частиною першою статті 33 цього Кодексу. Такому судді не може бути заявлений відвід.

До вирішення питання про відвід, суд, який розглядає справу, вирішує питання про зупинення провадження у справі»;

частину третю виключити;

2) у статті 128:

частину восьму доповнити пунктами п'ятим та шостим такого змісту:

«5) день направлення до суду судової повістки з відміткою про закінчення строку її зберігання на об'єкті поштового зв'язку за адресою місцезнаходження, місця проживання чи перебування особи, повідомленою цією особою суду;

б) день направлення до суду судової повістки з відміткою про закінчення строку її зберігання на об'єкті поштового зв'язку за адресою місцезнаходження, місця проживання чи перебування особи, що зареєстровані у встановленому законом порядку, якщо ця особа не повідомила суду іншої адреси»;

3) у статті 144:

частину першу доповнити пунктом шостим такого змісту:

«б) компенсація немайнової шкоди, завданої затягуванням розгляду справи»;

4) доповнити статтею 148-1 такого змісту:

«Стаття 148-1 Компенсація немайнової шкоди, завданої затягуванням розгляду справи

1. Сторона, яка вважає, що їй завдано немайнової шкоди затягуванням розгляду справи внаслідок зловживання процесуальними правами чи порушення процесуальних обов'язків учасником судового процесу, має право подати клопотання про компенсацію такої шкоди до закінчення судових дебатів або протягом п'яти днів після ухвалення рішення суду за умови, що до закінчення судових дебатів у справі вона зробила про це відповідну заяву.

2. У клопотанні про компенсацію немайнової шкоди має бути зазначено:

- 1) дії чи бездіяльність, які призвели до затягування розгляду справи;
- 2) учасник судового процесу, який їх вчинив;
- 3) у чому полягає завдана немайна шкода, докази на її підтвердження, якщо вони відсутні у матеріалах справи;
- 4) обґрунтування розміру компенсації немайнової шкоди.

2. Право на компенсацію немайнової шкоди, завданої затягуванням розгляду справи, має сторона, на користь якої ухвалено рішення, крім випадків, коли у задоволенні позову відмовлено з підстав обрання неналежного (неефективного) способу захисту.

3. При визначенні розміру компенсації немайнової шкоди, завданої затягуванням розгляду справи, суд враховує тривалість затягування розгляду справи, характер дій чи бездіяльності, що призвели до затягування розгляду справи, ціну позову, значення справи для сторони, на користь якої прийнято рішення, інші наслідки затягування розгляду справи (неможливість чи ускладнення виконання рішення тощо), вимоги розумності та справедливості, а також інші істотні обставини.

4. Якщо суд апеляційної чи касаційної інстанції, не направляючи справу на новий розгляд, змінює рішення чи ухвалює нове, він у разі необхідності вирішує питання про зміну та (або) скасування рішення суду першої інстанції в частині компенсації немайнової шкоди, завданої затягуванням розгляду справи»;

5) у статті 185:

у частині першій слова «протягом п'яти днів» замінити словами «протягом трьох днів»;

6) у статті 186:

у частині другій слова «не пізніше п'яти днів» замінити словами «не пізніше трьох днів»;

7) у статті 187:

у частині першій слова «протягом п'яти днів» замінити словами «протягом трьох днів»;

8) у статті 265:

пункт шостий частини сьомої викласти у такій редакції:

«6) призначення судового засідання для вирішення питання про судові витрати, компенсацію немайнової шкоди, завданої затягуванням розгляду справи, дату, час і місце його проведення; строк для подання стороною, за клопотанням якої таке судове засідання проводиться, доказів щодо розміру понесених нею судових витрат»;

частину сьому доповнити пунктом п'ятим такого змісту:

«5) компенсацію немайнової шкоди, завданої затягуванням розгляду справи»;

У зв'язку з цим вважати пункти п'ятий та шостий пунктамим сьомим та восьмим відповідно.

9) у статті 270:

частину першу доповнити пунктом п'ятим такого змісту:

«5) судом не вирішено питання про компенсацію немайнової шкоди, завданої затягуванням розгляду справи»;

10) у статті 354

частину першу викласти в такій редакції:

«1. Апеляційна скарга на рішення суду подається протягом тридцяти днів, а на ухвалу суду – протягом п'ятнадцяти днів з дня його (її) проголошення, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

Апеляційна скарга на ухвали суду, зазначені в пунктах 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 12, 14 частини першої статті 353 цього Кодексу, подається протягом п'яти днів з дня її проголошення.

Якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частину судового рішення або в разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення (виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення»;

пункт другий частини другої після слів «ухвали суду» доповнити словами «крім випадків, встановлених цим Кодексом»;

частину третю доповнити пунктом третім такого змісту:

«3) на ухвали суду, зазначені в пунктах 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 12, 14 частини першої статті 353 цього Кодексу, – якщо апеляційна скарга подана протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення йому відповідної ухвали суду»;

11) у статті 357:

у частині шостій слова «протягом п'яти днів» замінити словами «протягом трьох днів»;

12) у статті 359:

у частині другій слова «протягом п'яти днів» замінити словами «протягом трьох днів».

II. Прикінцеві та перехідні положення.

1. Апеляційні скарги на ухвали суду першої інстанції, постановлені до дня набрання чинності цим Законом, подаються у строки, які діяли до дня набрання ним чинності.

2. Процесуальні рішення за позовними заявами, заявами у справах окремого провадження, які були подані до суду до дня набрання чинності цим Законом, приймаються у строки, які діяли до дня набрання ним чинності.

3. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

Президент України

П. Порошенко

м. Київ